

Ա. ՏԱՐԻ 1962

ՆՈՅԵՄԲԵՐ

11

باكين
مجلة شهرية ، ادبية وفنية علمية
مدير المسؤول
السيد اوتين كارنيك قزائجيان

PAKINE
REVUE MENSUELLE
LITTÉRAIRE & ARTISTIQUE
Propriétaire
Dr. A. KAZANDJIAN

ԲԱԿԻՆ
ԱՄՍԱԳԻՐ
ԴՐԱՎԱՆՈՒԹՅԱՆ
ՍԻ ԱՐԹԻՍՏԻ

ՀԱՐՈՋ ԽՄԲԱԳԻՐ
Կ. ՍԱՍՈՒՆԻ
ԽՄԲԱԳԻՐՆԵՐ
ԵԴ. ՊՕՑԱՃԵԱՆ, Պ. ՍՆԱՊԵԱՆ
ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԵԱՆ
ԱՆԴԱՄՆԵՐ
Ձ. ԳԵՂԱՐԻ
Տ. ՈՍԿՈՒՆԻ
Բ. ՓԱՓԱՋԵԱՆ
Վ. ՕՇԱԿԱՆ

ԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ ՈՒՆԻՆ

ՀՐԱՋ ԶԱՐԴԱՐԵԱՆ
ԳԵՂԱՄ ԳԵՂԱԿ
ԵԴ. ՊՕՑԱՃԵԱՆ
Ղ. ԺԻՐԱՅԻՐ
ՆՇ. ՊԵՇԻԿԹԱՇԼԵԱՆ
ԱՐԱՄ ՀԱՅԿԱԶ
Զ. ՎԱՐԱԳԵԱՆ
Կ. ՍԱՍՈՒՆԻ
Լ. ՄԿՐՏՁԵԱՆ
Լ. ԳԱՐՄԷՆ
ԱՐՏ. ՏԵՐ ԽԱՉԱՏՈՒՐԵԱՆ
ՏՈՔԹ. ԵՐ. ԽԱԹԱՆԱՍԵԱՆ
Բ Փ.
Հ.

Բազմ

ԱՅՍԱԳԻՐ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ և ԱՐՈՒԵՍՏԻ

Ա. ՅԱՐԻ, ԹԻԻ 11

ՆՈՅԵՄԲԵՐ 1962

ՊԵՏՐՈՒՐ

ԺԱՄԱՆԱԿ ԵՒ ԽՈՐՀՈՒՐԴՔ ԻՒՐ

ՏԱՐԲԵՐԱԿՆԵՐ

ՀՐԱՋ ԶԱՐԴԱՐԵԱՆ

— Պիտի խեղդե՛մ Ձանձրոյթը: Պիտի դարձնեմ խրնիթս տուն, տունս՝ դըղեակ ու զարդարեմ ոսկին, մարմանն ու բենեզը, — Պիտի խեղդեմ Ձանձրոյթը:

— Վարդերով վա՛ն պիտի ողողեմ զանոնք: Պիտի խեղդե՛մ Ձանձրոյթը:

— Ինչպե՛ս, հապա ինչպե՛ս խեղդեմ զայն:

— Ձանձրոյթը, դէպի դանլինն առաջնորդող ու անկէ մեկնող բոլոր ներանցներուն մէջ, կը սպասե՛ք եզրի:

— Ձանձրոյթը, ինչքան յապաղած՝ առաւել անողոք, կը սպասե՛ք եզրի:

— Եղիւր Յո՛յսը՝ բու մէկ նմանիդ:

Մարդիկ ճասնապասիկ աւելի նիզ ու համեմար կը գործածեն՝ թաղուած բարիք մը լոյս աշխարհն քերելու քան լոյս աշխարհն զոհուող բարիքը՝ թաղուելէ արգիլելու:

Շշմա՛ծ եմ ուղղակի: – Օշակամ ինչ որ արժեք, մնայուն արժեքներ կը գտնէ նրուխանի գործին մէջ:

Ո՛չ մէկ հեղինակի գործ, ժամանակակից հայ գրականութեան մէջ, աւելի կատարեալ ձեւով մը, կրնայ *սուր արուեստի* իրր տիպար ծառայել քան, օրինակ, իր գլուխ գործոցը՝ *Ամիրային Աղջիկը*: Հակառակ ընդունաւած համարաւի մը, հարեւանցի՛ է իր ծանօթութիւնը *պարբերներու* եւ ամօնց կեանքի մասին: Իր եռատանին, ինչպէս եւ երանգապնակը, զետեղած է ամէնէն թիւք, պայմանագրական անկիւնին բերանը: Իր հոգեբանական կա՛մն վերլուծումի էջերը՝ գլխու ցաւ տուող շաղակրատութեանց դէպքեր:

Հայերէնը կը գործածէ անդէմ, կենսագործի դիւրութեամբ մը, քոց սուրբնաւած ստանաւորի հասումով, որուն ետեւէն չըսենք խառնաւածքի մը՝ գէթ յստակ զգայնութեան մը ցոլքը չի հասնիր բառերուն: Եւ չի՛ զգացուիր որ սիրտը տրոփած է, որ միտքը գայարաւած է աշխատանքներուն ներգործութեան՝ տակ՝ բառերը գոյն կ'առնեն, նախադասութիւնը կ'առնէ շե՛շտ, պարբերութիւնը՝ կեանք: Այն որ հոն կեանք կը թուի, «կեանքիմ» վատբարբազնի է, այսինքն՝ փոխառոյց հետեւորակներ:

Ա՛, մեր իրապաշտներուն այդ վիպապաշտային դիրքաւորումը՝ աժամ կարեկցութիւնը, բուռ-բուռ նետումը «հէջ»երը, մակերեսային, ճրի, փրանսականէն առնաւած անտանիի հետեւորութեամբ մը, յոխորտանքի, մտմտութեան գործի (inquietude) յանձնապատասխան երանգով մը որ Մարտի Բրէվօ, Փոլ Պարսէ, Անտրէ Թէօրիէ, Պարէս կը հաստի – գրականութեան մը ծայրագոյն աջի յետադիմական համբաւները: (Եւ ըսել որ իսկական կարեկցութեան ծակի համբերը մեր ցեղին զգայնութեան խորը կը գտնուի, բոլոր բրիտանիայ ազգերուն առաջինը՝ իբր հարագատութիւն, իբր անխարդախ գործութիւն: Պալիսը, մեծաւ մասամբ, գործի մնաց անկէ: Փոխանակ իր դայը դէպի գաւառի ակերը տանելու, ուղղեց Արեւմուտքի պոռտութեանց):

Ի՞նչ բարբ, ի՞նչ կենցաղ իր գործին մէջ: Ինչ որ կայ հոն երբեք տեսակարարօրէն նայնիսկ պոյական, ամիրայական, ազայական բնոյթ չունի, ո՛չ ալ խոնարհ մարդոց ընկերային շերտերը բնորոշող տարողութիւն ունի: Ֆրանսական միջակ վէպի արկածներուն տեղափոխութիւնն է պոյական խախտաւ շրջափեղկերու մէջ: «Հոգեբանական» շրջադարձերը անհիմն են, մերթ՝ հակասական, յանախ՝ ճրի, շատ յանախ դրոշմուած *մէլօ*ի սպաննիչ պոռտութեամբը:

Ազատ գասակարգի դերակատարները, ինչպէս հարուստները, ստուերներ են, պայմանագրականութեամբ հիւսումնաւ կամ նետումն կանխարդ կացութիւններու մէջ, թերթօն նորավէպի «զգայնացունց» վերջաւորութիւններով ուր Միքայելի աղարտումն ստուերը կը թաւի յածիլ: Այս բոլորը ինքնաշատուկ ըլլալու տենչով ու հոգեբանական թնոկներ քակելու յաւակնութեամբ: Այլ խօսքով, գրականութեան պատմութեան անկիւնէն դիտուած, մեծ գարթօնքի շրջանի մը մէջ, «հայեցի» ռգի փնտրտութի կրայոյց շրջանին, բոլորովին գաբտուգի հասանք մըն է որ կը ներմուծէ ան, խորհելով հարստացնել գայն, նպաստել անոր:

Ամբողջ *Ամիրային Աղջիկը*՝ Զօհրապ մէկ քանի էջով կու տայ, այլապէս վաւերական, այլապէս *զգացնող* վէպին տիտղոսն իսկ կը մատնէ

ամենատալի անփութութիւն մը, անիլի ճիշդ՝ կը յատկանշէ ժամանակաշրջանը, պայթուցիկ նորավէպի եղբայրութիւնը, որ կը յանձնէր շառաչումին, փափումին, — Աճիրային Աշխհը, Ça sonne bien... Միմչդեա եթէ կայ վեպին մէջ բոլորովին՝ երկրորդական, չնչին անձնաւորութիւն մը, խամանիկ մը, ան ալ ամիրային աղչիկը ինքն է:

Այդ ժամանակաշրջանին, ինչպէս միւսներուն մէջ ալ, կարեւոր տարր մը պակեցնու հայ գրագէտին, — գրական, քննադատական ռզին: Մեծերուն մօտ վաւերական տաղանդը մեծ մասամբ դարմանեց այդ պակասը ինքնաբերաբար: Ամանց մօտ այդ երկուքն ալ պակեցան: Երուխան այս վերջին խումբին կը պատկանի: (Ինչքան սիրելի սակայն մարդը, ինչպիսի՝ մարմնացում գրական ռզնաւորութեան, հանրային կեանքի տնչին: Գաղափարապաշտ, գոհաբերում: Ինչքան պիտի ուզէի սխալի):

Լաւ, առնեմք սա երկու մտածումները: Առաջին — Արուստը կ'արտայայտէ մարդը: Կը շրջի Մարդու մակերեսին վրայ, կը մտնէ տնոր խորքին մէջ, կը սուզի անոր ենթագիտակից, անոր անգիտակցական, մթապատ, անծայրածիր աշխարհներուն մէջ: Երկրորդ — Արուստը արուստ ըլլալէ կը դադրի եթէ բարոյախօսէ, եթէ ուզէ օգտակար ըլլալ:

Օգտակար ըլլալ իր արտայայտելու ուզած մեծագոյն իրականութեան՝ որ մարդն է, Մարդը:

Այս գոյգ մտածումները կը թուին գրեթէ անվիճելի: Եւ սակայն զիրար հակասող տարրեր չե՞ն պարունակեր: Արուստը կրնայ օգտակար չլլալ: Ուզէ կամ չուզէ: Արուստի գործը, ուզէ կամ չուզէ, այսպէս կամ այնպէս, վերջին հաշուով, *դատողութիւն* մը չէ: Դատողութիւն մը՝ թափում, անուղղակի կամ շեշտակի, չի՞ պարունակելու: Իսկ դատել՝ ինքնին հաւատք մը, լաւը հոշակել չէ՞:

Այնքան ինչքան *գեղեցիկին*, *ճշմարիտին*, (պահեմք դիրքութեան համար, այս արականները, ինչքան ալ թառամած, արդի ըմբռնողութեանց սեծակշիռ տարածութեան ու պէսպիսութեան ճնշումի տակ) այնքան ինչքան *գեղեցիկին*, *ճշմարիտին* խմբումները հոգիին մէջ որ կը ձգտին արտայայտութեան գալ, *առնուազն* նոյնքան կարեւորութեամբ, *լաւին* գործառնութիւնը եւս գոյութիւն չունի՞ մարդուն մէջ որ նոյնպէս, անքոնաբարելի գորութեամբ, ձգտի արտայայտութեան գալ: (Առնուազն կ'ըսեմ, վասնզի շատ քան կայ քննելի այդ առթիւ: Գոհանման նուազագոյնով): Յապաւել այս վերջին գործառնութիւնը, արտաքին, տեսարանական վիճիով, արգիլուած «բարոյախօսութեան» մը պատմաառարանութեամբը, ճշնգիտեմք չէ՞ ինչքան անագիտ եւ արդիւնէ՞ վարդապետական մօլեռանդ, կարեւորեա ծայրայեղութեանց: Եթէ ընդունինք որ տա՛նք մէկուն իրաւունք

Հրաւիր ջարդարեան, որ իր ստորագրած բազմաթիւ գեղեցիկ պատմութեանց մէջ կողքին հեղինակն է նաեւ Սփիւռքի մեր կեանքը պատկերացնող երկու մեծարժէք վեպերու, այս վերջին տարիներուն սկսուած շարունակ դուռ խոչի գրականութիւն մը: Մասնով միշտ «Մեր կեանքը» եւ «Որոշակաւ Մարդիկ» վեպերուն լքջախոհ եւ աննախապաշար գրագէտը, Թուրքիոյ ջարդարեանի տաղանդաւոր որդին, իր մտածողութեան առաջին այգեկութիւնը ըրուած ժամանակ եւ խորհուրդը իւր ժամանակահատորով: Այսօր, նոյն խորագրով եւ իմացական հնչանք նոյն բարձրորակ գիտելիք համար, խոչեւել իր երկրորդ այգեկութեան կ'ընէ երկրորդ հատորով մը: Ներկայ գրքութիւնը հասուած մըն է այդ անտիպ հատորէն Միմչդեա հրատարակութիւնը կը յուսանք տալ անկէ ուրիշ հասուածները եւս:

քը այդ հոնակ գործառնութեանց հաւասարապէս բանաւոր է, այն ժամանակ լարոյախօսելու, օգտակարութեան խնդիրը կը վերածուի ձեռք խնդրի մը, արտայայտութեան հղանակի խնդրի մը, որպէսզի ընդունելի դառնայ, որպէսզի արուեստ դառնայ: Լաւը, արեւմտ, ինչպէս *զեղեցիկը*, *ճշմարիտը*, պէտք է որ գոյութիւն առնէ ո՛չ թէ իրր անջատ գոյն մը, անջատ հոսանքներով, անջատ հոսումով, այլ՝ միախառնուած, ձուլուած, ամանջատելի, գործին բոլոր տարրերուն մէջ: Ճիշդ ինչպէս կեանքը կը խլրտի յօրինուածքի մը (organisme) մէն մի քննելն ներս, պայմանաւորելով յօրինուածքին կենսաբանական ամբողջութիւնը: Արուեստը երբեւէ այլազան տարրերու, այլազան սնունդներու անփոխակերպ գումարումը, կուտակումը չէ, այլ՝ ամօնց մեծ, ներքին, քննադէպէս համադրուած, էական աշխատանքի մը բարաւէն ամօնց արտայայտութիւնն է: Այդ էական աշխատանքն է որ կ'ապահովէ գեղարուեստական գործին *métabolisme*-ը:

Այսպէսով ալ ան կու գայ կ'իյնայ այն միւս մեծ գեղագիտական օրէնքի պարտադրամէքին տակ որուն համաձայն եւ ըստ ծանօթ պատկերի մը, արուեստի գործին մէջ եղիմակը պիտի մնայ *անտեսանելի*, իրր անգոյ, նաեւ, հետեւաբար, ի՞նչ խօսք, իր «բարոյախօսութիւնը», ինչքան ալ այդ եղիմակը բոլոր միանեծան, համայնական, վերին հրամանատարը գործին, ինչպէս քննութեան հաստատածի մը ծոցը որուն մէն մի մասնիկին, մէն մի հիւլէին մէջ աստուած ներկայ է բայց անտեսանելի, անունելի:

Եւ երկնումի բնականոն *փրոցէսով* այսպէս է որ տեղի կ'ունենայ արդէն բոլոր գոյի գործնականութիւն մէջ: Ձկան աւելի հզօրօրէն «բարոյախօսազ», «օգտակար» գործեր, գոյի գործնականութիւն, օրինակ, վէպերը ուր կը շրջագային իշխան Նէփուտով, իշխան Միշէին, լորտ Լամբի, ասպետ տը Կրիէտ, իշխանուհի տը Փլէվ, հօքար վանեա, Ժիլիէն Մարէլ, Տիլիին Պովարի, Լօ Տիւֆ տը Վալմոն, Էօփէնի Կրամուէ, Մատամ տը Մէրքէօյ Տէր Յուսիկ, Ազապի, հօնապաշին, Մարտիրոս Աղան, Մամուլլը, Գալիքը (Արիւնտ Թիւօրը) եւ բազմաթիւ, անհամար այլ իշխաններ գեղարուեստի աշխարհին ուր կը տիրեն, մեծագոյն չափով, թէ՛ *արուեստը*, թէ՛ *օգտակարը*: Ուրեմն, *արուեստն* ու *օգտակարը* այնքան ալ անհաշտ, երդրեալ բշխմաներ չեն իրարու: Եւ եթէ չեն — ի՞նչ բարեբախտութիւն — այդպէսով ալ կու գամ հաշմանաբեր այն անհատաւորի անհեթեթութիւնը որ «արուեստը արուեստին համար» տեսարանականն է: Պահանջել որ *լաւին* մտանգութիւնը կամ, աւելի ճիշդ, լաւին ամիսկելի գոյութիւնը չ'առնայ գործէ մը, այստ ուրեմն եւ խնդրուի արուեստականօրէն *արթիսթի* հոգիին մէջ, պարզապէս անգամաւատելի է գոյն, հաշմանաբեր, զոկելի գոյն իր մէկ աւագ գգայարամէն: Գոսացնել մարդը արուեստագէտին մէջ: (Մարդը որ ամբողջութիւնն է, որ շա՛տ մը այլ բաներ է, առաւել՝ գեղարուեստագէտը): Գարծնել է արուեստագէտը տարօրինակ գոյացութիւն մը, օտարաւոր մարդակերպ մը: Ո՛ւր մնաց որ, միեւնոյն հարուածով, այլասեռել, անխառնելիօրէն սպաննել է իր միւս գոյգ քոյրերը՝ *ճշմարիտը* եւ *զեղեցիկը*, վասնզի, ի ծնէ, ի բնութենէ, ամենցմէ որեւէ միւս *harmonique* կը կազմէ միւսին:

Այն ժամանակ, *լաւը* իր հետ կը չաշէ կը քերէ, կազմաբոցական, բնախօսական, պարտադրամէքով, *օգտակարը*: Իսկ օգտակարը, նոյնպիսի *էփէլաթիփով*, կու գայ կը պարտադրէ այլ մեծ իրականութիւն մը, իրականութեանց մեծագոյնը որ Ընկեմիթիւնն է, ընկերային ազդակը, գործօնը՝ գեղարուեստական գործի երկնումին մէջ: Հակամարտ դասակար-

գերու գոյութիւնն ու պայքարը, շահագործող ու շահագործուող տարրերու բախումը, արտադրական միջոցներու եւ արտագրութեանց բաշխումի մեծաքաղ իրականութիւնը, արուեստագէտին փոխյարաբերութիւնը այդ իրականութեան հետ, տնտեսական ու գաղափարաբանական տեսակէտներով, կու գան քանդել բոլոր տեսակի փոխկրէ տշտարակները, կը պայմանաւորեն *գործիչ* երկնումն ու պարունակութեան երանգները, ինչպէս եւ անոնց *ծնունդն* ու *գարգացումը*: Արուեստագէտը կը կազմէ անբաժան մասը մարդոց, ակամջը տեսապէս ընկերութեան սրտին: Այդ յառաջացումով, մարդերուն՝ Մարդուն կեանքը կը տրոփէ արուեստագէտի հոգիին մէջ:

Արեւմտաւոր գեղագէտներուն, ճեւապաշտներուն ժխտումները, արուեստի այլազան ու արտառոց սահմանումները, *ալալ աճալիպ* դարձումները, մեծաքաղ յայտարարութիւններով, կը մնան պայմանաւորած իրենց փոխյարաբերութեամբ իրենց ընկերային միջավայրին հետ: Ճիշդնայն կերպով, ընդհ. ազգաց գրականութեան մէջ չկայ գրականութիւն մը եթէ ոչ ժամանակակից հայ գրականութիւնը որուն ծնունդն ու գարգացումը ըլլայ, առաւելագոյն չափին հասած, ուղղակի եւ անմիջական կերպով, արդիւնքը շփումին, ընկերային շերտաւորումներուն եւ գրագէտին: Այդ գեղարուեստական գրականութիւնը կրնայ տեղը բռնել, պերճախօսօրէն, սակեւ հայոց ժամանակակից պատմութեան:

Հետաքրքրական է, որոշ հեռաւորութենէ, տեսնել համընդանուր կարգ մը հեղինակներու այն տարազները որոնք, մեծին պերճախօսութեամբ, կը յատկանշեն իրենց հոգեմտական հակադրեցութիւնները, արդիւնք՝ ժամանակի ընկերութեան հետ իրենց ունեցած շփումին, կը յատկանշեն այն նախնական աստիճանը որուն վրայ կանգ առած է ընկերաբանական օրէնքներու իրենց ծանօթութիւնը, կը յատկանշեն լրիւ *խզումը* բոլոր կապերուն, իրենց եւ դասակարգային մեծ շարժումի հոլովայթին հետ: Իրենց գեղագիտականը, «արուեստը արուեստին համար» ծնունդ կ'առնէ այդ դժգոհութենէն, այդ *լրիւ խզումին* իբր հակադրեցութիւն:

Է. Ռեման, օրինակ, կը պահանջէ *Reforme Intellectuelle et Morale* հատորին մէջ, ուժեղ կառավարութիւն մը որ. «Պարտագրէ կապիտ շինականին կատարել սեւ աշխատանքի մեր քաժինը, մինչ մեզ կ'իմաստասիրենք»: Ֆլուպէս կը գրէ, Ժ. Սանի ուղղած իր մէկ նամակին մէջ (8/9/1871). «Ինձի այնպէս կը թուի որ ամբողջ, հօտը միշտ ատելի պիտի մընայ: Միակ կարեւոր փոքր խումբ մըն է մտածողներու, միշտ միեւնոյնները, որ իրարու կը փոխանցեն ջանք»:

Իր օրատեսութիւններէն մէկուն մէջ, միեւնոյն Ֆլուպէս կը վնդ. «Աստուծոյ դէմ չէ որ այսօր Պրոմէթէոս պիտի ապստամբէր, այլ նոր տառածոյ մը դէմ՝ ժողովուրդին դէմ: Միապիտակաւ, կ'ընդհանրական, աւատապետական եին բռնակալութեանց յաջորդած է ուրիշ մը, աւելի ծածկագործ, անկործանելի, բռնիշխան եւ որ շատ չանցած պիտի չձգէ ոչ իսկ անկիւն մը երկրի վրայ որ ըլլայ ազատ»:

Իր ժամանակի կուլտիւրէն մին՝ Մ. Պատէս կը յայտնէ. «Մեր բարոյագիտականը, մեր կրօնքը, ազգութեանց վերաբերեալ մեր գգացումը փայտատակ բաներ են ա՛լ, որոնցմէ չենք կրնար կեանքի կանոններ դուրս բերել, եւ, սպասելով որ մեր վարպետները մեզի նոր ստուգութիւններ

պատրաստեն, մեզի կը մնայ վարիլ միակ իրականութեանը որ մեր եսն է: Նշանակալից է նաեւ Փուշքինի մտավիճակը, ցուցադրուած իր *Ամբոխը* խորագրուած գերբնածին մէջ: Ամբոխն է ուրեմն որ ինկզբինքն կը յատկանշէ:

Վա՛տ եմք եւ նենգ,
Անպատկառ, չար եւ ապերախ,
Մեր սի՛րտը՝ անոյժ ներքինի,
Զրպարտիչներ եմք, յիմարներ, ստրուկներ:
Մոլութիւնները մե՛ր մէջ է որ կը ճարակեն:

Խ. Գոթիէ մամապէս բառն արտայայտութիւններ ունի: Ըստ իրեն՝ բանաստեղծութիւնը ո՛չ միայն որեւէ բան չ'ապացուցաներ, այլ նաեւ ան ու՛շինչ *կը պատմէ* եւ որ *գերբնածին* մը գեղեցկութիւնը կախուած է իր ներդաշնակութենէն, իր կշռոյթէն: Հնչակելով *Ձեռք* իբր վերին իրականութիւն եւ ժխտելով *Պարունակութիւնը*, այսպէս կը պատկերացնէ իր մտավիճակը:

Je suis prêt à renoncer très joyeusement à mes droits de Français, et de citoyen pour voir un tableau authentique de Raphaël ou une belle femme nue.

Նայն կարգի չափազանցութիւն է Ի. Թուրկէնիէվի սա մտածումը:

«La Venus de Milot est moins contestable que les principes de 1789.»

Ամբողջացնենք ձեւապաշտներու տեսակետը, արդիւնք՝ ընկերային հակադէմոստրացիոն եւ արտակարգ նախնականութեանը իրենց ընկերաբանական պատրաստութեան, դարձեալ Կոթիէի սա չափազանց զարմանալի եւ նոյնօրէն յատկանշական մտածումովը:

Mon Dieu, que c'est une sotte chose que cette prétendue perfectibilité du genre humain dont on nous rebat les oreilles ! On dirait, en vérité, que l'homme est une machine susceptible d'améliorations, et qu'un rouage mieux engrené, un contrepoids plus convenablement placé peuvent faire fonctionner d'une manière plus commode et plus facile.

Ընենք մէկ քանի մէջքերում եւս, առանց դիւրին յատկանշութեանց, տասնեակ տարիներու յետադուստի՝ այնքան դիւրին տեսնել այսօր ծնունդ ու շինական: Ֆլապէտ, օրինակ, ինչքան կատաղօրէն հակառակ էր *պրոսթուա*ին, նոյն կատաղութեամբ դէմ էր համայնական Գուէրկութեան գոր կը նկատէր. «Մարդկային մտքի ամօթը»: Այս առթիւ կը գրէ Ժ. Սանի:

«Tel qu'il est constitué, un seul élément prévaut en detriment de tous les autres: Le nombre domine l'esprit, l'instruction, la race et même l'argent, qui vaut mieux que le nombre.»

Պատկէտ որ գտնուած է այլազան դիրքերու վրայ, մին միւսին տրամագծօրէն հակառակ, հետեւեալ հատու մտածումներով՝ ալ ո՛չ թէ կը յայտնուի պահպանողականի դէմքով այլ՝ յետադիմականի:

«Chez un peuple sans aristocratie, le culte du beau ne peut que se corrompre, s'amoindrir et disparaître.» Ուրիշ տեղ մը կը հաւաստէ թէ յարգանքի արժանի են միայն. «le prêtre, le soldat et le poète.» Պարպէի

տ'Օրէվիլի կ'ափսոսայ որ բանաստեղծ Լոռան Փիշա կրնար մեծ քերթող մը ըլլալ. «s'il eût pris le parti de fouler aux pieds l'athéisme et la démo-
cratie, ces deux déshonneurs de la pensée.» Որպէս ամէնէն հեղինակաւոր-
ներէն մին, Ֆլոպէտն է որ հասած է ճիշտապէս եւ գեղազօր ամուսնացեալ մտա-
ծողութեան միջոց. ծայրը: «L'art, c'est la recherche de l'inutile.» Եւ ուրիշ
տեղ մը. «Dans un certain sens, il n'est rien de plus poétique que le vice.»

Այնքան, այնքան քան կայ ըսելիք այս մէկ մի խտացած եւ պեր-
ճախօտ տարուգներու մասին, մանաւանդ այսօր երբ, այսպէս կամ այնպէս,
հակառակ բազմապիսի, անհուն ըմբռնողութեանց երանգներուն, կը գատո-
րշուին երկու վարդապետութիւններ, երկու տրամագծօրէն հակոտնեայ
բեւեռներու վրայ, իրը աղիւնք երկու սոսնստաբաղաւաղում եւ ընկերային
դրութեանց: Կը զգուշանամ կարծրացած պիտակներու տակ դնել զանազան:
Ժամանակը, խելայեղ վագֆով, բռնեցին մէջ առած կը ճարտար, կը խմ-
բէ մէկ մի կալուածը, մարդուն վերաբերող բոլոր գործառնութեանց: Ժա-
մանակին մէկ մի տրոփը, աւելի քան երբեք, կը հարկադրէ որ մտածողու-
թիւնը, հասկացողութիւնները, խնդիրները երթան դէպի քիչեղացում:

Ինչքան գոյութիւն ունին մղումները դէպի խառնայինը, նայնքան —
հաւանաբար, ապահովաբար քչիկ մըն ալ աւելի — գոյութիւն ունին անոնք
դէպի ներդաշնակը, դէպի պայծառը, դէպի, տիրաբար, մարդկայնականը:
Դէպի մարդը բարեկամորդ, դէպի ընկերութիւնները, ազգերը ազատագ-
րող, դէպի, միասով բանիւ, լաւ: Դէպի լաւը, ինչպէս Ռ. Վակներ կը
հասկնար. «Հի'զմ է' դէպի կեանքը արժանաւայել հաճոյքներու, այն
կեանքը ուր մարդը պէտք չէ որ վատնէ իր բոլոր կենսական ուժերը, ապ-
րելու միջոցներ նարելու համար»:

Այսպէս կը խօսի բազմապիսի, բանաստեղծին ուղղութեամբ, Նեքրա-
սովի մէկ հոգեմտագին մէջ, ինչքան ալ տարիներու բեռը կրած նկար, կը
պարօճակէ շքեղ գծեր ու գոյներ:

Եւ դուն, քերթող, ըմտքեղան աստուածներու,
Արտայայտէ՛ յաներժական ողորտութիւններ...
Մի՛ խորհիր քէ ան որ զրկուած է հացէն
Անարժան է քու ներշնչեալ քնարիդ:
Մի՛ կարծեր որ մարդիկ կարեւոր են առ յաւիտ:
Աստուած մեռած չէ անոնց հոգիին մէջ,
Եւ հաւատք ունեցող սրտի մը հեղինակները
Միշտ ալ հասկնալի պիտի ըլլան մարդուն:
Եղի՛ր նաեւ քաղաքացի մը... Մառայնական արուեստի,
Ապրիր քու նմանիդ քարիքին համար:
Ենթարկէ հանճարդ զգացումին
Սիրոյ, որ սփեզերքը կ'ընդգրկէ:

Յանկարծ, անոնցմէ միւս կը յայտնուի... իմ հագար-հագարամեայ
լեզուիս մէկ քառք:

Այս ի՞նչ հնոց կուրծքիդ տակ, անջրպետներ կտրած ու դարաշար-
ֆե՛ր ռոտի տակ առած հրթիռ, եկեր հասեր ես ինձի ու արդ՝ կը բացավա-
ռիս աչքիս առջև: Իբր առաջին անգամ կը տեսնեմ քեզ, հա՛րս դեռափը-
քիք, յանկարծ, շփեղուքեանդ մէջ ինչ անկուր: Ու ես՝ իբր յանկարծ ար-
բունքի հասած, նետուած նանաչողութեանց մօր երկինքներուն, կը սիրա-
հարկիմ գլխեկորոյս: Կ'առնեմ քեւերուս մէջ, կը համբարեմ անյազ: Շլա-
ցած՝ հարց կու տամ, կը հարցնայեմ: Պատմե՛ ինձի, ե՛րբ ծնար, ինչ-
պէ՛ս էիր՝ պատանի, ի՞նչ կեանք վարեցիր՝ երիտասարդ, չափահաս: Ի՞նչ
խնամութիւններ հաստատեցիր: Ո՞վ էին քերթողները յո՛ր, կրայոյ՞, դար-
պասեցին քեզ: Ինչպէ՛ս է որ, յափշտակուած, կը հարցնեմ, այսօր Գե-
ղեցի՛կ ես, այսօր Գեղ Կենսայո՞ղ:

Տեսա՞ր Շնորհալին, դարձա՞ր եմ Նարեկին երբ կը հծծէր ի
խորոց սրտից, Գույակ փայփայե՞ց քեզ, Թէ՛, Գեղ ա՛յ առաջ, Մաշտոց ու
Թարգմանիչ սրբածին՝ հաստատեցին ինչ քեւերդ, արդէն դարաշրջանաց
նախասես:

Յետոյ, յանցապարտ որ մէկ ակնարկ իսկ քեզմէ խլուած, տուած
եմ այլոց, չուրե՛ր կ'ուզեմ բոյրերէդ, գարնիկներէդ, այնքան մեղմ քեզի,
այնքան տարբեր քեզմէ:

...Հեռուներէ՛ հասած, սրտամարմն, բազմամուտք յուզումներ կը
լեցունին սիրտս: Անպարտելի Ուծեր կ'արթննան յուշիկ, կը գործեն հոգիիս
մէջ: Հպատակ՝ վնիռի մը հրեղէն, ես կ'առնեմ, ես կ'այլափոխուիմ յեղա-
կարծ, գորութիւններով խորհրդաւոր:

Ապա, կարկամագին, ստրջալիւր, երջանի՛կ, կը մրմնջեմ խոստո-
վանմէ, ամսասմէ՛ս արտակեղեք, չմեղա՛նք: Մեմէ, կը քօթովեմ, որ-
բեր եմ պատուհառուած:

Կը խլարին արդէն, կը յառնեն, կը բարձրանան դէպի շրթներս,
յայտարարութիւններ հրատարակ, վերջնական, արտադրական, բա՛ւ սոս-
կական, այժմ՝ պուտ մը հագի, ցեղիս ծովակուտակ հագիէն, բիրեղ մը
ոստիոմ շողարձակ,

– Յանուն նախնիներուս նահատակ ու համնարաշող,

Կ'երդնում քեզի,

հաւատարմութիւն յանրժական:

Ազօթել, խօսիլ Աստուծոյ հետ, մանաւանդ ընդերային գագաղաւ-
թին մըն է իր համար, քնայտասկան պահանջ մը: Իր հոգիին անօթու-
թիւնը՝ երբեք չմեղմացած: Զգացումը՝ թէ իմ անձս շա՛տ խեղճ բան մըն
է: Ազօթել՝ ընդունիլ է մեծութիւն մը, *զցուցմունք դադարեան տարած-*
մունք ծածկեցելոց: Մտաշիլ է՝ գոյութեանը տիեզերքի: Անընդմէջ խոս-
տում գիտակցութեան: Բաւարարել է հոգիին անտեղիտալի ծարսուը՝ Մե-
ծութեան մը գոյութեան: Համայնի գայն՝ միեւնոյն բերումով ընդունիլ է
արժէքներու նստիւթեանութիւն մը: Զատարոշել իր իսկ տեղը անոր ամ-
ծալրածիր ստեղծարարի երկայնքին: Հագին կը կենդանանայ ներդաշնա-
կութեամբ եւ կը սաւառնի՝ երբ միայն իր տեղը կը գտնէ: Այս տեսակով,

գայրագնոց հոգեվիճակն է որ կը սնուցումէ մեծ աղօթողը՝ Նարեկացին։ Իր անձը այնքան կարծաթաբեր էր ստանայ ինչքան թաղ կու տայ իր ճշօ-ի խեղճութեան ճանաչումը եւ կը պատրաստէ իր մէջ, մէն մի օր աւելի մեծ չափով, անտեղիտալի ըզմանքը՝ *լաւին* պատկանելու։ Բոլոր Հայերուն յատուկ այդ գգացումը, անթառամ անկեղծութեամբ, հասած իր մէջ անդրն-դախոր աստիճանի, զինք կը կացուցանէ պատմական հայ ժողովուրդին ամ-մահ խորհրդամիշը։ Այդ է՝ *մեծութեանց* իր բեւեռումը։

Եւ եթէ իր կեանքին կրակը կախուած է, շատ մը այլ բաներու հետ, նաեւ իր մտավիճակէն, հոգիի այդ իր բեւեռումէն, տիեզերքի խորհրդա-տը նուագին արձագանգելու իր մղումէն, իր մէջ գտնուած ծանօթ ու ան-ծանօթ հոսանքներու գերբնական քանակէն, աղօթքն էր միակ ազդու գործօնը, *«յանձնառութեանց աներեւոյթից յայտնութեանց»*։

Ոչինչ աւելի էական է մեծ վանականին համար – իր անպատոււ տառապանքն ու հոգեկան ագորումներուն նմանութեամբը՝ մախաւայրը Արարիւնէն – քան հուշակել մէն մի բույլ իր անձնական անձին ոչնչութիւ-նը։ Անեցնել կամքը՝ դուրս պրծելու անը կապանքներէն, իր տեղը գտ-նելու։ Նարեկացիի մեծութիւնը կը բխի այս իսկ հանգամանքէն եւ կը հա-կադրուի – դարձեալ ազգային, պատմական յատկանիշ – միայն իրաւունք-ներ հետապնդող, բոլոր ժամանակներու մարդկութեան։ Իր հոգիի հարի-զանէն, ո՛չ իսկ ակնբարք մը, կ'անհետանայ անպարտի շփեցանք իտեա-լին, իտեալներուն ամէնէն մարդկայնականը։ Իր «ոչնչութիւնը» արդիւնք է իտեալի մեծութեան բացառիկ չափով մը մատչող իր մտաբեւեռումին, անոր ընդմիշտ անհասելի մեծութենէն տուայտող իր գգայնութեանը։ Այս տառապանքն մէկ յատկանիշը, ըսել կ'ուզեմ իտեալին անհասելի բնոյթէն բխող քննադանական տառապանք – ցաւերուն ամէնէն անբուժելին – եւ անոր աներկորդ մեծութիւնն է նմանապէս որ զինք նախ կը կացուցանէ *«էմպոլը* իր բազմադարեան ժողովուրդի գգայնութեան առաջ, անցին մէկ հրամգին, ապա, նոյն պատճառներուն բերումով ալ, համամարդկային տա-րեգրութեանց թիւ մէկ *միսթիքը*։

Ո՛չ ոք, համայն գրականութեանց մէջ, աւելի սաստիկ, աւելի կոտ-տացող, անընդմէջ անձկութեանց գեհեմային նապաներովը, քշած է դէպի անհունը, դէպի անհունօրէն փոքրը իր անձին ոչնչութիւնը։ Սուգտանքի այդ ստղաններուն մէջ, ինչպէ՞ս իր կեանքը *առաջ* մը չըլլար եւ իր գոր-ծը՝ *«Մատենան ողբերգութեան Գրիգորի Նարեկայ վանից վանականի»*։

Զգացողութիւն մը որուն միւս երեսն է իր ընկալումը՝ տիեզերա-կան շփերու մեծութեանց։ Հատարակ մահկանացուներուն մէջ այդ մեծու-թեանց գգացողութիւնը ո՛չ թէ նուազ է, այլ՝ անգոյ՜։ Իրենց ճշօ-ն ու տիեզերքը, այս վերջիններուն համար, որոնց մէջ «ալանատը» գրագէտ-ներ եւ ակադեմիկոսներ ալ, հումանիզմներ են։

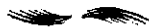
...Եւ քանի որ *արուեստն* ալ կը ծնի *հիւթիւն* եւ *ադիւն* գուգաւո-րումէն, մեր անհատականութեան ու կեանքի մեղրալուսնէն, ապա ուրեմն որոշ է որ արուեստն ալ Արուեստին մաս կը կազմէ երբ, ինչպէս Սէրին առջեւ, մեր խեղճ անձը կը տրամադրուի ծնրադրելու։ Մեծ խռնարեու-թիւն մը կը բանայ դուռը ընկերութեանց տալայտամբներուն առջեւ, ան-

ծայրածիր իրականութեան եւ ի գորու ուժերու անդնդախոր արծարծու-
մին, բոցավառումին:

Արուեստ գոյութիւն չունի առանց *Հնազանդութեան*: Առանց ուր-
ուեստագէտի մասնայատուկ *ստորագրումին*, չէզոքացումին, կուսակա-
նացումին որ երանգ մըն է ազատագրումի ու անսահման ընկալումներու:
Այդ հոգեվիճակը յայտարար նշանն է արժէքներու նուիրասպետութեան մը
նանաչումին, եւն իր անհատականութեան անբարեկարգ, անխիտանական
ուժերու միջգետնեղումին: Արուեստն է որ կ'առաջնորդէ մայր ուղիներէն
դէպի Նիւվանայի ծղերփները որոն հորիզոնին կ'ընդգրկուին ամենատես գի-
տակցութիւնն ու «անգիտակցութիւնը» ամենակալ: Արուեստագէտին ամ-
բողջ գիտակցութիւնը կեանքի կու գայ իր անհատի բազմազանի ստորա-
դասումներէն, «ստրամադրելիութիւններէն», այն պահուն երբ պիտի գիր-
կընդխառնուի կեանքի ուժերուն հետ կամ քէ ուժերուն հետ իր իսկ բա-
նուն էութեան: Տիրակալումի բռնէն՝ այդպէսով է՝ եւ յետոյ՝ է որ կու
գայ: Այդպէսով է որ ան հօր է: Այդպէսով է որ ան կը մտաշի իր վերին
տիրութեան:

Նիս, 10/9/62

ՀՐԱԶ ԶԱՐԴԱՐԵԱՆ

Ա Ջ Ե Ր Ս Գ Պ Մ Ա Յ

Աչքիս դիմաց ծագկած ծաղիկ ես նաշխուն,
Ուտք՝ ելիր շորորալով եկո՛ւր դուն,
Գո՛գը նետուիւ իմ ատրաշէկ երգերուն,
Եղանակին անշեղ ուրբմով պարէ՛ դուն:

Աչքիս դիմաց, սրտիս գամուած բոցի պէս
Դուն կը վառիս, դուն կը վառես, կ'արբեցընես,
Հեփաթ-ափիւս կեանքիս ուղին շրջելով՝
Զիս կը փաշես, կը մօտեցնես սրտիդ փով:

Աչքիս դիմաց, կրծքիս փռուած լոյսի ծով,
Սիրայդ հրեղէն ալեակներով գիս կ'օրրես,
Շաշանաբոյր բազուկներուդ գրգռնփով՝
Ափէն փռուած սիրտս սիրտիդ մէջ կ'առնես...:

Հովիվուս

ԳԵՂԱՄ-ԳԵՂԱԿ

ՊԱՏԵՐԱՉԱՐ ԵՐ ԿԱՄԱՄԱԿԱՆԵՐ

Գրեց՝ ԵԴ. ՊՕՅԱՅԵԱՆ

— Անուշ եւ անհրաժեշտ բան մըն է հայրենադարձը, անուշ եւ անհրաժեշտ՝ կ'ըսէր Միսաք: — Կարգադրութիւնները խան են. թող ըլլան, պէտք է ներել, պէտք է կարգադրութիւններէն անդի'ն նայիլ: Սկզբունքը նուիրական է, դործը լուրջ: Հաշուող, վարձատրուող եւ քաղաքէ քաղաք դեղերող մունետիկներուն մօտիկ իսկ չեմ ընկր: Թող իրենց ուզած անճարակութեամբ քարոզեն: Ներգաղթի անհրաժեշտութեան զերազոյն մունետիկը յանձնախումբերու շատախօս փրփականախօսները չեն, իմ սիրտս է: Արդ, անուշ եւ ոգտակար է հայրենադարձը. հայ մարդու իմ սրբազան արարքս է ան, գերագոյն ու գեղեցկագոյն ծէսը հայ ըլլալուն: Իրենց բոլոր մաղերէն տրամադիր եմ անցնելու. իմ սեփական երկրիս համար՝ տրամադիր եմ անցնելու: Նոյնիսկ մանր ասեղի մը մանր ծակէն: Դեռ ի՞նչ կ'ուզէք: Պիտի ձգեմ օտարութեան այս ապուշ ժամանակը, որ հոգիիս բոլոր ուժերը կ'ամլացնէ. պիտի ձգեմ ապուշ տարածութիւնները, պիտի ձգեմ Տարագրութիւն ըստած այս երկարամեայ ու եղբրական անհեթեթութիւնը

ու երթամ: Ոչ մէկ խօսքի մօտիկ կ'ընեմ, թող ուզած մարդը ուզած քարոզը կարգայ, ես քարոզի պէտք չունիմ:

Պատերազմի խրամներու հաին, Երբ աշխարհը կործանումի մէջ էր, Միսաք երազած էր հայրենադարձ: Սատանան ըլլար Հայաստանի իշխանաւորը, սատանային պիտի պաղատէր որ ընդունի զինք եւ ասնի: Ու ստեղծուած էր ահա պատեհութիւնը: Ծուռ մո՞ւտ ձեւով՝ — հոգ չէ: Պատկերի մէջ տեսած երազին պէս խառնակ բա՛ն մը — այո՛, աւելի եւս խառնակ: Այդ երազը անճոռնի էր, բաւական քառասային, անլուծելի, բայց ունէր կեանքի խորունկ կէտեր, խորունկ իմաստներ, — կաթողիկոսի եւ հովիւի պատմութիւն, արիւծամարտի, Տէր Յովհաննէսի աշտարականման թղթաժայռի եւ Զորեպան Գալուստի պատմութիւն, աղջիկ ըստածի, Ոգիսեւսի եւ ժամացոյցի պատմութիւն: Ներգաղթն ալ կըրնայ անճոռնի ըլլալ, անկապակից եւ քառասային տեղեր ունենալ, բայց պայծառիմաստ մեծի բան մը ունի անշուշտ: Պատերազմին մէջ երազ մը տեսած էր ինք, խառնակ երազ մը, ու նոյն պատե-

բազմին մէջ, թերեւս նոյն գիշերը, հայրենի հողին ալ երազ մը տեսած էր, — ներդաշնակ խառնակ երազը: Երկու պարտաւորին ալ խառնակութեան պատճառաւ արտաքին էր. դուրսի աղմուկը, ոտառնակները, տեղացող ռումբը, պատերազմը:

Սիսակ մտիկ կ'ընէր: Սիրտ, միտք, ջրղեղ՝ լեցուն էին երկար ատենէ մը ասդին խոռվելով: Ոստելէ առաջ եւ յանախ նաեւ խօսելու ընթացքին, ականջէր ներդաշնակի աչք օրերուն նայիլ հեռաւոր տեղ մը, անյայտ կէտի մը: Այդպէս, դիմացինէն աւելի, ան կարծես իր խօսքերը կ'ուղղէր հորեղանին ծայրը ինկած լեռնազաւթի մը, — Մեծտելի աւերակ բերդին, Բայազէն անդին տարածուող դաշտադէպին երուն եւ կամ երկինքին վրայ լողացող ամպի կտորի մը: Սիսակին չափ ու թերեւս աւելի՝ խանդավառ էր հայրենադարձով: Այլ չկրցաւ պահել խանդավառութիւնը: Ըսած էր. «Հայր իր պատմութեան լուսագոյն հաւկիթնեւորէն մէկը ամեց»: Յետոյ աս նախադասութեան վրայ աւելցուց միշտ. «Բայց իր սովորութիւնն է աւհաստարակ ամած հաւկիթները անդգուշութեամբ կոտրել. ամեւուն մէջ յաղթակ ենք, բայց հաւկիթը պահելուն մէջ շատ ծախսեր»:

Կը տանջուէր Սիսակ: Լուսաւոր որդու մը յանկարծ տղեղ միջոցներով սկսած էր կիրարկուիլ: Ստիպողական անխելութիւն մը կար մէջտեղ, կարծես ստիպողական չարութիւն մը, կիրք մը: Առաջին մէկ օրէն երկրի իշխանութիւնները Արտասահմանը խրաչեցնելու հետէ ըլլալին կարծես: Իրենց պատմական որոշումը առնելէ եւ զապուկներու հայութեան մէջ ընդհանրական գիտովութեան տրամաբանել չուողովի մէկ մը ստեղծելէ անմիջապէս հոգ, փոթի ու ջանք չէին խնայեր ահա, ժախողցնելու անոր բարւոք գործադրութիւնը:

Կը մտածէր Սիսակ, թէ ինչո՞ւ ոտքի ելլելու այս ճակատագրական հրաւիրը փափաքուեցաւ որ տեղի ունենայ բոլորովին հապճեպ ու հում պայմաններու մէջ, թէ ինչո՞ւ խիստ կարճ պայմանա-

ժամ մը նշանակուեցաւ ներգաղթին համար, առանց հաշուի առնելու հապճեպէն բխկիւք հսկայական աղէտը, նիւթական թէ բարոյական դետնի վրայ: — Փութկոտ գործին սատանայ կը խառնուի: Դարաւոր ճշմարտութիւն մը չէ՞ր միթէ ժողովուրդին այս խօսքը: Խնջ հարկ կայ այսքան անապարելու գործի մը մէջ, որ կոշուած է հիմնական նշանակութիւն ունենալու, որ խաղաղութիւն, խոհմութիւն եւ լրջմտութիւն կը պահանջէ ամէն բանէ առաջ: Եւ իր ցաւազին խոհերէն մէկը խօսեցնելով.

— Յաղալիք է ասիկա, թէ ներգաղթ:

Եւ Սիսակին հոգին կ'այլափոխէր եղած մակերեսային վերաբերմունքը, թեթեւութիւնը, չար ու անխել զանապատախտութիւնը: Ինչո՞ւ խելք չկար, ընտել տեղեկութիւն չկար Արտասահմանի մասին, որպէսզի այսքան կարեւոր եւ համազգային դործ մը չյանձնուէր անուն, ժողովրդական վարկ ու պատասխանատուութիւն չունեցող մարդերու շահահոգներ: Յետոյ, սիրտ խառնող խօսքեր, շարա՛ն շարա՛ն յօդուածներ, տրամադրութիւն փնայնող արտայայտութիւններ ամէն կողմ, ամէն օր, ամէն ժամ: Մէկ կողմէ շուայլ խոստումներ, — գիւրութիւն, արեւ, երջանկութիւն, եւ միւս կողմէ ահաւոր հաւատաքննութիւն մը ու ծածուկ սպառնալիքներ, երկդիմի նախադասութիւններ, ըստորերկրեայ ակնարկութիւններ: Ո՛չ, չէր մնացած առաջին օրերու ոգեւորութիւնը Սիսակին մէջ:

— Միտա՛ք, կարծես հայու գործ չէ ասիկա, կարծես անոր մէջ հայը դործ չունի: Եղբայր, կաթողիկոս, աղայային մարմիններ, կուսակցութիւններ չկային: Հոս ո՞վ է հայուն գլուխը. Արտասահմանի բոլոր հեղինակութիւնները անտեսուեցան, արհամարհուեցան, եւ գործը յանձնուեցաւ անյայտ եւ անլուրջ արարածներու: Հասկցա՛նք. հոն տէր կայ, իշխանութիւն կայ, պետութիւն կայ. բայց հոս ալ հօտը առանց հովիւի չէր. առաջնորդողի պաշտօնը յետին ոչ-

խարենքո՞ւ պիտի յանձնուէր թէ հովիւ-
ներուն: Ըստ իս, երթալու որոշում ան-
նելէ առաջ հարկ է ահաւանիկ մտածել,
տառը չափել մէկ կտրել: Հայաստանը
Հայաստան է, չի՛ փոխիր: Թող ըսեն՝ -
ով կ'ուզէ, երբ ուզէ՝ թող գայ: Թող
դոնէ պայմանաժամը երկարաձգեն բազ-
մաթիւ տարիներու վրայ: Եւ որ ամէնէն
կարեւորն է՝ քիչ մըն ալ ազատութիւն
պէտք է. մարդ բաժնի պէտք է ամէն
տեղ բուսական ազատ ըլլայ, մանաւանդ
եր կրկին մէջ: Հայրենիքս քթէ՞ս պի-
տի բերեն: Այս օրէն մինչեւ ա՞յն օրը
միայն Հայաստանը մեր հայրենիքն է եւ
անկէ ետքը չէ՞: Յանձնախումբերու կար-
դադրութիւններով ոչ զաւակ կը ծնի եւ
ոչ ալ հայրենիք կը դոյնայ: Պատմու-
թիւն, արիւն եւ յանձնութիւն՝ կը
ստեղծեն ազգն ու հայրենիքը: Թող հա-
կընան:

Միտակ եւ Միտաք, մանկութեան
բարեկամներ մինչեւ վերջ, չեղան ներ-
գաղթի շուրջ իրարու համաձայն: Գիւ-
ղաքադարէն ընկերները այս կէտին մէջ
բաժնուցան երկու մասի. - Միտակին
հետ, Միտաքին հետ: Աւ փոքրեր, ու մե-
ծեր, ու կիներ՝ - Միտակին պէտ, Միտա-
քին պէտ: Աւ Այնճար եռաց: Աւ հրապա-
րակներու վրայ ստակալի վէճ: Աւ փո-
ղոցներու մէջ ծանր խօսք: Աւ առանձ
առն ախրութիւն, յամառութիւն, դըժ-
տութիւն:

Ըսին մէկ կողմէ.

- Հոն ամէն ինչ լաւ է, դիւրին է,
արագ է, առատ է, արդար է:

Ըսին միւս կողմէ.

- Այդպէս չէ. ատիկա քարոզ է, ա-
մէն ինչ քարոզ է: Թող ճիշդը ըսեն: Թող
լայն խորհին: Թող հաշիւ չմաքեն եւ
չատեն: Հայրենիքը յստակ է եւ ընդ-
հանրական: Միայն մէկու մը չէ, միայն
կողմի մը չէ...

Եւ առաջինները ըսին՝ հայուն եր-
կիրն է անիկա: Եւ վերջինները ըսին՝
բայց ափսոս որ ազատ չէ բնաւ: Այս
ներգաղթը այս ձեւով կը փաստէ, որ
հայրենիքին թշնամի հաշիւներ դրուած

են նուերական արարքի մը մէջ:

Արտասահմանի մէջ երկու համատա-
րած ձայներ կը շրջին հայութեան հա-
մար. - Սովետական Հայաստան, կը
չեչտէր մէկը, ազա՛տ Հայաստան, կը
չեչտէր միւսը: Եւ ականջները, հայոց
ժողովուրդի տարազի՛ր ականջները,
մանր սրբազրութիւններէ ետք, կ'անդա-
մադրուէին այս երկու համատարած
ձայներէն մէկուն կամ միւսին: Այնճար
եկած թերթերը, այդ օրերուն, հետեւ
Միտաքներ էին, հետեւ Միտակներ էին:
Կը բազմացնէին Այնճարի մէջ եւ ուրիշ
որքա՛ն մեծ ու փոքր Այնճարներու մէջ՝
տեսակը Միտաքներուն եւ ենթա-Միտաք-
ներուն, Սիտակներուն եւ ենթա-Սիտակ-
ներուն: Կը ճաշէին հոգիները թերթերու
խոհանոցէն եկած թուրք ճաշը, -վէճ,
յուզում, հայհոյանք: Կը ճաշէին, ա-
ռատօրէն, զիրար չէզոքացնող, զիրար
ոչնչացնող մեծ խօսքեր, իրենէ թէ մեր
պատմութեան եւ մարդկային անխորտա-
կելի տրամաբանութեան բուն կենսանիւ-
թը պարունակող: Ահաւոր խորագիրնե-
րով ահաւոր բնաբաններ կը կարդար ժո-
ղովուրդը եւ ապա անոնց կիւրքը կը
զարձնէր զայն դառն ու կրակոտ, տա-
ռապող եւ ընդդիմադիր:

Օրերը կ'անցնէին:

Վէրքերը կը բազմանային, կը խո-
րանային:

Թերթէ թերթ՝ հրացանաձգութիւնը
կը սաստկանար: Մահացու աղմուկ կար
անոնց մէջ, սպաննիչ ձայն: Կը կրակէին
անոնց մէջէն, աչքերը դոյ: Յետոյ ար-
դէն, թերթերու կրակին յաջորդեց բուն
կրակը, իրաւ ու արիւնստ: Քաղաքնե-
րէն լուրեր կու դային, լեղի՛ լուրեր,
այդ դաւաճան կրակին արդիւնքը պատ-
մող:

Հայրենազարձ եւ ուրախ բաներ չէին
ասոնք: Ներգաղթ եւ տխուր բաներ էին:
Կը հրաժարեցնէին մարդիկը ազատու-
թեան գաղափարի բոլոր հաւատալիքնե-
րէն, ոչ թէ մարդ մը, այլ առարկայ
մը տանելու համար երկիր: Միտակ այդ-
պէս կը զգար: Ինք կուսակցական չէր,

բայց կը վերաւորուէր այդ արարքին համար: Խելք եւ հոգի ունեցող մարդ պիտի տանէին Հայաստան, թէ իրենց անցնալին ու պաշտօնին համար զըզուանքի թուղթ ստորագրած սեւ գոյգեր: Նման մուհակ մը կնքելէ ետք, մարդիկ մարդ պիտի ըլլային հոն, Հայ պիտի ըլլային այլեւս, թէ Հայաստանի մէջ զիդուող ստրկութեան սեւ գոյգ, մարդկային փայտակոյտ մը՝ հազարամեայ կարօտի փոքրիկ ու ջինջ հողին վրայ: Բազմապատկուած հողիով մը պէտք էր երթալ հայրենիք, թէ նուազած, մանրացած, ջնջուած: Ու մանաւանդ ինչու սպաննել: Սպանութեամբ հայրենազարծ կ'ըլլայ: Պատմութիւնը ի հարկէ պիտի անիծէ այս ժողովուրդը. ոչ ոք զիւրութեամբ եւ առատութեամբ իր եղբայրները սպաննեց քան ինք: Հարսնիքի օրը մեռելի սեւ օր ընկուեւ մահապէտ է:

✽

Զգուանքի թուղթերու ստորագրութեան ատեն, Այնհար ամէն միջօրէի կը նայէր կեղծոնական հրապարակին վերը դառնուող նամակատան հիւղակին: Թերթերով ու նամակներով նոր մէն եւ նոր զայրոյթ ներածուած պիտի ըլլային շրջանին մէջ: Սպանութեան լուրեր ապա: Գիւղաքաղաքին մէջ եղբայրասպանութեան դէպք չպատահեցաւ, ինչպէս կը պատահէր ուրիշ վայրերու մէջ: Բայց օրէ օր աւելի գունատեցաւ գիւղաքաղաքը: Տիրութիւն ու շատախոսութիւն բուսաւ հոն, ամէն տունի մէջ, ամէն խանութի առջեւ, ամէն հրապարակի վրայ: Հողիով՝ մարդիկ զօտուեցան իրարու հետ, ուծացան կարծես իրարմէ: Մօտ եւ հեռու ազգականներ էին բոլորը, մօտ եւ հեռու խնամի՝ այս վեց հազար Հայերը, բայց այլեւս հօրեղբայրները քիչ հօրեղբայր էին, խնամիները նուազ խնամի: Ու եղբայրները իրարու հանդէպ այդպէս, ու բարեկամները իրարու հանդէպ այդպէս: Հայաստանը, հեռուէն, հակասական զգացումներու խուճապ ու խճուղի ստեղծած էր ազգին տարազիր հաստատուն մէջ: Մեծ եւ անկանոն եր-

թեւեկ ունեցող քաղաքներու յատուկ embouteillage մը: Այս, հայրենադարձ չէր առկա կարծես, այլ ճամբայ ելած հայ հողիներու զարհուրելի embouteillage մը: Այո, տեղ մը բան մը աւրուած կեցած էր բոլորին ճամբան գոցող, եւ կարծես կարգ հաստատող, ուղղութիւն ցոյց տուող ոչ մէկ ուստիկան: Գաղափարներու եւ պոռթկացող կրքերու ճիշ, ազմուկ, իրարանցում...

✽

Միտակին եւ Միտակին միճաբանութեան վայրը ազգային վարժարանին հետեւի կողմը տարածուող բարձր մարդկային էր: Կը խօսէին հեռուները քալելով ու երբեմն ալ հոն գտնուող մեծ քարերէն մէկուն վրայ նստած: Զրուանքներուն կամ կէսօրուան երկար դադարին էր, որ կը սկսէին կամ կը շարունակէին իրենց խոռվեալ խիղճներուն խոռունկ ասույթներ:

— Միտակ, մեծ դարձակէտի մը առջեւ ենք, իբրեւ անհատ եւ իբրեւ հաւաքականութիւն: Պարտաւոր ենք առողջ դալ, առողջ մտածել:

Աչքերը կ'ուղղէր վար, պզտիկ տընակներու մոխրադոյն տանիքներուն:

— Հազար այս տնակները հազար մէկ են, հազար մէկը: Հայրենիքի քար ու շաղախ չեն, ոչ իսկ ծննդավայրի տնակ են: Եթէ հեռուն կարենանք նայիլ, վաղուան մեր դամբարաններն են ասոնք, հոգար կամ քանի մը հազար՝ նայած ժամանակին և մեր շինարարական կարողութեան: Կը սարսափիմ: Մնալով հոս, կամ մնալով հայրենիքէն դուրս որեւէ տեղ, օր մը մենք մորթ եւ հոգի փոխած բազմութիւն ենք: Տարբեր լեզու ենք, տարբեր լիզ, տարբեր նկարագիր: Մեր արիւնին բնական ենթահողէն հեռու, տարբեր միջավայրի մը պայմաններուն ենթակայ՝ ու կամ կանուխ, պիտի ձուլուինք: Ծար չկայ: Ծէպէլ Մուսա կ'ուշանար ձուլման գործողութիւնը, թերեւս դարով մը: Մոռցուած անկիւն էինք հոն, անշահեկան վայր: Զէնք չփուշեր արեւի մը ոքի հետ: Կտոր մը հաց էինք

շարունակ եւ կտոր մը հայ: Կարելի է ըսել, որ մեր հայութիւնը կը պարտէինք հոն մեր աղքատ ըլլալուն: Սեփական չքաւորութիւնը անունդ դարձած էր մեր հայութիւնը կերակրող: Եթէ տեւարար չփութինք դուրսին հետ՝ կասկած չկայ, պիտի մայրէինք: Կպանք ժայռին, կպանք կտոր հացին, ու մնացինք հայ: Հո՞ս...

Միտաք դրեթէ տեղ մը շնայեցաւ: Բոպէ մը ակեաներով շրթները կրծեց, ու կռահելով Սիսական ընդդիմութեան կէտը, շարունակեց.

— Հայրենադարձի այս խնդրին մէջ, իրաւակարգի եւ ազատութեան հարց մը նետուած է մէջտեղ: Ըստ իս, շատ կը շեշտուի ազատութիւնը բաժնի վրայ: Հա՛մուղում է աւելի կարծես դէնք մըն է այսօր ազատութիւնը, զէնք մըն է շահելու կամ քաղաքականութիւն մը յաջողցնելու կոչուած: Բայց համոզում եւ ներքին անխորախ ապրում ըլլալու պարագային իսկ, անդրադառնալով պահ մը: Հոս բնութեան իրաւակարգ չկայ. ոչ իսկ հովտաւոր իշխանութիւն կայ հոս. ա՛զա՛տ ենք սակայն: Մեր լիզուին, բարքերուն ու դարաւոր նուիրականութեանց համար ի՞նչ ապահովութիւն կը ներշնչէ Արտասահմանի կլիման: Դուրսի մեր այս կեանքին մէջ, որ հետզհետէ պիտի վառվարանայ, կը տեսնեմ, կը տեսնես հաւանաբար ինձմէ աւելի — յամախ ու չինչ արժող ժարդոց կատարեալ օտրուկն ենք: Դարձած ենք անոնց անձնական նըկատումներուն զերին, ազգային շահերու հետ երբեք կապ չունեցող փառասիրութիւններուն դործիքը: Կ'աշխատե՞ս — օտրուկն եւ դործատէրին: Չե՞ս աշխատիր — մահապարտն եւ անդործութեան քանի մը ամիսներուդ: Ազատութիւն, Սիսակ, երբ աւելի՞ զօրաւոր կամքեր կան, դիրքեր կան, պայմաններ կան...

Կը նայէր հիմա Տահր-էլ-Պայտարի կիրճին, որ արեւմտեան հորիզոնին վըրայ կը բարձրանար կապոյտ պատնէչի մը պէս, լիթանանեան լեռնաշղթան երկուքի բաժնելով: Այդ կիրճին անդին, Միտաք կը տեսնէր կարծես հայկական

Տարագրութեան սեւ շղթային բոլոր օղակները, ժողովուրդի մը եղբրական ցրուածութիւնը, Սփիւռքը: Կը ճշուէր հողին. բան մը, այդ պահուն, բոլոր ընդիկ կ'ըլլար ներսը: Օ՛, Տահր-էլ-Պայտար. օ՛, անկէ անդին տարածուող աշխարհը, իր պանդուխտ հայութեամբ: Որքա՛ն ողբերգութիւն ամէն կողմ, ամէն քաղաքի մէջ, ամէն դիւղի մէջ, նաւահանգիստներու, քարափներու, գործատեղիներու եւ գործարաններու մէջ: Ի՞նչ դժուարութիւններ, ի՞նչ յոգնութիւններ, զրկանքներ, թշուառութիւն, համբերութիւն:

Կը նայէր Տահր-էլ-Պայտարի կիրճը պծաղորդ երկինքի կապոյտին: Հիմա, Սիսակ ինք եւս կը նայէր այդ կողմ եւ մտիկ կ'ընէր:

— Սիսակ, մեր տեսածը հայկական Տարագրութեան թիզ մը տեղ է միայն: Անոր ամբողջ տարողութիւնը ըմբռնելու ոչ հարկ եղած ժամանակը, ոչ հարկ եղած պայմանները եւ ոչ ալ հարկ եղած դարգացումը ունեցանք: Բացառապէս Հայերէ բնակուած մեր դաւառակը հայկական հողին մաս չէր կաղմեր, այլ անոր հնազանդ գաղութներէն մէկն էր, Միջերկրականի փերուէն: Որչափ որ կը յիշենք, եւ ինչ որ աւանդուած է մեզի, այդ դաւառակին մէջ մենք բարեբախտաբար զերծ մնացած ենք ազգային մեծ դաւնութիւններէն: Յարաբարաբար զիջ տառապած ենք: Մեր պապերը այդ դիւղերուն մէջ կոտորածներու լուրեր առին, բայց կոտորածը իրենց չհասաւ. տարագրութիւն եղաւ, ապտոմբեցան, քանի մը տարի ծննդավայրէն հեռանալէ ետք, յաղթական վերադարձան: Մինչեւ մեր հոս գալը հայկական տառախ հանդիսատեսը եղած ենք, դժբախտ դերաւ կատարները չենք եղած: Եւ յետոյ ուսում դրեթէ շտեմանք: Եւ ու դուն ի՞նչ կարգացինք: Պզտիկ դաւառակի կրթական աննպաստ պայմաններուն մէջ պըղտիկ ուսում մը առինք, յետոյ քանի մը տարի Անտիոք, Փրէքներուն քով, Ֆրանսիայէն սորվեցանք: Հոս է, որ թերթ կայ, դիրքեր կը գտնենք, զիջ մը կը

կարգանք: Մէկ երկու տարի հազիւ կ'ընէ, որ կեանքը լրջացուց մեզ, հասունացուց մեր միտքը: Հիմա վերածուած ենք տարագրութեան դերակատարի: Այսուհանդերձ, թիզ մը տարագրութիւն է մեր տեսածը, զժրախտութեան ընդհանուր պատկերը կը խուսափի մեզմէ: Եւ ա՛ւա, երբ հայրենազարժի շնոթորը կը հնչէ, հայութեան մեծ մասը խուլ մարդու չփոթ ձայներ միայն կ'իմանայ:

— Վերջացա՛ւ:

— Ոչ:

Բայց դպրոցին գանգը կը կանչէր դիրենք դասարան: Կ'որոշէին իրիկունը շարունակել ջրամբարին տանիքը:

Եւ օր մը չէր որ այսպէս կ'ըլլար: Ներգաղթի ամբողջ շրջանին եղաւ նոյնը: Դպրոցի բակին մէջ, բակէն դուրս, տուններու մէջ, ասաներէ դուրս, երկուքով կամ խումբով: Վէճ եւ յամառութիւն: Անդիջողութիւն՝ ինչպէս ամէն տեղ:

— Արտասահման բռնութիւն չկայ, բայց ազատութիւն ալ չկայ — կ'ըսէր Միսայի գրգռուած թօնով, Սիսակին: Կըրնա՛ւ յոյս տուող ով ազատ է, ո՞վ ենթակայ չէ գաղտնի տիրոջ մը, գաղտնի բռնակալի մը: Ընդհանուր, միակտուր բռնակալութիւն մը չկայ, բայց մանր մունր բռնակալները միշտ ալ անպակաս են, ընդունէ՛: Եւ մանր մունր աշուք բռնակալներուն բռնութիւնը մեր վրայ թեթեւ բան մը չկարծես: Ըստ իս ասիկա նոյնքան անողորմ է սրբան միակտուր բռնութիւն մը: Ու թերեւս անելի խաթարի է ան մարդկային նկարագրին համար: Օրը օրին քեզ կ'աղտոտէ, օրը օրին կ'աղտոտէ, կը տարադէ նախկին մաքուր ինքնութիւնը եւ կը ստեղծէ քեզի մանր եւ ամէն վատութեան ենթակայ նոր ինքնութիւն մը: Զե՛ս տեսներ, այս պատիկ գիւղաքաղաքին մէջ սկսած է աշուպաւ ըլլալ: Ապահով եմ, որ ուրիշ քաղաքներու եւ հեռաւոր ու հին դպրութիւններու մէջ մանր ու ալազան բռնութիւններուն, ներողութիւն, բռնակալիկներուն հասցուցած շարիքը աւելի հե-

ռունները դացած է իր հոգեկան աւերին մէջ: Ո՞վ է, որո՞նք են մեր տէրերը հոս. ո՞վ է, որո՞նք են տէրերը ամէն դադութի մէջ հայ բանուորին, ուսուցիչին, պարկէշտ արհեստաւորին: Կղերական թէ աշխարհական պահած են իրենց նախորդներուն մաքրութիւնը, բարոյական եւ նիւթական անկաշտութիւնը, արդարամտութիւնը: Փաստեր չունին, անուններ եւ դէպքեր չեն կրնար յիշել, բայց այստեղի կացութիւնէն մեկնելով՝ կըրնամ միւս բոլորը հետեւցնել: Եւ յետոյ թերթերը եթէ ժողովուրդի մը առօրեայ կեանքին վրայ բացուած պատուհաններ են, ես այդ պատուհաններէն ցաւ ամուրջ ոչ մէկ բան կը տեսնեմ, ո՛չ մէկ բան: Եթէ այսօր ինծի տասը արժանաւոր զեկազարի անուն տաս, վաղը պիտի չկրնամ հինգ հասի անուն տալ, ու միւս օրը, միւս սերունդին մէջ՝ քնաւ: Հայ ժողովուրդի զեկազար դասը տասնամեակէ տասնամեակ եւ սերունդէ սերունդ կը պատիկնայ, կ'անպէտքանայ: Զեմ մեղադրեր: Օտարութեան անխուսափելի շարիքներն են ասոնք: Խաթարուած զանգուած մը խաթարուած զեկազարներ պիտի ունենայ եւ խաթարուած զեկավարներ խաթարումին առաջը պիտի չկրնան առնել անշուշտ: Դատապարտելին ոչ ժողովուրդն է եւ ոչ ալ ժողովուրդին առաջնորդներն են, օտարութիւնն է միայն: Հոս, այս օտար հոգեւուն վրայ, ազգային արժէքներու տեղադրումով, սանդուխէն վար կ'իջնենք մեծով պատիկով եւ ոչ թէ կ'ըլլենք վեր: Զիշդ չէ՞: Պէտք է ձգել ամէն ինչ եւ մեկնել: Թողուլ նոյնիսկ ամէն որբութիւն ու երթալ. մեծագոյն սրբութիւնը Հայաստանն է:

— Ընկե՛ր Միսայ — ըսաւ Սիսակ յոգումով ու դառնութեամբ. — լեզուդ եւ միտքդ բաւական չարչարեցիր. տկանջիւս պնակները լեցուեցան. եթէ շարունակես, ամէն բառ այլեւս դուրս պիտի թափի: Քիչ մըն ալ ես խօսիմ, եւ ըսեմ:

— Դո՛ւն ալ, Միսայ. դո՛ւն ալ կը կարծես որ Հայաստանը ուղող եւ չուղող կայ: Կրնա՞ս երբ եւ իցէ նման բան

երեւակայել: Ըսածներուդ մեծ մասը կ'ընդունիմ, եւ արդէն աս է որ կը չար- չարէ դիւ, կը չարչարէ ինծի պէս մտա- ծողները: Գիտենք, որ օտարութեան ճամբան անդունդ տանող ճամբան է: Ը- սածիդ պէս՝ տասնամեակները մեղ վար- դադոյն տեղ մը չեն տանիր, կը տանին դժոխք: Եթէ մեր բառերը չկորսնցնենք, անոնց բոլորն ու թովանդակութիւնը պի- տի չդռնենք հետզհետէ: Ու ճարտար, ու եսասէր, ու փառամոլ մարդիկ, սուրբ բառերու գործածութեան արուեստին մէջ յատկացած՝ առաջինի բառերով պիտի յաջողին մեզ շահագործել այս- տեղ: Սուրբ բառերով պիտի առաջնորդեն անսուրբ տեղ, ընել պիտի տան անսուրբ գործ: Զի՛չդ է. միակ դիւրեկութիւնը այս բոլորէն Հայրենադարձն էր, Հայրենա- դարձը պիտի ըլլար: Բայց կը տեսնեմ որ մեր մարդարէացած ապագայ չարիք- ները կանխարեւում են արդէն ներդադ- թին մէջ: Այս բառին վրայ հակայական չարաշահութիւն մը կ'ընեն: Փոխանակ զայն սէր ստեղծելու միջոց մը ընելու, պառակտումի եւ ատելութեան գործիքի մը, զէնքի՝ մը վերածած են: Հայութեան նախնական իղձերով՝ հայութեան դէմ կռիւ մղելու ամէնէն նենգամիտ մէկ հը- նարքը կու գայ ինծի ասիկա: Որովհե- տեւ հիւանդ ենք՝ մեզ մեր անկողինին մէջ... Որովհետեւ կը խեղդուինք՝ օ- ձային մտադրութիւններ պիտի սնու- ցանեն մեզի հանդէպ: Մեր լեզուն այ- բած է, պարտաւոր ենք ժածուներ փշե- լով ուտել, կախուողը պարանին շուքէն կը վախնայ այլեւս: Հայրենիք մը եւ իր ժողովուրդը երբ դէմ դիմաց ըլլան եւ ուրիշ չխառնուի իրենց գործին՝ այս ատեակ ներդադր ընողները կը պատժը- լին, կը դնակահարուին: Մենք կը սպա- սելնք որ մեր ժազերը համրեն, յետո՞յ տանին, մատ մատ չափեն, յետո՞յ տա- նին, գոյներու քննութիւն մը կատարեն, յետո՞յ տանին, ծախել տան ամէն ինչ, վատնել տան ամէն հարստութիւն, հայ- հոյն տան իրարու եւ ամէն սրբութեան, յետո՞յ տանին կամ չտանին: Տեսնուած է այսպէս Հայրենադարձ, եղած է պատ-

մութեան մէջ, արձանագրում՝ է քարի մը վրայ: Ասիկա խորթութիւնն է ի՞նչ է, երկպառակութեան սաղարանքն է ի՞նչ է. ի՞նչ է՝ եթէ ոչ մեր հայրենաւերու- թեան դէմ ծուղակ:

Գունատ էր, ու կարճուկ մարմինը կը դողար:

— Մեծ շատախօս մը կայ այս ներ- զադթին առիթով, ու կայ մեծ լուկինաց մը: Վարչակարգին կուսակցութիւնը ա- մէն Հայ կը սպասէր որ համայնաժողովը ուսմէն մէկ հատիկ բառ իսկ արտասա- նելու: Ողբերգութիւնը հոս է ճիշդ: Ա- մէն Հայ կը սպասէր որ համայնաժողովը քիչ մը լռէ, եւ հայրենիքը քիչ մը խօսի, կեդրոնական կոմիտէի ընկեր քարաւ- զարը չնստախօսէ պահ մը, այլ պահ մը Արտիսանին Վէրէր խօսի, արձանը ձայն տանէ: Պիտի չըսէ՞ր հայ երկրի վերաւոր Անճար. ձեռքները չկայ. եկէ՛ք. Հայաստանը հայր է եւ դուք որդի. Սի- սակին ձայն աչքով նայի չկայ եւ Մի- սաքին աչք: Եւ մահաւանդ կորստած ոչ- խար եթէ կայ, տն առիւթ թանկագին է եւ նախապատիւ: Օ՛, Միսաք, եթէ քիչ մը հոտուրտաս՝ այս ներդադրէն հայրե- նիքի հոտ չի գար, ծպտուած ներդադր մըն է, բէթիմի ներդադր մը: Իսկ ընթի- մը դէմ է ազատութեան, իսկ Հայը ինք- դինք սկսած է Ազատութեամբ:

Երթեւեկը կը շարունակուէր ջրամ- բարին տանիքը, եւ արեւի յետին ցուրեքը կը տեղային ետեւի ճաղատ լեռան դա- օթիքափնէրուն:

— Օրէ օր որքա՞ն յոռեռես կ'ըլլաս Սիսակ, պարզ եւ ողջմիտ մարդ մը ըլ- լալէ կը դադրիս տակաւ, ըլլալու հա- մար մէկը վերջերս քաղաքական ախտով վարակուած այն բազմաթիւ գժրախանե- ռէն, որոնք իրենց խելքի առատ պաշա- րը կը գործածեն ամէն ինչ քաղաքական ակնոցով դիտելու, ամէն ինչի մասին կասկածելու, ամէն բանի ետին դուռ ու կեղծիք տեսնելու: Զհաւատալու: Գիշ զգալու: Ուշ շարժելու: Խելացի ըլլալու վերջին նորոյթը քաղաքական ախտով վարակուելն է անմիջապէս: Պատերազ- մին ու չեքորդործուած խաղաղութեան

գէջ պտուղն է ըստ իս այդ ախտը, որմէ ամբողջ արդի մարդկութիւնը կը տառապի, եւ երեւի պիտի տառապինք նաեւ մենք, մեծով պզտիկով: Ինչ որ ըսիր, կրնայ ճիշդ ըլլալ, կրնայ չըլլալ, ճակատագրական չէ ինծի համար: Կարեւորը երկինքն է եւ ոչ թէ ամպը. իսկ քաղաքականութիւնը բնաւ երկինք չէ, այլ միշտ ամպ, մերթ բարի, մերթ կործանարար: Սիսակ, հին ու բարի կարճուս, գուն կը նայիս հայրենադարձի ամպին, իմ հայեացքս այդ ամպէն վեր է սակայն, ամէն ամպէ վեր: Ազատութիւն կը փնտռես. բոլոր նախադասութիւններդ Լեւի անով չես սկսիր, կը ջանաս անով վերջացնել: Արդ, հոս կա՞յ ազատութիւն, ազատութեան ճիշդ դուն, ես, ո՞ր Հայը ազատ է, դեռ ո՞ր մարդը ազատ է: Ազատութիւնը նիւթական վիճակներու կապումն է այստեղ եւ ամբողջ ազատ կոչուած մարդկութեան մէջ: Որքանազէրքերու թուղթին վրայ՝ ազատ ենք բոլորս հաւատարապէս, իսկ առօրեայ կեանքին մէջ ազատ է միայն ով որ դրամ ունի, ով որ կրնայ ծախել ազատութեան համար, կաշառել զայն: Տիրող կարգերը այնպէս ըրած են, որ հարաւորութիւն եւ Ազատութիւն մերձանիչ, Լեւի ոչ հոմանիշ բառեր ըլլան իրարու:

Կար բերին վրայ տրտում եւ ծուռ ժպիտ մը: Նայեցաւ Տահր-էլ-Պայասաբին. այսինքն Այնճաբի արեւմտեան հորիզոնին, այսինքն տեղւոյն կարելի մէկ հեռաւորութեան: Ծարունակեց:

— Մտիկ բռէ: Հոս եւս ազատութիւն չկայ, արդարութիւն չկայ, անկեղծութիւն չկայ: Հոս եւս սարկային է մարդոց կենցաղը: Իր սիրեն կեղծիքը, շողորթութիւնը, անտեղի գովասանքները: Մարդկային արմատին հին ու կարծես յաւիտենական ախտերն են ասոնք: Մաղիս, աւարտաւան մարդոց հոգին՝ քանի մը հին հիւանդութիւններու պղծաթիկ դումարի մը առջեւ կը գտնես ինքզինքդ: Առաւել նախանձ, առաւել ուղիւսկի բսկորին փակած շահ, առաւել հոգին զգեստաւորող փառք, ցուցամոլութիւն: Այո, կան նաեւ դրական բաներ,

բայց առայժմ քիչ է անոնց թիւը: Զրպենք այդ բաները: Այոք, նաեւ ազատ կոչուած այս երկիրներուն մէջ ազատութիւնը պատրանք մըն է լոկ: Մանր ու միջակ արժէքներն են, որոնք տէր դարձած են կացութեան. կեանքին քօնթրօլը մեծերէն անցած է ասոնց ձեռքը, որով՝ հետեւ ընդունակ են ստելու, սողալու, նիւթական հարստութիւն գիզելու: Ըրած են այդ բոլորը եւ հոսած չըջապատին իշխելու կարեւոր բարձունքի մը: Եթէ հոն խոշոր զաւանի մը բռնակալութիւնը կայ, հոս կայ մանր մարդոց, մանրէ՛մարդիկն են որ կը տիրեն մեր վրայ, միեղձարդիկը, մանրէ՛մարդիկը: Այստեղի կացութիւնը աւելի վտանգաւոր է ըստ իս, քան այնտեղի: Վասն զի հոն հարուստը այնքան բռն է, ազատութեան բացակայութիւնը այնքան իրական, այնքան բացարձակ՝ որ մարդիկ կը ըզպան բացական, կ'ապրին անոր կարօտով, պատրանք չունին: Իսկ այստեղ վրայ տուած են Ազատութիւնը եւ չեն զիտեր, կ'ապրին ազատութեան պատրանքին մէջ, քանի որ մեղմ հարուստներով ու քաղաքավար խտութեամբ մը տարադրած են ազատութիւնը հետու:

Արեւը լքած էր այդ օր ճաղատ լեռան բոլոր դադաթները: Սիսակ չբխե՛րը կը կրծէր, կը նայէր վարժարանի կարմիր փեղկերուն եւ մտիկ կ'ընէր:

— Նայէ՛, զօրանցներու ճեմիչի պատերուն վրայ գտած եմ դառնութեամբ գրուած կեանքի իրական բաներ. օրինակ մը տամ միայն, շատ չխօսելու համար, թէ եւ ներգաղթ ըսելը անտանելի շատախօսութիւն դարձաւ ամէն Հայուն մէջ: — «Երկրին մէջ խողեր կ'արածէի, եւ հիմա խողեր են որ զիս կ'արածեն» կ'ըսէր նախկին խողարած, անյայտ գինուոր մը: Կեանքին ամբողջ ողբերգութիւնը, հոս եւ ամէն տեղ, ոչխարին հովիւ դառնալն է եւ հովիւին ոչխարամիտ ըլլալը: Զկա՞ն հայ իրականութեան մէջ խողի վիճակին իշած հովիւներ եւ հովիւի դիրքին բարձրացած նախկին խողեր:

կան: Եւ աւելորդ է ահշուշտ խօսիլ այդ տխուր բաներու մասին: Ես այսօր ներած եմ հողի մէջ բոլոր խողերուն եւ բոլոր խողարածներուն: Ներգաղթի չլքեղ լուրէն ասդին, ուրիշ ամէն բան ինծի համար ամպ է, առժամեայ դժուարութիւն, առժամեայ չարիք: Կը նայիմ ամպէն անդին: Թքեր եմ ամէն երկրորդական բանի վրայ. կարեւորը Հայաստանն է, մեր երկիրը, մեր հարազատ հողը, բազմադարեան ծառաւը:

— Շփոթեցայ ջու մասիդ— ըսաւ Սիւսակ, ու գունատեցաւ: Քիչ կը մնայ պոլը չեւիկեան բառերով հայրենասիրութիւն ունի քարոզել: Քոր մըն ալ ամէն պուշեւիկի պէս կընսաւ Քարլ—Մարքսին հետ պինակցելով հայրենական պատերազմ մղել Հայկ նահապետին դէմ: Ազատ երկիրները կը պարսաւես՝ համայնապար բռնակալութեան մեղքէն փոքրիկ բան մը թեթեւեղեալ համար: Անոնք գեղեցիկ խօսքեր շատ ունին, սիրելիս՝ մարդուած են, իրենց արհեստն է: Ընթարտանման խօսքերով կը յաւակնին բեւեռէ բեւեռ տարածել իրենց կարմիր իշխանութիւնը: Այդ բաները ձեռքէ մէկդի: Եւ լաւ է որ այդպէս խօսիս, եթէ որոշած ես սնոյալման երթալ: Եթէ Դաշնակցական ըլլայի՛ր, կընայի՛ր խելօք խելօք նստիլ եւ մեղի ծանօթ ձեւով հրաժարական մըն ալ ստորագրել, յայտնելով որ Դաշնակցութիւնը Հայաստանի երկիրքին վրայ յիսուն տարուայ սեւ ամպ մըն է, եւ դուն այդ ամպը կրած ես սրտիդ մէջ, արիւնիդ մէջ, ուխտելով ցկեանն ծառայել անոր: Մի՛ վիրաւորուի՛ր, կ'ընէ՛ր ատիկա. ընողներ չեղա՞ն: Ընողը հայրենիք երթալու չքմեղանքը ունի ըսենք, ընել տուողը ասկայն: Եթէ ատես՝ դո՛ւ է, ատուիս՝ դո՛ւ է աւելիով: Ներգաղթի ոտսայնը ատոր համար է արդէն: Երբ ազատութեան չկայ, ուրիշ լաւ բան չըկայ, բոլոր լաւ բաները խեղաթիւրուած են: Երբ ազատութիւն չկայ՝ հորազատ հողը, հարազատ տունը, հարազատ վերամակը, հարազատ կիներ ու որդին՝ հարազատ չեն քեզի, այլ խորթ են, օտար, հեռու, տրտամ: Առանց ազատութեան բո-

լոր բաները տկար են, ազեղ են, տափակ են: Համ չունին, թունաւոր են, վտանգաւոր են: Խնչ փնտում է եւ խնչ կը փնտոէ ամբողջ մարդկութիւնը՝ — Ազատութիւն: Ո՛ւր կըցած է գտնել զայն՝ — ազատ հողերու վրայ, այսինքն հայրենիքներու մէջ: Երբ ազատ պիտի չլարժիս, ազատ պիտի չլինես, ազատ պիտի չմտածես, չխօսիս, չգրես, չկարդաս, չաշխատիս՝ ջու հին տեղը հայրենիք մը չէ, այլ հին փարախ մը: Պապերո՛ւղ հայրենիքն է, բայց ջու՝ փարախը միայն: Ձե՛ս յիշեր մեր Ծննդավայրը, Ծէպէլ—Մուսան: Թուրքը զայնն ետք, չկրցանք տարի մը իսկ մնալ հոն: Նոյն ջու տունը ջուկը չէր կարծես, նոյն ջու ծառը ջուկը չէր: Աղբիւրն ու ծառը արեւը նոյնը չէին: Կարծես միայն գերեզմանները հարազատ մնացեր էին, մեռելները միայն մերը մնացեր էին: Հարազատութեան նախկին կապը թուրցած էր: Կատուները, լուններն ու հաւերը զժտութեամբ, տխրութեամբ կը նայէին մեզի կամ մենք կը նայէինք իրենց: Օ՛, չես կընար ժխտել, եթէ մեր հողիքն եւ իր չըլլապատին մէջ ամէն յարաբերութիւն քայքայուած էր այլեւս: Տիրութիւն մը կար ամէն տեղ, որ կը նմանէր փոխադարձ լքումի: Հաւաքական այդ ընդհանուր հողեկեանիքն, բնական է, կը միջամտէին խոշոր չափով մը թուրքին հետ մեր դարաւոր թշնամութիւնն ու պարբերական կոտորածներու արթուն մեացած յիշատակները, բայց եւ այնպէս, ազատութեան կորուստը հիմնական դեր մը կը խաղար անոր մէջ: Զղճիմ փոքրամասնութիւն մը, հատուածական կիրքէ կուրցած կամովին հանդուրժել ուզեց եկող լուծը:

Կեցաւ:

— Բայց ինչո՞ւ. այսքան կը խօսիմ, կը խօսիս: Դուն երազ մը տեսար, եմքափտակեց աշխարհիդ մէջ կատարուած խորունկ վէճի մը եզրակացութիւնը հաւանաբար: Երազիդ մէջէն յիշեցրենմ քեզի Ողիսեսի ամէնէն աւելի հաւնած եւ իր իսկ ձեռքով չինած ժամացոյցը, որուն սլաքները, — սուր եւ փետուր

— Հայրենիքներու վրայ կը գտնույն: Փամացոյց մը՝ որ երբ կանգ առնէր Ազատութենէն դատ ոչ ոք կրնար լարել զայն: Ձէր դիտեր իմաստուն Ողիսես, թէ ո՞վ արժանի պիտի ըլլար պատմութեան այդ յաւիտենական ժամացոյցին: Ես պիտի ուզէի որ Հայ ժողովուրդը արժանի ըլլայ զայն գործածելու:

Ճ

Ամենօրեայ էր վէճը: Պանդուխտ գիւղացիները բոլորն ալ կը վիճէին բուն կերպով, իրենց հասկացողութեան համապատասխան բառաթիւերը մը գործածելով: Պառաւնեւ առջեւ էր Հայաստանը, ծերունիներու առջեւ, նշանուած զոյգերու առջեւ, դպրոցական աշակերտներու առջեւ: Մէկուն սիրտը դառն կը խօսէր անոր, մէկ ուրիշինը՝ քաղցր: Ու կը մտնէր ներգաղթը բարեկամներու մէջ եւ զանոնք իրարմէ կը բաժնէր: Կը մտնէր Հայր եւ որդի մէջ՝ կը բաժնէր: Կը մտնէր էրիկ կնկայ մէջ՝ կը բաժնէր: Բաժանելի էր Հայրութիւնը եւ բաժանող՝ ներգաղթը: Քիչ անդամ Հայը Հայուն այդ աստիճան տարակոյսով, այդ աստիճան անխտաճութեամբ, այդ աստիճան զայրոյթով նայած էր՝ քան ներգաղթի շրջանին:

Սպասեր էին, Արտասահմանի բոլոր ծաղերուն վրայ ապրող Հայերը պատեւազմէն ետք դեղեցիկ բանի մը, ու պատահեցաւ յանկարծ այդ բանը:

Ի լուր Հայրենադարձի աւետիսին, ձէպէլ-Մուսացի Հայերը մտածեր էին թէ պիտի երթան իրենց ծննդավայրէն իւր անգամ մեծ, իւր անգամ աղուոր, իւր անգամ հին ու հարազատ տեղ մը. սկիզբի գերագոյն տեղը Հայերուն, վերջնական տեղը:

Դժուար էր Հայու պանդուխտ կուրծքերուն համար՝ բովանդակել այսքան մեծ ուրախութիւն, այսքան իրական հաճոյք, արդար ցնծութիւն: Բայց ինչո՞ւ անմիջապէս այս ձախաւերութիւնները, այս կողտուրթիւնները, այս մանրակրկիտ եւ վտանգաւոր հարցաքննու-

թիւնները, հրաժարականներու ամօթաբեր ստորագրութիւնները: Հայաստան մեկնելու միակ արտօնագիրը ամէն Հայու պարզապէս Հայ ըլլալը պէտք չէ՞ր որ ըլլար: Կըսէին շատեր զարմանքով մը, խորին վրդովուածով մը, խորին ու վեհ պարզամտութեամբ մը. «Կուսակցութիւններն ու յարանուանութիւնները մարդոց պզտիկ անուններն են աղգին մէջ: Բայց կարեւորը մականուն է անշուշտ, եւ Հայը մականուն է բոլորի: Կարմիր Հայ, եռագոյն Հայ՝ պզտիկ անուններ են. Հայաստանն է մականունը. ի՞նչ ըսել է հարցաքննութիւն»:

Եւ բուն տխրութիւնը յիշեալ վէճն էր բոլոր գաղութիւններուն մէջ: Վէճ մը՝ ուրկէ կրնար բխիլ առատ ու սարսափելի գիտութիւն, առատ ու սարսափելի անհամբերախութիւն, առատ ու սարսափելի իմ: Վէճը ու մահ կրնար բխիլ այդ անիմաստ վէճէն: Ազգը կրնար մատնուիլ ամօթալի կացութեան եւ տրկարանալ, եւ հիւանդանալ բազմաժամանակեայ հիւանդութեամբ: Հայաստան բոլոր Հայերունն է՝ — վէճ չի՛ վերցներ:

Ամիսներով վերցուց սակայն վէճն ուն մէկնէն բուն տեսակը: Ժողովուրդէն նախ մաս մը եւ յետոյ կէսէն տալին՝ պաղեցաւ: Վերը, Հայրենադարձին յիշուիլ գտնուող մարդիկ եւ մարմիններ՝ անվեհ եւ անհայրենասէր կարգադրութիւններ ըրին, անվեհ եւ անհայրենասէր նկատումներով առաջնորդուեցան: պզտիկացին, այլասերեցին, վեհազրկեցին Հայրենադարձին բուն նշանակութիւնը: Սէր ու ոգեւորութիւն շաւելացին, այլ հողիներուն մէջ ցաւ ու մորմոք դիզեցին:

Սխալին եւ Միտաքին վէճը քանի մը ատիճանով վեր էր միշտ իրենց շրջապատի վիճարանութենէն: Պզտիկ պարահարան մը կլլած էր իւրաքանչիւրը եւ օրը օրին հետեւած դպրոցին անունով եւ կող բազմաթիւ թերթերու: Ու յետոյ կար խառնուածքի բնածին հետաքրքրութիւնը, որ կը մղէր զիրենք մտածելու եւ զարգանալու: Կը փափաքէին տեսնել

միշտ քիչ մը անդին, քիչ մը վեր, քիչ մը հեռու:

ՏՊ

Մինչև հայրենադարձ՝ զգալի չէր անոնց զգալու եւ դատելու տարբերութիւնը: Կը նկատուէին մէկը միւսին շարունակութիւնը: Չէին պատկաներ քաղաքական ոչ մէկ հոսանքի, անկախ էին: Սկիզբը կենցաղասէր եւ զուարթախոհ տղաք էին: Լաւատես էին միշտ եւ շատ կատակասէր: Պատերազմը լրջախոհ դարձուց զիրենք եւ մեծ զեղչ մը կատարեց անոնց լաւատեսութիւնը: Իսկ հայրենադարձի խոտոր ընթացքով հին ու համաժայն ալք ընկերները եղան զգալու եւ տրամաբանելու երկու հակապատկեր երիտասարդներ: Միսաք ներդադրի կազմակերպութիւնն ու գործադրութեան եղանակը դատապարտելի գտնելով հանդերձ, չէր ուզեր զոհել անոր հոգիինը, ոգին, հայութեան համար կենսական կարեւորութիւն ներկայացնող ազգային շահը: Կարելոյը որեւէ ճամբով Հոռոմ հասնելն էր իրեն համար: Սիսակին հակաճառութեանց դէմ կը բռնաբռնէր. մը տաճիկու անոր եղանակը կը գտնէր դժուարագոյն եւ ոչ թէ ընդհանրականը խորհող էր ինք: Գէշ ալլ կտնուէր վերադարձը դէպի հայրենիք աւելի օգտակար կը համարէր քան սքանչելի պայմաններով ուշացող վերադարձ մը: Գէշ աղէկ՝ ասիկա կանխիկ դրամ մըն էր:

Ինչ որ կ'ըսես տաք խօսք է միայն, վերացական ազատութեան մը համար ջերմագին զգացում: Տունին մէջ ներդաշնակութիւնը միշտ կատարեալ չ'ըլլար, ատոր համար տան անդամները պէտք չէ որ տունին որեւէ մէկ շահուն համար իրենց օժանդակութիւնը զլանան, Սիսակ: Յայտնի է, որ դուն տաճիկութիւնը կու տաս Ազատութեան, հայրենասիրութեան տալով թիւ 2 տեղը որտեղ մէջ, Ես ալ պէտք չեմ, եւ պիտի չուզէի որ Հայը ալ պէտք ըլլայ: Արտասահմանի բոլոր անկիւններուն մէջ պիտի մաշինք, պիտի լմնանք, եւ մեր տա-

նապանքէն ու քրտինքէն ուրիշը պիտի օգտուի, իսկ Հայաստանը՝ երբեք: Մէկ պարագայի միայն չեմ երթար՝ եթէ հայրենիքը տուած էր թալովս: Կրնա՞յ նման բան ըլլալ: Եթէ անխաթար մնացած Հայ ենք, պիտի չվիճինք այդ մասին, ի յոռաջագունէ ընդունելով որ հայրենիքները զաղափարական սակարկութիւններէ դուրս են միշտ եւ վեր: Ստրկութեան վայր թէ ազատութեան՝ մեր հայրենիքն է մեր բուն տեղը: Կոհեմ մեկնել, կ'ուզեմ որ ամէն Հայ մեկնի՝ եթէ նոյնիսկ քառս մը ըլլայ մեր երկիրը:

Ու կը տեսնէր զործաւոր մը, ով՛ կիսնոսնիք անդին, հակառակահաս Փաղարիքի մը մէջ, որուն շուրջը ոչ մէկ հայ կական բան: Կ'աշխատի, եւ շուրջը օտար ձայն կու, օտար զրոյց, օտար աղմուկ, օտար սովորութիւն: Ու կը տեսնէր ուրիշ ծովէ անդին, ուրիշ քաղաքի մէջ, ուրիշ Հայ մը, ուրիշ օտարութեան մը մէջ, հոգեկան ուրիշ առանձնութեան մը մէջ, հայրենի խօսքէն հեռու: Կը տեսնէր ալ պէտք միշտ իրարմէ ծովերով բաժնուած Հայեր, - հարուստ, աղքատ, արհեստաւոր, մասնագէտ՝ իրարու գոյութեան անտեղեակ, արմատախիլ ու հայկական ամէն բանէ հեռու:

Ներսէ թէեւ, ալ մորթին ու ոսկորներուն տեսական տառապանքներէ, Սիսակին հոգին բղիկ բղիկ կ'ըլլար: Նայուածքներն ու ձայնը եղբրական գործութիւն մը կը ստանային, երբ կ'ըսէր.

- Այս վէճին մէջ ազդուներում բառերը աւելի զօրաւոր են քան քննադատողներունը, որոնց չուզող կ'ըսէ: Դուք ունի մեծ բառեր ունիք, հին ու վարդապետի: Կրնաք նոյնիսկ շատ բառ զործածել, լակոնական ըլլալ վերջին ծայր: Հայաստան բառով արդէն հիւլեկական դուրսը ունիք այս վէճի ընթացքին: Տրամաբանութեան բոլոր ամբողջները կըրնաք քանդել՝ միայն ու միայն Հայաստան անունով: Բայց հակառակ դացողներու բոլոր գեղեցիկ ասոյթներուն, ես պիտի չեմթամ եւ կարծեմ շատեր պիտի չեմթան: Ազատութիւնը ձեր կարծածէն

չստ աւելի ջերմեռանդ հաւատացեալներ
ունի մեր ժողովուրդին մէջ: Ու մենք կը
սպասենք հաւատքներուն ամէնէն ջերմո-
ւը հայութեան այդ Մեսիային: Թող մեր
բարի հայրենիքին հողը ներէ, որ իր
կարճուկ տղաներէն մէկը այսքան խու-
ձեւանայ այսօր (կար աչքերուն մէջ խո-
նաւ բան մը, թերեւս արցունք): Դաւա-
նան խուսիւն մը չէ ասիկա, կ'երդ-
նում: Խուսիւն մըն է որ պիտի չբուժ-
ուի, մինչեւ որ հայրենիքին իրաւ ձայ-
նը չհասնի իրեն: Ներէ՛, Միսաք, իմ
անկողնէ եւ անուշ Միսաք (կար Միսաքին
աչքերուն մէջ նոյն խոնաւ բանը, հաւա-
նաբար արցունք), եւ թող ներեն բոլոր
զացողները, ինծի կու գայ, որ հայրեն-
նաւարձի սուրբ անունով բռնութիւնն
է, օտարն է որ մեզ կը կանչէ եւ ոչ թէ
հայրենիքը: Եթէ բռնութեան օտար կան-
չը չըլլար ասիկա՝ մաքուր կը հասնէր
այսուկ, կը հասնէր ծնողականօրէն բա-
րի, հայրականօրէն անախտ, մայրա-
կանօրէն պարտաւար: Սեւ կասկած մը
սարդած է մէջս: Հայաստանը իր ազատ
կամքով կ'ուզէ՞ այս տեսակ ներգաղթ
մը, թէ դէ՛մ է անոր, թէ ստիպուած է
ուզելու: Իսկ ինծի համար ամէնէն կա-
րեւորն է ասիկա: Խելացի ու խոհուն
մեր երկիրը կ'սուշէ՞, թէ ստիպուած է
ուզելու: Ձայնին հարազատութիւնը ա-
մէն բանէ առաջ: Կեղծ ձայներու ետին
մեր փնտռած բանը չենք գտներ, կը
գտնենք ուրիշին ուղած բանը, ուրիշին
հաշիւները, ուրիշին շահը: Վախճամ որ
տանին մեզ աղբիւր ու ծարաւ ձգեն:
Վարչակարգի մը քարոզչական քաղաքա-
կան շղթային մէկ օղակը կը թուի ինծի
պարզապէս այս տեսակ անճշմիչ ներ-
գաղթ մը, այլանդամութենէ այլանդա-
կութիւն դացող: Արձանադրուած եմ,
գիտեմ. մինչեւ արձանագրութիւն՝ բի-
ծերը թեթեւ էին, թերեւս բնական,
մարդկայնօրէն անխուսափելի: Պիտի
չերթամ հիմա՝ որովհետեւ արտաները
չառցան, կեղծիքը գերակշիռ տեղ մը
գրուեց, քէները յորդեցան: Էականը ին-
ծի համար տունէս կանչուելն էր. կը նը-
կատեմ այսօր, որ տունին տէրը ծնողքս

չէ հիմա: Առաւել հայրենասիրութիւն եւ
նուազ հայրենասիրութիւն չկայ երթա-
լուն կամ մնալուն մէջ. կայ խելք՝ որ
կամ գացողին հետ է կամ մնացողին.
Իսկ ասիկա մարդ չի գիտեր առ այժմ:
Գիտեմ որ ազատ Հայաստանի մը կան-
չին Հայ պիտի չմնար դուրս: Ու հիմա
ես խուլ եմ:

Եւ Սիսակին աչքին դիմաց պարզուե-
ցաւ հին ու բարի երկիր մը, հին ու ե-
րազող բարի ժողովուրդ մը, միլիոնէ
աւելի խոհուն մարդ: Եւ այդ մարդոց
քրտինքին, հանճարին եւ գէպի լոյս
նշտող տարօրէնակ ու մեծ նիւթին վրայ
տեսաւ դամոկլեան սուր: Դամոկլեան
սուր՝ գործարանին մէջ, համալսարանին
մէջ, հանքերուն մէջ: Երբ մարդիկ կը
քալեն, երբ մարդիկ կ'երգեն, երբ գիրք
կը դրեն: Դամոկլեան սուր՝ փողոցին
մէջ, տունին մէջ, սեղանին շուրջ եւ քու-
նի մէջ: Միլիոնէ աւելի խոհուն մարդ
այդ հարստատ երկրին մէջ, ու միլիոնէ
աւելի դամոկլեան սուր օդին մէջ: Եր-
կիրը ծաղկեցնելու եւ հողիները անա-
պատացնելու սեւ նախասիրութեան մըթ-
նոլորտ մը, Արաքսէն անդին: Բուրգ չի-
նելու ոճ մը, ոգի մը, ուր աշխատողը
անտեսուած է, անարգուած է, արհա-
մարհուած է միշտ ու ենթարկուած խն-
ապոյն օրէնքներու: Բայց երբ լոյսին
վրայ բռնութեան դամոկլեան սուր կայ՝
լոյսը չի ցոլար, չի ջերմացներ: Բայց
երբ ծաղկեցնելու ու ծաղկեալ իրերուն,
ու ծաղկեալ հանճարին վրայ ըլլալ բո-
նութեան սպառնացող այդ դանակը՝ ա-
նոնք կը իրկուին շուտով իրենց բոյրէն,
իրենց թոյրէն, իրենց թարմութենէն:
Կր խամբին, կը չորնան: Ու երկրի մը
մէջ, ուր բռնութեան բուրգ կը շինուի
միշտ, Ազատութեան օրէնքը կ'ըսէ՝
կամ փարաւոնները պիտի կործանեն,
կամ ժողովուրդը փոշիանայ:

Հատորներ լեցնելու ջափ վիճարա-
նութիւններ ըրին թերեւս այդ շրջանին,
այլ չկրցան իրար համոզել: Միսաք ա-

ւելի հայրենիք բառը գործածեց, Սի-
սակ՝ Ազատութիւն բառը։ Այլ չգէշցան
ոչ մէկ օր, ոչ մէկ փամ։ Դատ տուին,
խմեցին, պատեցան։ Բայց տիտուր էին
հողիով ու բլկտուած։ Խորհրդաւոր ու
մոռալ ջիմիադործութիւն մը կը կատար-
ուէր այդ օրերուն իւրաքանչիւր Հայու
մէջ, գացող ըլլաւ ան, թէ մնացող։ Մը-
նացողները գաղտնօրէն կ'ուզէին որ ադ-
ուոր բան մը պատահէ, եւ իրենք եւս
երթան։

Եւ հայրենադարձները, իրենց կար-
գին տիտուր եւ չբաւարարուած ներքնա-
պէս՝ կ'ուզէին որ պատահէ այդ աղուոր
բանը, որպէսզի մնալ ուղղուէր չմնալ։
Ազատութիւն մը այն որ Հայկ Նահա-
պետ աւանդած էր ազգային եւ բնոյնա-
նոր պատմութեան պողոտայէն անցնող
իւրաքանչիւր Հայու, պիտի համարմ-
բէր հայրենիքին մէջ ոչ թէ մաս մը հա-
յեր, այլ ամբողջ հայութիւնը։ Պիտի
համախորհէր ոչ թէ տիտուր ու երջանիկ
տրամադրութիւններու մէջ տեւաբար
երթնել ընող հայեր, այլ խանդավառ
Հայեր։ Որովհետեւ, ազատութեամբ,
բոլոր Հայերը խանդավառ պիտի ըլլա-
յին, բոլորը։ Հիմա Սիսակ գէմքերուն
վրայէն կը զգայ, ձայներուն մէջէն կը
զգայ, եղած շարժումներէն կը զգայ՝
թէ առիկա ազատութեան իմաստով ա-
ռած հայրենադարձի մթնոլորտ չէ։ Կ'եր-
գէն փոխադրական կառքերու վրայ խո-
նրած՝ բայց ուզուած ջերմութիւնը
չկայ երգին մէջ։ Կը խօսին, կը բացա-
դանեն՝ բայց խօսքին ու բացադանու-
թեան մէջ որչա՛փ թերի խանդավառու-
թիւն կայ։ Ա՛խ, Հայկ Նահապետին գե-
րեզմանաքարին արտօնուի տեսնել եւ
տեսնէ այս բոլորը, արտօնուի խօսիլ եւ
խօսի այս բոլորի մասին։

Ու Սիսաք կը զգայ ողջերթի եկած
բազմութեան մէջ՝ չերթալու որոշումէ
մը բխած անհուն տիրութիւն, կարծես
երթալու անհուն կարօտ, մեկնողներուն
զէմ կարծես անհուն նախանձ։ Արեւին
տակ են, բայց Սիսաքին կը թուի, թէ
ահա Բայազի կողմէն, թէ ահա Մէթտե-
ի կողմէն, ու Տահր-էլ-Պայտարէն

ու սոս որդիական սահմանադրութիւն ճա-
ղատ լեռնաշղթայէն օտարութեան ու
ձուլումի թշնամի մառախուղ մը քկած
է ծայր տալ արդէն։ Իրենց փոխադրա-
կառքերը երբոր շարժին, չորս ծագերէն
այդ մառախուղը պիտի խնայ Այնճարի
վրայ, տարազրութեան բոլոր Այնճար-
ներուն վրայ, եւ մնացող Հայերը պիտի
ընկղզին այդ մառախլական ովկիանին
խորը։ Սիսակներուն նկարը, տարիներ
ետք, սերունդներ ետք, պիտի ըլլայ ա-
նորոշ, անյստակ նկար։ Ուր է նկարուիս
Արարատով ու Սեւանով, ուր է նկար-
ուիս տառնց Արարատի, տառնց Սեւանի։
Մինակդ՝ անհուն օտարութեան մը բաց
երախին առջեւ։ Մինակդ՝ ուրիշ
պատմութիւններու, ուրիշ լեզուներու,
ուրիշ կենցաղի առջեւ։ Այո՛, ինք, իր-
քեւ, հայրենադարձ հայ, թերի է՝ այո՛,
հաւատար թերիներ են հիմա անաղատ
հայրենիք մը մեկնելն ու աղատ մնալը
արտասահմանի մէջ։ Բայց փամանակը
ի նպատակով ուղղութեան պիտի աշխտ-
արի։

••

Կեդրոնական հրապարակին վարի
աղբիւրին քով հրաժեշտ առին իրարմէ
շատ մարդիկ, հաղաբաւոր մարդիկ։ Ձի-
րար սիրող մարդիկ, իրարմէ դառնացած
մարդիկ, մեծ բաներու համար վիճաբա-
նած, կարծես իրարու հետ գծտուած եւ
սակայն գեռ բացակայութիւնները չսկը-
սած՝ իրարու խենթօրէն արդէն կարօտ-
ցած մարդիկ։ Ազգականներ էին, բարե-
կամներ էին, հին թշնամիներ էին այդ
ընդարձակ հրապարակին վրայ խոնրուած
մարդիկը, — ճամբորդ ու ճամբորդնե-
րու ողջերթի եկած։ Մնողք ու զաւակ
էին երբեմն, նշանած ու փեսացու էին
երբեմն։ Նաեւ այր ու կին։ Նայուածք-
ները երկար էին քան որեւէ օրուայ նայ-
ուածք, խորունկ էին քան ուրիշ մար-
դերու նայուածք այդ պահուն։ Ու խօս-
քերը կարճ էին, շատ կարճ, երբեմն
բառ մը եւ բացադանութիւն։

Լեցուն փոխադրականքեր շարուած
էին հրապարակէն բաժնուող մեծ պողո-

տաներուն վրայ, փոքր փողոցներուն մէջ: Զրամբարէն մինչեւ գիւղին վարի ծայրը մարդ կար, ու կառքեր կային: Մաշած հաղուստներով Մուսա-լեռցիներ՝ կառքերուն վրայ դիզուած, ու մաշած հաղուստներով ուրիշ Մուսա-լեռցիներ՝ սղջերթի կեցած: Կը տանէին ուրիշ Հայեր թերեւս մարմնական մեծ առողջութիւն եւ ահապին զոյգ: Այնճարցի կը տանէր նիհար մարմին մը եւ քանի մը պզտիկ վալիզներ: Վեց զաւակներու տէր վարժապետ Յակոբ, անկարեւիօրէն պզտիկ մարմնով մարդ մը, եւ կինը, անթոթեան դէմ յամառօրէն գէր մերեկան, բնաւ դոյք չունէին, վալիզ մը չունէին: Սակառ մը ունէին, վեց պզտիկ զաւակներ, հայրենիքի ոչ ու նաեւ այս բոլորին վրայ տիրութիւն: Անշուշտ անոնց ամէնէն կարեւոր դոյքը, արտասահմանի բոլոր հայերուն ամէնէն կարեւոր դոյքին պէս՝ յուշերն էին, բարի ու չար օրերուն յուշերը: Եւ ի հայրկէ ամէն հայրենադարձ հայու պէս՝ կը տանէին իրենց հետ վիճարանութեան տաք ձայներ, քիչ մը փրած դադափար, քիչ մը ամէն բանի դէմ կռուած, քիչ մը ամէն բանի համար խոցուած հաւատք: Բոլոր դաջող Հայերուն պէս, բոլոր մնացող Հայերուն պէս խօսք մը ապա.

— «Աստուած բարին կատարէ...»

Որքա՞ն դէմ դիմաց էին այդ օրերուն, մանաւանդ մեկնումի այդ պահերուն՝ երկու հնադոյն ու լաւագոյն բաներ: — Հայրենիք եւ Ազատութիւն: Կըռուադան աջլորներու պէս խենթ խենթ կը նայէին իրարու: Տարօրինակ ու տըխուր կացութիւն մը, դաժան կացութիւն մը կը կռուենէր հայրենիք եւ ազատութիւն: Ինչո՞ք բռնեց իրարու դէմ: Կ'ընէր այսօրան Միսաք Երեւան Միսակի դէմ:

Որքա՞ն իրարու մօտ այդ բռնեցը, որքա՞ն իրարու մօտ այդ մարդիկը, — Հայերը, եւ այսպէ՞ս...

Այրիւրին քով փաթթուեցան իրարու Միսակ, Միսաք, դաջող եւ մնացող ըն-

կերներով: Ամուր լեռնցի էին, կ'ամչնային յայտնօրէն յուզուելու: Ու կ'ամչնային նաեւ երկարօրէն ժպտելու: Բոլորին մէջ զուսպ բան մը կար, խորունկ համառօտութիւն մը: Բարի զգացումներ, հետեւաբար, պարզ բռնեցու վերածուեցան, տեղ տեղ վերածուեցան ձախողած կատակի: Կարծես սչ ոք ուզեց խորունկ բան մը ըսել, խորունկ բաներ ըսելու ճիշդ ատենն էր թէնեւ, բայց ահաբեւրէն կը խուսափէին ասկէ, դիմացինին հանդէպ անփափկանկատութիւն համարելով կարծես ատիկա, տեսակ մը անկերթութիւն: Գաջող ու մնացող իրարու հիմն ընկեր այդ տղաներէն իւրաքանչիւրը որոշած էր կարծես այդտեղ իր խորունկ բաները իրեն պահել: Զուգորդիլ, չյուզել ընաւ: Արդէն քիչ էին այդտեղ, մեծ մասը Այնճար չէր. Զորանսա էին, հիւսիսային Ափրիկէի երկիրներն էին, Մատակասքար էին:

Միսաք.

— Ամէնուն ալ մեր կողմէ բարեւներ, Միսակ, գրէ՛ իրենց, մտածեցէ՛ք, ու, զալ տարի Հայաստան...»

Միսակ.

— Միսա՛ք, շմոռնաս «Վէրք Հայաստանիդ», կ'ենթադրեմ որ հոն շատ կայ, Մեկնող Վահրամ.

— Այնքան որքան հոս կայ «Նահանջը Առանց Երգիդ». կարդացած ենք, չէ՞...

Ու նուրբ դէմքով ուսանող Գեւորդ, որ պիտի մնայ, վահրամին.

— Ներպագիթն ալ առանց երգի...

Ու բոլոր կառքերը սկսան շարժիլ:

Հեռու էին բոլոր կառքերը: Ու Այնճարի մէջ կար նուազամի հայութիւն, կիսուած հայութիւն: Կիսուած քահանայ, կիսուած ուսուցիչ, կիսուած ուշադիր: Կիսուած ծնողք, ու կիսուած այնքան բաղում բան:

Կիսուած հայութեան մնացող մասը կը նայէր առաջ, դաջող կէսը կը նայէր ետ:

Գէորդ Միսակին.

— Այնճար մնացող իւրաքանչիւր մարդ կէս մարդ է հիմա, ու մեկնողները ընաւ լման չեն: Այս ի՞նչ տարօրինակ

բան է, իրա՞ն ներգաղթ է...:

Եւ Սիսակ ատկէ ետք անախորժ ջերմութիւն մը կը զգար հողիին մէջ ու մարմնին մէջ: Այդ ջերմութիւնը զգաց երկար ատեն: Մտածեց. «Հիմա ծովն են»՝ ու ջերմութիւն: «Հիմա Պոլսոյ առջեւ են»՝ ու ջերմութիւն: «Հիմա Պաթմոս են»՝ ջերմութիւն: «Հիմա Երեւան են»՝ խեղճ ջերմութիւն: «Ե՛ս սխալ եմ, ի՞նչ սխալ է, ո՛վ սխալ է»՝ եւ տենդ, տենդ...:

Կը նայէր Այնճարի անակներուն, Այնճարի մարդոց, փոքրիկ տղո՛ց մանաւանդ, եւ հաւանական սխալի մը ահը կը պատէր ողջ էութիւնը: Հեռուներէն եկած ծանր քարի մը պէս այդ ահը կը հարուածէր զինք: Այնճար կը թուէր իրեն չափէն աւելի ամայի, չափէն աւելի անմարդաբնակ: Այնքա՛ն պարտաւ տնակներ կային հիմա: Կարծես գերեզմաններ խառնուած ըլլային փողոցներու շարք շարք տնակներուն: Մինչդեռ առաջ, մահուան հողաթումբերն անգամ, հոն, Շեմսինի առուակին մօտ, ապրող կէտերու պէս էին: Այո՛, գերեզմաններ եկեր խառնուէր են գիւղաքաղաքի բնակարաններուն:

— Ե՛րբ պիտի լեցուն նորէն, տնակները:

Ու.

— Եւ հա՛րկ է արդեօք, որ լեցուն նորէն...:

Միակ լոյսն ու զովութիւնը, հի՛ն Մարտիր պապուկին խօսքերն էին, որ ըսած էր օր մը, մեկնող կարաւանին առիթով:

— Բռնակալ Բելը զիս հրաւիրեց փայլուն օտրկութեան մը... Ու շարունակութիւնը իմ զաւանկներս գիտեն...:

Նոյնիսկ կասկածելի էր նոր ոտըրկութեան փայլուն ըլլալը. բայց ատիկա խնդիր չէր: Խնդիրը շարունակութիւնն էր Հայկի աւանդալէպին: Այսինքն՝ ազատութեան ոգին էր որ կերակրէ այդ Հայաստանը եւ ոչ թէ որեւէ տեսակ ըստըրկութիւն: Մարկութիւնը բարոյական գերեզման միայն կը բերէ եւ անգոր է փո-

շիի հատիկի մը չափ իսկ հայրենիք կերտելու: Ինք, Սիսակ, գիտէր արդէն, եւ չգնաց: Բայց մի՞թէ Սիսաք նուազ գիտէր զայն: Գիտէր ու գնաց: Արդեօք հայոց պատմութիւնը երկո՞ւ տեսակ է եւ ոչ թէ մէկ, երկո՞ւ խորախոր ընթերցանութիւն է եւ ոչ թէ մէկ: Համբերող հայոց եւ չհամբերող հայոց պատմութիւն է նոյն ատեն: Միսաք եւ բոլոր նմանները՝ ազատութեան համար համբերող եւ կարօտին հանդէպ անհամբեր Հայեր են թերեւ: Ինք եւ իրեն պէսները, ընդհակառակն, կարօտին համար կրնան սպասել, բայց ազատութեան համար անհամբեր են:

✽

Սիսակին ջերմութիւնը փոխուեցաւ գառանցադին հիւանդութեան, երբ նոստակէ մը իմացաւ, որ շատերու հետ աքսորուած է Միսաք Հայաստանէն դուրս: Ողջ կամ մեռած ըլլալը յայտնի չէ, կր հաղորդէր նամակագրերը:

— Կը մեռնի, կամ կը խենթանայ Սիսակ, կ'ըսէին դրացիները:

Բայց կոյր Պետրոս, սարսափելիօրէն նիհար, սարսափելիօրէն աշուղ, ծեր եւ թանձրամօրուս, որ կը տեսնէր այդ օրերուն բոլոր գիւղացիներէն քիչ մը աւելի, ուսեալ ըլլային անոնք, թէ առում, հիւանդ Սիսակին անկողնին վերեւ կեցած մտիկ կ'ընէր խոստովանաւոր մը պէս: Սիսակ կը պատմէր հեւալով.

— «Առանձին էինք ու լուսցուցինք Միսաքին հետ, վերջին գիշերը. վերջին բառերը՝ եղան. «Կը մեկնիմ երկիր, ու պակաս բան մը կայ մէջս, թերի՛ բան մը»: Պատասխանեցի. «Կը մնամ, ու ե՛ս ալ պակաս բան մը կը զգամ մէջս, ահա որ թերի մը...»:

Ըսաւ յայնժամ կոյր Պետրոս, քառսին մէջ չըլող խորհրդաւոր ու ծեր Եհովայի մը առողջանութեամբ.

— «Դուք, Սիսակներ, գիտցէք, հայութիւնը անիւ մըն է, եւ դուք այդ խորհրդաւոր անիւին կէս շրջանակն էք, Միսաքները միւս կէսն են: Առանց այս երկուքին անիւ չ'ըլլար, ու պատմութիւնը

նը չի դառնար եւ չ'աճիր: Ազատութիւն առանց հողի՞ւ: ոտտկա չի կրնար ըլլալ. այգպէս բանը մշտն կ'ըլլայ եւ տխրութիւն: Մշտն եւ տխրութիւն՝ հողը պապերուդ, եթէ բռնադրանեալ է եւ անազատ:

— Բայց աշուղ Պետրոս, Հայկը չդընաց. կանչեցին զինք ու չզնաց. Մարտիր տապալակ կ'ըսէ թէ Հայկը կանչեցին փայլուն ստրկութեան եւ շարունակութիւնը անոր զաւակները գիտեն...

— Ատիկա Մարտիրի վերադարձան խօսք է. Մարտիր ալնուրա գիտէ, բայց խօսիլ չի գիտեր. ազգութիւն խորհիլը ուրիշ, ալճեպրան ուրիշ: Հայկ Նահապետ, որ Աստուծո՛վ քանի մը մատ վար էր, բայց ոչ հարեւր մատ՝ ամէնէն ճիշդ բանը ըրաւ, ի՞ր օրերուն: Տղա՛ս, ան տակաւին հողի մը վրայ յատակ արին եւ պատմութիւն չունէր. զարեւր ու գեղեցիկներ չունէր. բազմալեզու եւ բազմակենցաղ Բարեւոյնի մը մէջ էր, քիչ մը

մեղի պէս, եւ բնու համբերելու պէտք չունէր: Ձեմ գիտեր, զատուիլ ու զըտուիլ էր միայն իր ուզածը, թէ ազատուիլ ու տեղ մը հարազատուիլ: Բայց զարեւր ե՛տք, զարեւր ետք...

Ու՛

— Ես խորունկը գացի. —

— Այսինքն, խօսէ՛, խօսէ՛,

— Այսինքն, տղա՛ս, հեռացած ենք, բարգաջած ենք. դժուարացած է մարդը ըլլալը եւ ուրեմն աւելի դժուարացած է Հայ ըլլալը:

— Այսինքն, խօսէ՛, խօսէ՛,

— Այսինքն՝ տղաս, շտիբել չկայ. կրնայ օր մը Հայ մը ազատութենէն փախիլ գերի հայրենիքը ընտրելով, կրնայ գերի հայրենիքին կանչը մերժել, հայրենիք կերտող ազատութեան ոգիին ապաւինած... Բայց դուն անողջացիւր, տղաս, Ազատութիւնը հիւանդութիւն չի՛ սիրեր...

Ե. Գ.

(ՎԵՐՋ)

տարեկան, երեսուն տարեկան, քառասուն տարեկան օրիորդի մը:

Ո՛ւր... կրկին կ'ենթադրեմ, դարեւ՝ չըրատան մը, պարտաւորա՛նքի մը մէջ, կամ Լոնտոնի հազարաւոր փողոցներէն մէկուն մայթին վրայ:

Ինչպէ՞ս... հեշտ է դիտնալ. այնպէս, ինչպէս ե՛ս այսօր կ'որսամ Եւաներ, աչքի պարզ ակնարկով մը, ժպտով մը, կատակով մը, խօսքով մը, վերջապէս՝ անձին յատուկ ճարպիկութեամբ մը:

Ուրեմն, ուրախ հանդիպում մը, երեւութապէս՝ ճշմարիտ յաղթանակի օր մը, քսան տարիներուն մեղացակից օր մը, զոր տեղի կ'ունենայ դարեւջրատան մը, պարտաւորա՛նքի մէջ, կամ Լոնտոնի հազարաւոր փողոցներէն մէկուն մայթին վրայ, եւ կը կնքէ իր վաւերական դրոշմը:

Որպէս արդիւնք՝ կը ծնիմ ես:

Ձոհը՝ անզուսպ պահիկին...

❖

Ո՛ւշ գիշեր մը, երբ անձրեւը՝ հոգեւորական սուղոցին յանձնուած պար կը պարէր, լուռ փողոցի մը թաց մայթին մէկ անկիւնը կը նետեն դիտ, ե՛ւ կ'անցնին: Ո՛ւշ գիշերին, ոստիկան մը իր երկար հասակով կը հովանաւորէ գիտ: Գուրգուրանքով կը գրկէ եւ կը փոխադրէ չէնքի մը մէջ, ուր կ'անցընեմ տասը երկա՛ր տարիներ:

Կարեւորը նամակն է զոր կը գտնուի վրայէս:

Գրուած՝ ճիւղի անցորդ, դժբա աս նորածինին վրայ, որովհետեւ ես անարժան եւ անզուսպ հայր մըն եմ, թող Աստուած ներէ ինձի:

Յատկօրէն ստորագրուած՝ Ծոն:

Անուն մը, երջանկայիշատակ պահիկէ մը ինձի ժառանգութիւն մնացած:

❖

Քսան երկա՛ր տարիներ անցեր են: Կը մտածեմ:

Ո՛վ է հայրս. դարձած է լաւ հայր մը, թէ՛ ժանդոտած սրիկան է, լակոտներու արտադրիչ հրէշ մը:

Ո՛վ է մայրս. թերեւ թարիւ և գուրգուրացող, իր զաւակները սիրող մայր մը դարձած է. կամ, շատ քիչախօսօրէն պէտք է ըսեմ՝ կարող է եղած ըլլալ արհեստով՝ փողոցներու վարձու փճացած մը:

Իսկ ես, ո՛վ եմ ես, ի ընկանէ լակոտ մը, եւ պատուախնդիր երիտասարդ մը:

Իրարու հակասող միտքեր, ենթադրութիւններ:

Իրարու բախող ճշմարիտ կարելիութիւններ, կեանքէն ծնունդ առած, կեանքին լեզուութիւններով գրող մտած:

Հաճոյքէն բխած, բուռնական քաղցրութեամբ շաղախուած, տեսակ մը անորմալ կատակ:

Խնդալիք է, չէ՞: Ե՛ս, որ անունս Ծոն է, կատակի մը ծնունդն եմ: Ամէն օրուան կատակներուն շնամոռող ծնունդ մը. քիչ մը շեշուած կատակի մը ծնունդը: Կարելի էր անշեղ կատակի մը ծնունդը ըլլայի. բայց՝ չեղայ. բախտ չունիմ, անբախտ Ծոն, դժբախտ Ծոն, լակոտ Ծոն...:

Լոնտոն

Ղ. Ժ.

ՆՇԱՆ ՊԵՇԻԿԱՇԼԵԱՆ

ԳԱՐԲԻԼ ԳԱՐԲԻԼԵԱՆ

ԿԸ ՊԱՏՄԷ

ԵՂՈՒԱՐԳ ԳՈԼԱՆՃԵԱՆԻ

ՄԱՍԻՆ

— Տարին փանի մը անդամ, Պոլիս, Բերայի Շիտակին վրայ, դժմ կ'ելլէր քերթող Եղուարդ Գոլանճեան, ու ամէն հեղ ալ կը խնդրէր ինձմէ, որ մեկուսանանք ամայի օղեսանի մը անկիւնը, ճնկելու համար քանի մը սկահակ օղի:

Գիտէի նպատակը. ու ճիշդ այդ պատճառով կ'ուզէի խուսափիլ, եւ կը ստէի, ըսելով որ ազատ չեմ, քիչ յետոյ պիտի երթամ ժամադրութեան մը: Այնքան կը թախանձէր, որ ի վերջոյ, գծկամակութեամբ տեղի կու տայի, ու կը մտնէինք Բաղրուի կիսովին լքուած մեհեանէ մը ներս, գրաւելով ամէնէն ետեւի սեղանը, հետո ազմուկէ:

Բռն փափաքը ունէր կարգալու ինծի՝ իր նոր քերթուածները, որոնց ձեռագիրները կը պահէր ներքին մէկ զրպանին մէջ: Մեծ արժէք կու տար կարծիքիս, գիտնալով որ լաւ կը հասկընամ բանաստեղծութիւնէ:

Կեանքի մէջ, ամէնէն զժողովակ պահերէն մէկն է՝ պարտադրուած ունկընդիւրը ըլլալ քերթողի մը քերթուածներուն ընթերցումին, երբ մանաւանդ քերթողը միջակէն ալ վար է աստիճանով, ու իր ստանաւորները որեւէ կերպով բան չեն խօսիր, այլ կը պատճառեն տաղտուկ, ու մեզ կը մղեն կամ ստելով գովել, եւ կամ ճշմարտութիւնը ըսելով վիրաւորել քերթողը իր ամէնէն զգայուն կէտէն, ու գառնալ ոճրագործի նման

ատելի, տոնուազն բարեկամ մը անսիրելի:

Մեր արարողութիւնը կարճ կը տեւէր, բարեբախտաբար: Ան ամուսնացած ու խելօքիկ ըլլալով՝ ատեն պիտի փութար, իսկ ես ալ, իրրիւ թէ, պիտի հասնէի ժամադրութեանս:

Կը հանէր իր ձեռագիրները: Ամէն մէկ քերթուածի ընթերցման ընթացքին, կ'ըմպէինք դաւաթիկ մը օղի:

Իւրաքանչիւր կտորին ընթերցումը աւարտելէ յետոյ, յուզումով կը նայէր ինծի: Կարծիքս կ'ուզէր: Բոլորովին անբան էին իր քերթուածները, որով ոչ թէ հիանալ, այլ հաւնիլ իսկ չէի կրնար անոնց: Ամէն ոք գիտէ, բացի բանաստեղծներէն, որ բանաստեղծութիւնը բարձրագոյն աստիճանի մը վրայ ըլլալու է, տոնուազն բարձր աստիճանի մը վրայ, ապա թէ ոչ մեռած է կամ պիտի մեռնի:

Իր լոյս ընծայած միակ հատորէն, «Արեւելքի Բոցեր» անունով, օրինակ մը նուիրած էր ինծի, ներբողական ձօնագրութեամբ: Մայրէ ի ծայր կարգացած էի իր «Արեւելքի Բոցեր»-ը: Իր «Արեւելք»-ը հիւսիսի չափ պաղ էր, իսկ իր «Բոցեր»-ը եթէ չոր յարդանոցի մը մէջ ալ նետուէին, վախ կամ վտանգ չէր ըլլար հրդեհի:

Քննադատը համար իրեն, խնայելու համար ինքն ինծի ալ, շտեղծելով բանավէճ կամ բացատրութիւն, ամէն անգամ մօտաւորապէս հետեւեալ կաղա-

պարուսած զնահատուկութիւնը կը կըրկենէի:

— Ապրիլս, Եղուարդ, շատ յաջող կտորներ են: Անոնց մէջ կան նկարներ ու նուագներ: Ուստի անոնք ունեցող քերթուածներ են: Երաժշտութիւնը, ըսել կ'ուզեմ ներդաշնակութիւնը վսեմօրէն տպաւորել է: Շատ ապրիս: Յաջողութիւններէ յաղթանակ կ'ընթանաւ, արժանանալու դափնեպսակի:

Գոյանճեան կարծէք մէկ շիշ օդի միանուսող կլլած կ'ըլլար ու կ'արեւնա՛ր, կ'արեւնա՛ր...

Այսպէս, օձիքս կ'ազատէի:

Երեկոյ մը, սակայն, ինքն իրմէ ելած, անարին վերաւոր, խորապէս յուզուած, դէմս ելաւ ու ըսաւ.

— Յատկապէս քեզի կը փնտռէի: Շատ կարեւոր ըսելիք ունիմ: Խնդիրը ուղղակի կէտնքիս հետ կապ ունի: Մեր տեղը երթանք ու քանի մը հատ խմենք եւ խօսինք:

Եղուարդ Գոյանճեան կ'որիկ երեւող, գիրուկ մարդ մըն էր, բարի ու չափազանց միամիտ, ու չունէր խմելու եւ խօսելու շնորհ, որով տաղտկացուցիչ էր ընկերակցութիւնը: Իր արուեստագէտ չլլալուն մեծագոյն ազացոյցն էր իր մազնիսականութեան պակասը:

Այդ երեկոյ, իր արտայայտութենէն յայտնի էր որ խնդիրը լուրջ էր, ու խուսափելն էր անկարելի:

Առանց առարկութեան, տեղի տուի, ու միասին պայծառ նոյն կէս ամայի ըմպելարանը: Երբ բերուեցան օղիներն ու աղանդերները, եւ երբ սկսանք ըմպել եւ ուտել ձիւնով՝ Գոյանճեան ըսաւ.

— Անդին բարեկամս, մինչդեռ դուն ամէն անգամ բարձրօրէն կը զնահատես քերթուածներու ընդհանրապէս, ու կը շեշտես անոնց ներդաշնակութիւնը մասնաւորապէս, երէկ երեկոյ, «Վերջին Լուր»ի խմբագրական կազմին պատկանող բոլոր գրողները վրաս յարձակեցան կոպտօրէն, ըսելով որ քերթուածներու կարգացումիւ, կլլուելիւ կտորներ չեն, որովհետեւ ներդաշնակութեան շուքը

չկայ անոնց մէջ: Անոնք կը պահանջեն որ քիչ մը միւզիք դնեմ քերթուածներու մէջ, հակառակ պարագային՝ կը սպառնան ա'լ չտպել իմ կտորներս: Եւ ամէնքն ալ իրարու հետ համաձայն, համազարկի ենթարկեցին զիս: Որո՞ւն ըսածն է ճշմարտը. քո՞ւ ըսածդ, թէ անոնց ըսածը...

Հարցուցի.

— Նախ ինծի ըսէ՛ թէ որոնցմէ՞ կը բաղկանայ «Վերջին Լուր» թերթին խմբագրական կազմը:

Դիտմամբ աշնպէս կը ձեւացնէի՝ թէ չեմ գիտեր «Վերջին Լուր»ի խմբագրական կազմին որոնցմէ բաղկացած լլլալը ու նոյնիսկ չեմ ճանշար խմբագիրները անձնապէս: Այս սուտս ժամանակ չահելու եւ բուն սուտը գտնելու եւ քշելու համար էր:

Պատասխանեց.

— Տէր եւ տնօրէն՝ Հրաչեայ Տէր Ներսէսեան, խմբագրապետ՝ Յակոբ Տէր Յակոբեան, խմբագիրներ՝ Երուանդ Օտեան, Յովհաննէս Ասպետ, Վահան Թոշիկեան, Արտաշէս Գալփաքճեան ու Լեւոն Շաթրեան, որդեգիրը Օտեանի:

— Շատ բարի. հիմա կ'մանրամասնէ եւ ըսէ՛ թէ անոնցմէ իւրաքանչիւրը ի՞նչպէս արտայայտուեցաւ:

— Ամէնէն առաջ, Յակոբ Տէր Յակոբեան ըսաւ. — «Քու քերթուածներու մէջ, ներդաշնակութեան պակաս կայ: Ծէշդը պակաս ալ չէ, այլ ներդաշնակութիւնը բացարձակապէս բացակայ է: Քիչ մը միւզիք դիր, որպէսզի քերթուածներդ դոնէ մասամբ դառնան ախորժալուր, որով ընթեռնի: Քու քերթուածներդ քարեր են, եղբայր, անտալ քարեր: Քերթուածը քնարէն կ'իլլէ եւ ոչ թէ քարէն: Քուկին ունեցածդ քնար է թէ քար...» Հրաչեայ Տէր Ներսէսեան ըսաւ. — «Եղուարդիկս, գոնէ դնչուի զուտեցի մը չափ ներդաշնակութիւն գիր քերթուածներու մէջ: Եղուարդիկըս, չկարծես՝ թէ քու քերթուածներդ հաւնելու համար մինչեւ հիմա տպել տուի. ես քեզ սիրելու համար է որ տպեցի քերթուածներդ: Բայց ամէն

սէր, ամէն զոհողութիւն չափ մը ունի: Եթէ այսպէս շարունակես, այսուհետեւ քերթումներդ ապելու տեղ, քեզի կը տրեմ...»: Յովհաննէս Ասպետ ըսաւ.— «Քերթումներուդ մէջ դնելու ես երեք տեսակ բան «մշով» սկսող.— մեղք, մեղք, մեղքերի»: Երբեք Օտեան ըսաւ.— «Ընթերցող մը իրաւամբ դրած է՝ թէ՛ կը նախընտրէ ոճի մը լուրը կարդալ, քան թէ քու քերթումդ, որ շատ աւելի մեծ ոճի մըն է արեւեստին դէմ»: Լեւոն Շաթրեան ըսաւ.— «Զհարծես թէ ներդաշնակութեան տիրանալու համար, ներկայ ըլլալու ես երգահանդէսներու կամ նուագահանդէսներու: Տե՛ս, մե՛նք, «Վերջին Լուրջներ»-ը, որ համակ ներդաշնակութիւն ենք, այդ առաւելութիւնը ձեռք ձգած ենք շնորհիւ օղիին, որ խտացումն է ներդաշնակութեան: Օղին ամէն կարգի պահանջները լրացնելու հնդուկ հանճարը ունի: Հետեւէ խայտապաններուն, ու պիտի յորդիս ներդաշնակութիւնով: Շիշէն գաւաթին մէջ օղիին հոսած ատեն հանած «կրկնը»-ն լաւ ակնհայտ էր կըր, այդ «կրկնը»-ն մէջ խտացած է տիեզերքի ներդաշնակութեան մտքիփը: Ահաւասիկ Վահան Թորոնկեանին կարծիքը.— «Ըստած է որ բանաստեղծութիւնը քոյրն է երաժշտութեան: Գոյանճեանին բանաստեղծութիւնը՝ երաժշտութեան խորթ ու խուլ քոյրն է»: Իսկ Արտաշէս Գալփաճեան ըսաւ.— «Երաժշտութիւնը շփոթողն է ալ կան. Եղուարդն ալ երաժշտութիւնը շփոթողն էր ուն սիրելի բանաստեղծը կրնայ ըլլալ»: Ահաւասիկ...»

Ստեփան կարգը ի՞մա էր: Բան մը ըսելու, աւելի ճիշդը փառաւոր սուտ մը գլուորելու էի:

Օղին այն հրաշագործ հնդուկն է, որ կ'օգնէ թէ՛ ճշմարտախօսութեան, թէ՛ ստախօսութեան:

Երկու գաւաթ օղի ապսպրեցի: Իմ սկահակ վերցուցի ու ժպտուն դէմքով Եղուարդին կեաքին ըմպեցի: Ժպտաւ երկարեցի, Ժպտիկ մը վառեցի ու մաքիս մէջ սուտը ծաղիկի պէս ծլաւ:

Եղուարդ սրտատրոփ կը սպասէր խօսքիս:

Վերջապէս, ըսի.

— Տաղանդաւոր բարեկամս, այդ «Վերջին-Լուրջներ»-ը երաժշտութիւն կամ ներդաշնակութիւն ըսելով՝ կը հասկընան միայն մեզի կամ շատ շատ միւլտի: Եթէ է որ քու քերթումներուդ մէջ չկան մեզի ու մեղքի: Եւ բարեբախտաբար:

Պահ մը լռեցի. ապա, ինքնավստահ կերպով ձայնս բարձրացուցի ու շարունակեցի.

— Մանի ու մեղքի զուրկ են արժէքէ: Փա՛ռք Աստուծոյ, քու քերթումներուդ մէջ կայ շատ աւելի մեծարժէք բան մը, որ միշտ պիտի մնայ ի պատուի. համանուագն է այն, այսինքն սեմֆոնի: Աւելի լաւ բնորոշելով՝ քու քերթումներուդ մէջ կայ գերմանական երաժշտութիւն, որ բարձրագոյն ներդաշնակութիւնն է, ու տակաւին շատերու չէ մատչելի: Բայց այդ «Վերջին-Լուրջներ»-ը լուրջ չունին սեմֆոնիէն: Այդ ինքն սաղի, տալուլ-տիւմպէլէի սիրահարները ի՞նչ կը հասկնան առաջնակարգ արմոնիէ ու սեմֆոնիէ: Հիմա, սիրելիս, հասկցա՞ր՝ թէ՛ ո՞վ իրաւունք ունի:

Գոյանճեանի դէմքին վրայէն ամպերը փարատած էին, կը ճառագայթէր իրերայաջորդ ժպտանքով ողորդած: Խնդութենէն խենթեցած յայտարարեց.

— Անգին բարեկամս, դիմեցիք զիս իմ իսկ գէնքովս: Ա՛լ անխորտակելի եմ, անխոցելի: Վաղը երթամ ու զանոնք ջանջախեմ եւ ջարդեմ:

— Գնա՛, ու նոյնիսկ ջարդուէ, այդ ընթերցող քա՛նքովի: Գնա՛. ու ճակատաբաց եւ բարձրադասկ յայտարարէ.— Տղէտներ, իմ քերթումներուս մէջ, գերմանական գերագոյն երաժշտութիւն կայ, այսինքն սեմֆոնի: Բայց դուք դոյզն երաժշտական զարգացում չունեք, կարենայ գնահատելու համար պախտան կամ պէթհոմենեան եւ կամ վանկէրեան վերին արմոնի: Ձեր ճաշակները խաթարուած են շաբլիններով ու զոռհկա-

ցած քանքօներով: Եւ տակաւին կը ժըպըրհիք խօսիլ ներդաշնակութենէ: Ձանացէք փրկել ձեր զրազեքանի ճահճամօյն ճաշակը, որպէսզի կարենաք ըմբռնել զուէտիս պէթհովէնեան համանըւզներն ու վակնէրեան որոտումները: Գնա՛, եւ ֆանդէ իրենց գետնաքարչ գաղափարները:

Գոյանճեան գինովցած էր յափշտակութեամբ ու յաղթանակով: Իր վէրքերը վարդերու վերածուած էին:

Աւելցուցի՛.

– Կրնայ ըլլալ որ դուն անգիտակցաբար դրած ես՝ գերմանական երաժշտութեան վակնէրեան վսեմութիւնը եւ ուսականութիւնը, ինչպէս պէթհովէնեան պոռթկումը մարդկայնութեան, կամ պոխեան պատարագեալ պաշտամունքը. սակայն, ըլլալ անգիտակցաբար կամ զիտակցաբար դրուած, փոստը ա՛յն է, որ բարձրագոյն երաժշտութիւն գոյութիւն ունի քերթուածներուդ մէջ, ու միայն քու քերթուածներուդ մէջ:

Գոյանճեան յուզումով յայտնեց ամենախորին շնորհակալութիւններ:

Գաւաթ մը օդի մէկ ումպով կուլ տալէ յետոյ, իմ սուտէս ներշնչուած՝ խօսքս շարունակեցի.

– Բանաստեղծը անարգարօքն նախատելը՝ կէս աստուածուրացութիւն է: Մեղք է անքաւելի: Ի՞նչ է մարդը. ջուր ու հող, աշխնքն ցեխ, մէջը ըլլալով խմբագիրները: Իսկ բանաստեղծը նոյնպէս ջուր եւ հող է, սակայն յուսարուխ: Բանաստեղծ... կ'անդրադառնա՝ թէ ի՞նչ ես: «Բան»ը հրաշխօսութիւնն է, իսկ ստեղծելը հրաշագործութիւնը արարչական: Ուրեմն բանաստեղծը անուշահոտութիւն ու կաւ է աստուածաշունչ: Մարդ է եւ մասունք Աստուծոյ: Ունի մարդկային տկարութիւններ, որոնք զօրութեանց հաւասար են: Ունի տեսիլ երկնառաք երեսակայութիւն եւ երազ, որոնք տեսիլներու համարժէք են: Ունի մանուշակ շնորհ, արտայայտուելու ինքնատուրութեամբ եւ նկարով ու ներդաշնակութիւնով: Ճշմարիտ բանաստեղծը կը թարգմանէ մարդկային

հոգին՝ Աստուծոյ, իսկ Աստուածութեանը կը մեկնաբանէ մարդոց համար: Ինչ միացման գիծն է ընդմէջ Աստուծոյ եւ մարդոց: Ինչ իր հոգեբարբառ թարգմանութիւններով կը վառի, կը ճենճերի: Բանաստեղծին հոգեկան հիմն ու հուրը Սէրն է, որ մերթ անթեղուած է ու մերթ ալ կը բոցավառի: Բանաստեղծը հոգեպէս հերոս է, ու մարմնապէս՝ մարտիրոս: Նստեւ մտքով մարդաբէ: Կապիկ է կիսաստուած: Կ'ընդունի՛ս կապիկ ու կիսաստուած ըլլալը...

– Անտարակոյս, կ'ընդունի՛ս:

– Գամբռ է ու գայլ: Կ'ընդունի՛ս պամբռ ու գայլ ըլլալը...

– Անկասկած:

– Բանաստեղծը տակաւին ճպուռ է ու մրջին... կ'ընդունի՛ս...

– Բացարձակապէս:

– Հնդկահաւ է ու աքլոր, սոխակ է ու սիրամարգ, արծիւ է ու առիւծ: Կատարեալ կենդանաբանական պարտէզ եղանական: Կ'ընդունի՛ս...

– Կ'ընդունի՛ս պատուով ու փառքով:

– Ուրեմն փաղը գնա՛ Վերջին Լուր՝ թի խմբագրատունը եւ սկսէ ունալ, ճըլալ, գեղգեղել, զուտղուտալ, ճգրտալ եւ մոնչել, յայտնելով ինքնութիւնդ:

Դուրս ելանք, ու բաժնեկցանք ձեռքի ջերմ սեղմումով: Երբ քիչ մը հեռացաւ, նայեցայ ետեւէն: Գոյանճեան քալելով չէր որ կ'երթար, այլ թռչելով: Թեւաւոր առիւծ մըն էր:

Մեր բարեկամ քերթողը պաշտօնեայ էր: Հետեւեալ օր, առանց իրիկուան սպասելու, անմիջապէս յետ միջօրէին, գործէն կերպով մը փախուտ տալով, կը տմպէ Վերջին Լուր՝ խմբագրատունը, երբ ամէն ոք գլխահակ կ'աշխատէր, ու պոռթկալով կը պոռայ.

– Հէ՛յ, տղէտներ, հէ՛յ, բանաստեղծութիւնը ուրացողներ, հայհոյիչներ, բանաստեղծութեան հերձուածողներ ու հերետիկոսներ, հէ՛յ, սքրապիղծներ, վայրկեան մը զաղար ըրէք ու լսեցէք դիս: Նրկու օր առաջ, ինծի կ'ըսէիք՝ թէ իմ քերթուածներուս մէջ միւս զի՛ք չկայ եւայլն: Եկած եմ յայտարար-

րելու, որ իմ քերթումներում մէջ, երաժշտութեան բարձրագոյնը կայ, այսինքն՝ դերմանակներ, Բայց դուք, ո՞վ անճաշակներ, դուք ի՞նչ կը հասկնաք Պախէն ու Պէթհոլէնէն: Ո՞վ եղիւններ, դուք կը հասկնաք միայն համեմատէ Յուսէփին ու զուլմանի Մէհմէտին գոհ-կութիւններէն: Իմ քերթումներում համարուողները համեմատել կարենալու համար, պէտք է նախ զարգանաք, երկրորդ՝ նորէն զարգանաք, ու երրորդ՝ միշտ զարգանաք, բարձրանալով ու հեռանալով ձեր ճահիճին կոկոռներէն:

Իր քերթողի արժանապատուութեան վերաբերեալ զառնուելը զազանի վերածուած էր, իր խոցերը սպիացնելէ յետոյ:

Տէր ու տնօրէնը, խմբադրապետը, խմբագիրները շանթահարուած էին: Անոնցմէ սմանք կը մտածէին.

— Գոլանճեան ամբողջովին փախցած է: Կատարի ու կապուելիք խենթ մը դարձած է, եւ կրնայ մենէ մէկուն կամ միւսին վրայ յարձակել, անզսպելի զօրութիւնով...

Վահան Թոռլիկեան իր վախէն՝ կծիկը կը դնէ կամացուկ մը:

Յովհաննէս Ասպետ խոհեմութիւն կը համարէ նահանջի, եւ կ'ուզողուի դէպի դուռը, սակայն քերթող Գոլանճեան ճամբան կը փակէ:

Այն ատեն, խմբագիրներէն ոմանց մէջ վախը կը սաստկանայ:

Հրաշեայ Տէր Ներսէսեան՝ պզտակներով քերթողը ողորդելու համար կ'ըսէ.

— Տղաք, ձեզի շիտակ բան մը ըսե՛մ: Մենք շարաշար սխալած ենք: Մեր տաղանդաւոր ու սիրելի եղբայրներէն զերմանակներուն մէջ, իրաւէն գերմանական երաժշտութիւն կայ: Ամօթը ամէնէն տուաւ ինծի, որ չէի անդրադարձած, հակառակ գերմանական վարժարան յաճախած ըլլալու, հակառակ Գերմանիա ապրած ըլլալու եւ այնքան բնութեան ունկնդրած ըլլալու:

Երուանդ Օտեան կ'աւելցնէ.

— Շտա ճիշդ է: Ամօթի որոշ բաժին

մըն ալ ես ունիմ: Որովհետեւ ես ալ քանի մը անգամ գերմանական նուագահանդէսներու ներկայ եղած եմ, թէ՛ Եգիպտոսի, թէ՛ Ալպանիոյ, թէ՛ Սուտանի մէջ: Ես եւս կը սկսիմ անդրադառնալ որ զտարիւն գերմանական երաժշտութիւն կայ Գոլանճեան մեր բարեկամին բանաստեղծութիւններուն մէջ: Սակայն, Պախէն ու Պէթհոլէնէն աւելի՝ վաղնէրեան ոճը զգալի է: Միրելի եղբայրք, մեզք որ գերմաներէն չեա գիտեր, ի՞նչ գերմաներէն գրէիք՝ կը դառնայի՜ր կատարեալ Կէօթէ...

Հրաշեայ Տէր Ներսէսեան դարձեալ կը խօսի ու կ'ըսէ.

— Մեր սիրելի եղբայրներէն զեռ երիտասարդ է, կրնայ գերմաներէն սորվիլ եւ շուտով: Արդէն Ֆրանսերէնի մէջ քաջ է, որով լեզու սորվելու համար ընդունակ միաք ունի: Վստահարար, վեց ամիսէն կը տիրէ գերմաներէնին: Եղբայրդիկ, խորհուրդ կու տամ որ գերմաներէնը սորվիս՝ քաղաքս դառնալու փրօք. Հերման Ֆոն Հոփմանէն, որուն դասագիրները մասաթրականներուն մատչելի են: Բայց անուշդ մականունդ փոխելու, գերմանացնելու ես: Եղբայրդ Գոլանճեանը կ'ընես՝ Խոռար Ֆոն Գոլան. այսպէս, ես ալ կ'ընահարկ կ'ըլլամ, այսինքն ազգականդ: Յաջողութիւն, սանիկս: Վաղուցնէ սկսեալ դաս առ: Գրեթէ ամէն բանդ պատրաստ է. հանճարդ, բանաստեղծութիւնդ, երաժշտութիւնդ, անուն մականունդ. կը մնայ լեզուն սորվիլ ու քերթել: Կը դառնաս համաշխարհային համբաւի տէր բանաստեղծ: Մենք ալ քու գերմաներէն քերթումներդ թարգմանել կու տանք հայերէնի մեր Միքայէլ Շամատեաններին, ու թերթին առաջին էջին վրայ կը տպենք, կ'ըկնակ շրջանակներու մէջ, նաեւ գովեստի գլխարկով մը: Միրելի Խոռար Ֆոն Գոլան, անմիջապէս անցիր գործի: Մի՛ մոռնար որ աշխարհիս ամէն կողմը գերմաներէն գիտցողներ կան, իսկ բազմաթիւ են գերմանախօս երկիրները, ինչպէս Աւստրիա, Ալպան, Տանըմարքա, Հոլանտա եւ մասամբ Պէրսի-

չա: Հատորներդ հարեւրհաղարներով հրատարակուին պիտի: Թարգմանութիւն պիտի ալ: Հարիւր միլիոնէ աւելի ընթերցող պիտի ունենաս: Ու փառք, փառաւոր կիներ եւ տղիք՝ ոսկիք... Էստուար Ծոն Գոլան, օ՛ն անդր, գործի: Եւ թոյլ տուր որ մեր խմբագիրներն ալ աշխատեն:

Երուանդ Օտեան կրկին խօսք կ'առնէ ու կ'ըսէ.

— Վերջին խօսք մըն ալ ինձմէ: Գաղափար մը: Եթէ մեր հէջ էտուար Ծոն Գոլանը կը գժուարանայ գերմաներէն սորվիլ, խորհուրդ կու տամ իրեն որ միայն Առքա սորվի, ու փոխանակ քերթաձներ գրելու, թո՛ղ արտադրէ գերմանական երաժշտութեամբ օծուած սեփմիներ, իրեն հանճարաւոր Իմպրոպիթեր:

Գոլանեան կը ծառանայ Օտեանի դէմ ու բողոքական ձայնով կը յայտարարէ.

— Ես բանաստեղծ եմ ու բանաստեղծ ալ կը մնամ, Հաւատարիմ կոչումիս:

Յակոբ Տէր Յակոբեան կ'ըզրակացնէ.

— Բարեկամք եւ ժողովուրդ, Գոլանեանի մէջ ի ծօտոյ պիտի ողջունենք բանաստեղծ մը, լեզուով ու երաժշտութեամբ Գերման, մշակոյթով Պրանսացի, գոյնազիրութեամբ Արեւելացի, իսկ հոգիով ալ Հայ: Մէկ խօսքով մեծ բանաստեղծ մը աշխարհակալ ու աշխարհազաղացի:

Շաթըրեան կը փակէ աքաբէնով, ըսելով.

— Կը՛տեսնե՞ս, Գոլանեան, որ չարիքի մէջ, բարիք կայ: Մեր քննադատութիւնն ծնաւ այս բուրբ: Մեր քննադատութիւնն առաջ, վստահարար, գուն ինքդ ալ չէիր անդրադարձած, որ կը քերթես գերմանական երաժշտութեամբ: Ուրեմն՝ կեցցէ՛ դրական քննադատութիւնը...

Եղուարդ Գոլանեան շուարած, չըմտլոր, մառմար ալ չլացած՝ դուրս կ'ելլէ խմբագրատունէն:

Այս բոլորը լսեցի Շաթըրեանէն:

Քանի մը օր յետոյ, Եղուարդ դուռը դիմ, պատմեց ամէն ինչ, ու աւելցուց.

— Հիմա, վճռապէս որոշած եմ գերմաներէն սորվիլ: Գերմաներէն սորվելով՝ մեծ ցոյց մըն ալ կատարած կ'ըլլամ Պրանսայի դէմ, որուն վերաբերում մը Հայոց հանդէպ դիմ սրտմտեցուցած է: Այսուհետեւ ալ Պրանսերէն պիտի չկարդամ, Պրանսերէն պիտի չխօսիմ, Պրանսերէնէ հայերէն թարգմանութիւն պիտի չընեմ, ու միւս կողմէ՝ գերմաներէն պիտի սորվիմ: Կը կարծեմ որ ընելիքս բաւական տպաւորիչ ցոյց մըն է Պրանսայի դէմ:

— Այսպէս է: Պրանսան չարաչար պիտի պատժուի ու պիտի վնասուի: Իսկ դուն ալ պիտի շահես, գերմաներէն սորվելով: Գիտե՞ս, ես ալ չինարէն պիտի սորվիմ...

— Զինարէն բանաստեղծութի՛ւն գըրելու համար: Դուն աւելի շահաւոր գործի մը ձեռնարկած ես: Հինգ հարիւր միլիոն Զին... Ինձմէ աւելի ընթերցող պիտի ունենաս...

— Ո՛չ, բարեկամս, ես բանաստեղծ չեմ, գժբախտաբար: Ես չինարէն պիտի սորվիմ քաղաքս գտնուող Չունկ-Լինկ-Հունկէն, չինական բանաստեղծութիւնները թարգմանելու համար անգլերէնի: Շատ շահաւոր առաջարկ մը եղաւ ինձի: Զինարէնը սորվելէս յետոյ, թարգմանութիւններս պիտի հրատարակեն անգլիացի ու ամերիկացի ընթերցողներու, չինական անունովս. իբր թէ Զինացի մըն է, որ կը թարգմանէ չինարէնէ անգլերէնի: Անունս որոշուած է.՝ Զոն-Զոն-Զոն: Տպաւորիչ է, չէ՞: Ինձի նայէ, բարեկամս, երկուքս ալ երգչունք ջանասիրութեամբ յառաջիմեմ, մեր սորվիլ որոշած լեզուներուն մէջ: Եւ խընդրենք մեր ուսուցիչներէն՝ որ ամէն դասի թիւ դնեն մեզի, ինչպէս կ'ընեն նախակրթարանի աշակերտներուն: Բարձրագոյն թիւը թո՛ղ ըլլայ քսան: Որպէսզի մեր թուակիր տեսրակները իրարու

ցոյց տանք եւ տեսնենք մէկզմէկու յառաջդիմութիւնները։ Ազնուօրէն ժրջինք իրարու հետ ու զիրար խթանենք։

Եղբարդ երգում ըրաւ գոյութիւն չունեցող բանի մը վրայ... իր հանճարին...

Ես ալ այնպէս ըրի. երգում ըրի իմ թարգմանիչի անթարգմանիչ պատույս վրայ...

Ու բաժնուեցանք իրարմէ։

(Բաժնուելէ առաջ, Եղբարդ յայտնեց իր ալ այժմէն գերմանական աշուն մականուն մը ունենալը, կնքահայրութեամբ Հրաչեայ Տէր Ներսէսեանի։ Թէ կը կոչուի ազնուականօրէն էտուար Ֆոն Գոլան)։

Այդ օրերուն, Գոլանեան խիստ խանդավառուած՝ Ծրանսայի դէմ իր ընելիք ցոյցով, իր ամբողջ մտադրութիւնը կը յայտնէ Ֆրանսացի ծանօթ լրագրողի մը, որ կը պատասխանէ.

— Ձեր կատարելիք ցոյցին համար, Նախօրօք կը յայտնեմ շնորհակալութիւնս, որովհետեւ ասկէ պիտի օգտուի թէ՛ հայրենիքս, թէ՛ մայրենի լեզուս, թէ՛ Ֆրանսական գրականութիւնը։

Երբ Գոլանեան իր գարմանքը կը յայտնէ՝ թէ Ծրանսան ինչպէս կրնայ օգտուիլ հակաֆրանսական ցոյցէ մը,

լրագրողը կը պարզաբանէ.

— Դուք Ֆրանսերէն կը խօսիք՝ մեր լեզուն ջարդելով, իսկ Ֆրանսերէնէ հասլերէն թարգմանութիւն կ'ընէք՝ վստահաբար մեր գրականութիւնը խաթարելով։ Ֆրանսերէն ալ կը կարդաք, յայտնեմ բանագրողութեան, Ծրանի թէ շատոնց սկսած ըլլայիք մեր ցոյցը։

Սրտմտութեամբ փքուած Գոլանեան կը ամբի, Ծրանացիին գնդասեղի հարուածներէն.

Ամիսներ յետոյ, երբ պատահեցանք իրարու, հարցուցի.

— Սիրելի բարեկամս հէր էտուար Ֆոն Գոլան, ի՞նչ թիւեր կը ստանաս գերմաներէն դասերուդ համար...

Գոլանեան կախեց իր հանճարակու գլուխը։

Գուշակելու պէտք չկար, ու ես ըսի.

— Մե՛ղք ունեցած գերմարդկային ու գերմանական երաժշտութեանդ։ Կարծեմ թէ գերմաներէնի համար կը ստանաս տիեզերական թիւը...

Նկուն ձայնով մը հարցուց.

— Տիեզերական թիւը ո՞րն է...

— Անհուն Ձէրօն։

ՆՇԱՆ ՊԷՇԻԿԱՅԻՆՆԵՐ

ԱՐԱՄ ՀԱՅԿԱԶ

ԵՐԿՈՒ ԿԻՆԵՐ

Արամ Հայկազի այս աղբյուրը պատմությանը լոյս բոխած՝ լոյս տեսած կ'ըլլայ հաւանաբար իր պատմութեան մեծածախալ մէկ հատորը, Պէյրուսի մէջ, «Տեղ ին Ձայնը» հատորներու շարքին պատկանող:

Արամ Հայկազ իր վաւերականութիւնը վաղուց ստացած գրագէտ մըն է: Մենք գինք եւ իրեն պէս քանի մը ուրիշներ սոսկական աշխատակից չենք համարեր, ալ կը համարենք գրականութիւնն ու արուեստը ազատութեամբ պայմանաւորող մեր ամսագրին իմքագրութեան անդամները՝ կարգ մը գաղութներու մէջ:

Պիտի անդրադառնանք իր գրքին հանգամանօրէն:

Բ.

Հասանի մահուան լուրն առնելուն պէս միւսիւրը խմել սկստու: Կը թուի թէ, այդ երջանկաւորի գէպքին տօնախմբութիւնը իրեն համար ալ աւելի յիշատակելի ընելու առաջադրութեամբ, այդ իրիկուն, ան դեղեւելով մտաւ իր երկրորդ կնոջ Մեհրուզէ հանրմի ննջատեանէն եւ դուռը գոցեց:

Մեհրուզէ իր հօրեղբոր աղջիկն էր, ու անոր հետ ամուսնացած էր գաղթելու համար մեր ճամբայ ելլելէն մէկ օր առաջ: Հոյակապ մարմնով, ցանկայաւոր յիշ, մտեղ, մեծղի ու գառարկամիտ կին մըն էր Մեհրուզէ: Ըման հակապատկերը իր մրցակից Նայիլէ հանրմի, որ շուշանային նրբութեամբ, արմուտականի հովիտով, ու քիչ թէ շատ դաստիարակութիւն տեսած թրքուհի մըն էր:

Մեհրուզէ, մօտ երեք տարուայ ամուսնացած կեանքի ընթացքին, հա-

զիւ երեք անգամ առանձին եղած էր իր էրկան հետ ու դժբախտ էր: Գերուհիէ մը աւելի անտեսուած ու չքուած էր:

Օր մը, երբ խոհանոցին մէջ առանձին էինք, ես ու ինք, գաղտնապահութիւն պազատելէ ետք, դռնօրէն լացաւ ու խնդրեց ինձմէ որ նստակ մը դըրեմ իր հօր:

— Գրէ որ դայ ու զիս տանի, հեկեկաց ան, կը խոստանամ բեռ չըլլալ իր վրայ: Քիչ մը կար կարել գիտեմ, մանեկ հիւսել ալ գիտեմ, բեռ չեմ ըլլար իր վրայ, մինակ թէ դայ զիս ազատէ այս դժոխքէն:

Գրեցի այդ նամակը ու տուի իրեն: Գիտեմ, վստահ եմ, որ հաւատարիմ քիւրտի մը հետ զայն զրկեց հօրը: Բայց հայրը ոչ եկաւ, ոչ ալ որեւէ ձեւով հետաքրքրուեցաւ իր անբախտ աղջիկով:

Ու այսպէս, երիտառարդ կիներ տա-

ընկերով ապրեցաւ Նայիլէ Հանրմի գե-
րիշխանութեան տակ՝ ենթակայ անոր
արհամարհանքին, նախապիշներուն,
թուքին եւ նախանձի պոռթկումներուն:
Տարիներով լուռ տանջուեցաւ ու թոյն
հաւաքեց իր հոգիին մէջ... Իր անունն
իսկ բերան չէր առնուեր տան մէջ: Երբ
հարկ ըլլար անոր մասին խօսիլ, պար-
զապէս «Գարըն» - կրնը - կ'ըսէին ու ա-
մէն մարդ կը հասկնար, թէ խօսքը, կամ
անարկը, որո՞ւ մասին է:

Այդ օրը, երբ բէկը անոր ննջարանը
մտաւ, Նայիլէ հանրմ, դունստ ու յու-
զումէն դողահար, առանձնացաւ իր սեն-
եակը: Վերաւորուած էր իր արժանա-
պատուութեան Թ. սիրոյն մէջ: Ժամե-
րով, անխօս ու մտամոլոր նստեցաւ իր
միմստիւին վրայ, բերանը բան չդրաւ ու
թաղուեցաւ խոր մտածման մէջ:

Գաւթիէն ու ես, լուռ ու վշտահար,
- ես Գաւթիէին վշտահար ըլլալուն հա-
մար վշտահար, - ժամերով համբերու-
թեամբ հակեցինք իր վրայ, մինչեւ որ
զիշերը յառաջացաւ ու պոռկելու սոյնո-
րական ժամն անցաւ: Այն ատեն հանրմը
իր մարմնուն ու թախծային աչքերը վը-
րաս յառելով, ըսաւ որ երթամ պառ-
կիմ:

- Տղա՛ս, վազը ահագին դործ ու-
նիս, պիտի աշխատիս, գնա՛ պառկէ:
Զեր ներկայութիւնը օգուտ մը չունի ին-
ծի, հետս մի տանջուիք:

Սիրտս կ'ուզէր միտքաբան րան
մը ըսել այդ կնոջ, որ մայրն էր Գաւթ-
իէի, եւ որ բազմաթիւ անգամներ, ա-
մուսնոյն վրայ ունեցած իր հեղինակու-
թիւնը գործածած էր, զիս իրաւ ու ա-
նիրաւ պատիժներէ փրկելու համար:
Բայց բոռ չգտայ, չկրցայ որոշել, թէ
ի՞նչ կրնայի ըսել:

Վերջապէս բարի գիշեր մաղթելէ
ետք դացի պառկեցայ: Հազիւ աչքերս
դոցեր էի, երբ ընդոստ վեր ցատկեցի:
Մէկը, վրաս ծռած, անունս կու տար -

- Միւստիւ՛մ, Միւստիւ՛մ, է՛լ, ար-
թընցի՛ր:

Գաւթիէն էր:

Թեւերո բացի ու քաշեցի գինք ին-
ծի:

- Զէ, ատոր ժամանակը չէ, ըսաւ,
աղատուիլ ջանալով:

- Ես ալ կարծեցի թէ քովս եկած
ես, պիտի խենթենայի երջանկութենէս:

- Յենթ բաներ կ'ըսե՛ս, ի՞նչ քովդ
գալ. մայրի՛կն է, անպարէ:

- Վրաս բան մը անցընեմ, կու գամ:

- Շուտ բըէ:

Բակին մէջ ինծի կը սպասէր:

- Հետս եկուր, ըսաւ հազիւ լսելի
ձայնով մը ու ձեռքէս բռնած զիս տա-
րաւ դուրս:

- Ո՛ր կ'երթանք:

- Սուսո՛ս, եկուր հետս:

Տան անկիւնը դարձանք ու կանգ ա-
ռինք Մեհրուզէի ննջարանին պատին
տակ: Հոն, հողին ու փոշիին մէջ, եր-
կուքի ծալուած, ուշաթափ ինկած էր
Նայիլէ Հանրմ: Գաւթիէի սիրելի ան-
նէն:

- Ի՞նչ պատահեցաւ, մայրդ ի՞նչ
գործ ունի հոս, բա՛ր վրան ծռելով եւ
մէկ կողմ նետելով ոտքիս տակ ինկած
իր մը. այս ի՞նչ է...

- Կով կ'թողներու աթոռն է:

- Հոս ի՞նչ դործ ունի:

- Մայրս բերած է:

- Վրաս բարձրանալու համար:

- Այո՛, որ պատուհանին հասնի -
կ'ուզէր մտիկ ընել...

- Աղէկ մտիկ ըրեք է...

Գաւթիէ լալ սկսաւ:

- Մի՛ լար, մօրդ բան մը չէ եղած.
ուշաթափուած էի: Օգնէ ինծի, որ գին-
քը ներս տանինք:

- Զգուշ, ձայն մի հաներ, որ մէկը
չարթնայ: Առջեւէս գնա՛, դուռը բաց
ու բաց պահէ մինչեւ որ անցնիմ ներս:

Ծռեցայ ու Նայիլէ Հանրմի թեթեւ,
ջրջացած մարմինը վերցուցի գետնէն:
Երբ իր ննջարանը տարի ու անկողնին
վրայ դրի գայն, ջանացինք գէժքին ջուր
սրսկելով սթափեցնել գինք: Անօգուտ:

Գուրջի կտոր մը վառեցի պնակի մը մէջ, ու դէմքին մօտեցնելով, կծու ծուխը փչեցի քթին: Արթնցաւ ու ծխարձակ պնակը հեռացնելու ճիշդ մը ըրաւ: Օղիով շփեցինք իր բազուկներն ու քունքերը, ջուր տունք որ խմէ, կազդուրուի: Հազիւ կրցաւ մէկ ուսկ կուգտաւ: Գունատ էր: Ոննթեցած սրտին բարախումը կը կարգայի իր բարակ վզին ու պարանոցին միացման գծին վրայ դռտնուող փոսիկին մէջ:

Ոսկու ճիւղ մը ըրաւ:

— Հանգչէ՛, ըսի ձեռքս իր նուրբ բազուկին վրայ դնելով, հանգչէ՛:

— Ամօթ եղաւ, ամօթով մնացի:

— Ամօթի բան չկայ, եղածը եղած է. եթէ դիտարկելու դրկած չըլլայիք, արդէն այս բանը տեղի չէր ունենար, չէի ձեռք որ դուրս ելլէիք:

— Խոստացիր որ մարդու բան պիտի չըսես, մարդ բան պիտի չգիտնայ այս մասին, խնդրեց հազիւ լսելի ձայնով մը:

— Կը խոստանամ, կ'ուզե՞ս որ երգում ալ ընեմ...

— Աէ, հարկ չկայ... Գնա՛ պառկէ. առաւօտ է արդէն. ես ալ աղէկ եմ:

— Աէ, կ'ուզեմ հոս կենալ ու Գատրիէ՛ հանրմէ հետ հսկել վրադ:

— Ոսք մտիկ ըրէ՛. կը տեսնես բէկը կ'արթննայ ու դուրս կ'ելլէ. եթէ քեզ իմ քով գտնէ, ի՞նչ բացատրութիւն կ'ընանք տալ իրեն...

— Կ'ուզե՞ս որ դուրսը, դրան առջեւ նստած սպասեմ...

— Աէ, դառս առի, ալ մի վախնար, դնա՛ պառկէ:

❖

Ինծի թուեցաւ թէ հազիւ աչքերս գոցեր էի, երբ ուրիշ մէկը վրաս հակած սկսաւ անունս տալ:

— Միւսլիմ:

— Հը՞մ:

Ու նետուեցայ վեր:

— Միւսլիմ, խնդրեմ, դնա՛ ջուր բեր՝ տաքցնեմ. երբ բէկը արթննայ, լոգանքի (*) ջուրը պատրաստ ըլլայ:

Մեհրուզէն էր խնդրեք ներկայացընողը:

Հագուեցայ ու ելայ դուրս:

Երբ գետափ հասայ ու ջուր առնելու համար դռներս ջուրին մէջ ընկղմեցի, մանր ձուկերու վտառ մը փախաւ:

Ձգիտեմ ինչու, երանի տունի անոնց: Յետոյ սառ ջուրով լուացի գէմքս, վիզըս, ականջներս:

Մկսայ աղօթել:

«Հայր մեր, որ յերկինս ես, Սուրբ եղիցի անուն քո...»

Լոյսը բացուած էր, ու թռչունները կ'երգէին: Հաւանաբար ուրախ էին, որ կրցած էին համոզել առաւօտը որ բացուի:

— Քանի մը ժամ առաջ, ըսի ես ինծի, երբ պառկելու կ'երթայի, բակէն անցած պահուստ անտառէն միայն մէկ ջրնաթաթաւ թռչունի ձայն կու գար, հիմա անոնց փախսացութեամբ անտառն ու աշխարհը լեցուեր են:

Գիւղն ալ արթնցեր էր: Օճախներէն կը բարձրանար նոր վառուող կրակներու թափանցիկ ծուխը եւ կարագի ծովերու մէջ պծրալուով եփուող ձուերու հաճելի բուրբուր:

Երբ տուն հասայ, Մեհրուզէն արդէն կրակը բռնկեցուցեր էր ու սանը վրան դնելու համար վերադարձիւ կը սպասէր: Երբ ցերեկուայ լոյսով տեսայ դինք, չհաւատացի աչքերուս: Այլ թուշին վրայ, սեւ ու կլոր ցանկապատ մը կար կարծես, որուն մութ դռներ կը տարածուէր մինչեւ քիթը ու աչքերուն փոսը:

— Դէմքդ սեւցեր է, ի՞նչ եղաւ, ինչպէ՞ս եղաւ, հարցուցի վրդովուած ձեւով մը:

(*) Այր ու կին միասին ըլլալէ վերջ, լոգանքով մաքրուիլը պահանջ է իսլամական կրօնի փետեղներուն համար, ալլապէս ճշնապէթ պիղծ, անմաքուր մնացած կ'ըլլան:

—

— Տե՛ղ մը դարկէր :

—

— Լուր չունի՞ր թէ ինչպէս եղաւ...

— Ունի՞մ, գիտե՞մ :

— Այն ատե՞ն...

— Ի՞նչ, ետեւէս ինչեր ես... Եթէ անպատճառ կ'ուզես գիտնալ, ուրեմն գիտցիր. էրիկս այնքան շատ էր կարօտցեր, որ խածաւ. հիմա հասկցա՞ր, հանգըստացա՞ր... Գնա՛ միւսներուն ալ ըսէ, ղու՛մայիս ալ ըսէ, թող ճաթի նստանձէն : Իր օրերը անցած են : Իմ տիրապետութեան շրջանն է սկսած : Փա՞ստ կ'ուզէք, ահա զէ՛մքս, ահա կուրծքըս... Ու լաջակը վար առաւ ղլխէն, — դո՛ւն ալ տես, անո՛նք ալ թող տեսնեն... էրիկս խածաւ, որովհետեւ կարօտ էր մնացած սիրոյս... Այս բաները ես խելապատակէս չէ որ կը հանեմ, երկէ՛կ գիշեր ծոցս էր ու ինք ըսաւ... Ու եթէ Աստուած — ոտքերուն զորպան ըլլամ — կամի, օգնէ ինձի որ մանչ գաւազ մը ունենամ, թող քու մեծ հանքիդ երթայ ջուրը նետուի...

Կատուն ճանկերը դուրս էր հանած :

Ռ՛ւր էր այն ընկճուած ու յուսահատ կինը, որ քանի մը ամիս առաջ լալով ինձմէ խնդրած էր հօրը նամակ մը գըրել, որ դայ ու գինք տանի տուն :

Այո, կատուն ճանկերը դուրս էր հանած...

Օրուայ ընթացքին տասը բառ չփոխանակուեցաւ տունին մէջ : Ամէն մարդ քիթը կտխած՝ իր գործով կը զբաղէր : Նայելէ հանրմ մնաց իր անկողինն մէջ, ու Մհերուզէ դուրս չելաւ իր ննջարանէն՝ ամուսնոյն «բուռն սիրոյ ապացոյցը» ցուցադրելու :

Մթնեց :

Առտու կանուխ Նայելէ հանքին էր գիտ արթնցնող ու ջուրը ղրկողը :

— Միւսլիմ, տղաս, օճախին տակը վառէ ու ջուր դիր կրակին վրայ : Յետոյ ծռեցաւ վրաս ու ձայնը ցածցնելով, երջանկութիւն բուրող շուկով մը, ըսաւ.

— Երէկ գիշեր ներողութիւն խնդրեց էրիկս :

Ա. Հ.

Ձ. ՎԱՐԱԳԵԱՆ

ՀՕՐ ՆԱՄԱԿԸ

«...Ահա բանալին այն մութ կեանքին, որուն մէջ ծնար դուն եւ սպրեցար, իմ սիրելի աղջիկս, իմ մէկ հատիկ զաւակս: Այսուհետեւ քեզի կը մնայ դատել քու ծնողքդ, քեզի կ'իյնայ տեսնել թէ անոնք ո՞րքանով իրաւացի են եղած կամ անիրաւ՝ իրենց արարքներուն մէջ: Ընդէն որ ծնողներու մեղքերը կը քսեն զաւակները, ծնողներու անմտութեանց հետեւանքները կը կրեն զաւակները. այսուհետեւ դեմ, իմ սիրելի Աստղիկս, թոյլ տուր ըսեմ, — ծնողքը դատել լաւ բան չէ...»:

«Երբ այս նամակը կը կարդաս, արդէն որք մըն ես, զրկուած ծնողներէդ, բայց կը խնդրեմ, որ քու մեծագոյն դառնութեանդ մէջ իսկ չմոռնաս սիրելի եւ յարգելի մայրդ. մայրդ՝ որ արմատը եղաւ մեր ընտանիքին քայքայման եւ թշուառութեան, որովհետեւ ան, ան... չէր կրնար ուրիշ կերպ, ուրիշ ձև կեանք մը վարել, իր ձեռքը չէր, եւ իր կարողութեան վեր չէր մեր ըմբռնած բնական կեանքը...»:

«Հայրական իմ սրբազոյն եւ մեծազոյն մողթանքներս քեզի, Աստղիկ, իմ միակ զաւակս: Մահուընէս առաջ կամեցայ քեզի յայտնել այս բոլորը: Ներէ՛

ինծի, ներէ՛ մօրդ, եւ մի՛ դառնանար նախանձութեան դէմ, այլ աշխատէ կեանքիդ ընթացքին կերտել քեզի համար այն պեղեցիկ, այն սիրուն ու վեհ կեանքը, զոր խոստացած էինք մէկս միւսին, ես ու մայրդ՝ քեզ աշխարհ բերելէ առաջ...»

ՀԱՅՐԴ»

Էջերու արցակը մատնիրուն մէջ աշխան տերեւի նման կը դողդղար, եւ իր տաանեւելեց տարեկան աղջկայ աչքերէն հոսող արցունքի կաթիլները կը թրջէին զայն: Հոն, այդ խզմղուած թուղթերուն մէջ, կը տեսնէր հայրը, որ հանդարտ կը խօսէր հետը, որուն ձայնը հաղիւ կը յիշէր տարիներու ճշուշին ընդմէջէն:

❖

Մայրը չէր յիշեր, փոքր աղջնակ մըն էր, սիրուն եւ պայծառաչեայ: Կ'ապրէր մեծ-մօր եւ մօրաքոյրներուն խնամքին տակ: Բոլորն ալ կը սիրէին զինք, բոլորին հետաքրքրութեան առարկան էր, բայց իր փոքր տարիքին մէջ, վերաւորումած արժանապատուութեամբ կը փոխադարձէր անոնց գուրդուրանքն ու հետաքրքրութիւնը, որովհետեւ կը զգար,

կը զգար իր պզտիկի ենթադրականութեամբ, թէ այդ գուրգուրանքին մէջ միշտ պահուած էին գուէթ մը եւ մեղադրանք մը: Մեղադրանք մը... եւ ինք երկար շարունակ էր իր պզտիկ միտքը, յստակ դարձնելու զայն, բայց սպարդիւն: Կը գիտակցէր, որ աշխարհիս երեսին կը գտնուի դժբախտութիւնը՝ երջանկութեան կողքին: Թէեւ տակաւին լաւ չէր կրնար բաղդատել այս երկուքը իրարու հետ, սակայն կ'ըմբռնէր որ առաջինը լաւ չէ եւ մարդիկ կը խորշեցընէ: Կը գիտակցէր նաեւ, որ իր պարտաւոր այդ դժբախտ վիճակէն էր, եւ տոնոց մեղադրանքը ուղղուած էր իրեն, եւ ինք, փոքր ֆիլիսոփայ մը, ուրիշ տարեկան, կ'ապրէր ընտանիք մը քայքայող բարբարոս մարդու մը ամբողջ ներաշխարհը:

Եւ եւս այսօր, այս նամակին մէջ կը գտնէր, յստակ բացատրութիւնը, թէ ի՞նչ բանի մէջ կը կայանար զինք շատ սիրով իր մեծ-մօր մեղադրական սէրը:

«...Երբ մօրդ հանգիւղեցայ երկուքս ալ երիտասարդ էինք: Մայրդ գեղեցիկ էր, մանաւանդ խորհրդաւոր եւ տարբեր բոլորէն՝ իր մտածելակերպով, զգացումներով, ապրումներով, հարցերը դիտելու եւ մեկնաբանելու իր յատուկ եւ տարօրինակ եղանակով: Ամբողջութեամբ գաղտնի աշխարհ մըն էր ան ինծի համար. կ'ուզէի թափանցել անոր հոգիէն ներս, խորանայ, խորտնայ եւ երբեք չհանգիւղիլ յատակի մը: Հպարտ էի իրմով, հպարտ եւ ուրախ՝ քաղաքին գեղեցկագոյն եւ ամէնէն խորհրդաւոր աղբիկը սիրելուս: Հպարտ էի եւ կապուած մօրդ, չկարենայիմ հանգեմ երբեք բացատրել իր շուրջ դարձող անխուսափելի հիացողներու պակասը: Այո, մայրդ առանձին դուայ ամէնուն մէջ, սիրեցի զինք, եւ ամուսնացայ հետը երբ կը սիրէր հաւատքով եւ ինքը»:

«Մեր ամուսնութեան առաջին օրէն իսկ սկսաւ քու կեանքիդ ողբերգութիւնը, սիրելի՛ զաւակս: Կը փնտռէի մարդը, եւ չէի գտնիր: Երկար պրպտելէ ետք ասելի-անսելին, տեսայ զինք գիշեր-

բազմատու պարտէզին ծայրը, ծովուն նայող սառնիկ կոթնած՝ կը դիտէր հեռուն: Կրակի նման վազեցի մօտը, կանչեցի զինք, դարձաւ, եւ տեսայ աչքերուն մէջ սարսափ մը: — Դո՛ւն, դո՛ւն, մի՛ մօտենար ինծի, հեռացի՛ր ինձմէ, դուն պիտի պատճառը լլլաս իմ դժբախտութեանս, կը նախադատ, կը տեսնեմ, կը տեսնեմ այդ դժբախտութիւնը, դուն թշնամի մըն ես ինծի, կորսուէ՛, կորսուէ՛...»:

«Որքանին առջեւ, քահանային հարցումին աշացած էի պատասխանել, թէ պատրաստ եմ մինչեւ կեանքիս վերջը հաւատարիմ մնալ երդումիս...: Թէեւ կրցայ հանդարտեցնել զինք, համոզել՝ թէ ես պատրաստ եմ կեանքս զոհելու իրեն, թէ եւ համոզուեցաւ եւ փաթթուելով վզիս աղաչեց, որ ուխտեմ կեանքիս մէջ ընտել չլինել զինք, այսուհանդերձ, մէջո արժատ կը դնէր խոր կասկած մը եւ հետագային՝ սպառնացող մեծ վտանգի մը կանխազգացումը: Սակայն ամէն բան կը վերադառնար անվարժութեան եւ կը փորձէի մոռնալ դէպքը: Այնուհետեւ, ժամանակ մը մնացինք երջանիկ ու զուարթ: Կը համոզուէի թէ այդ դէպքը չի կրկնուիր: Նոր միջոցէս մը սակայն եկաւ տակնուվրայ ընել մեր կեանքը»:

«Գիշեր մը, օրուան դրժներուս վատ ընթացքին ճնշման ներքեւ, չուզեցի երթալ տուն: Միայն ուշ ատեն, գիշերով վիճակով մտայ բակ: Սաստիկ կ'անձրեւէր: Տեսայ մայրդ, աւագանին կողքին, անձրեւուն տակ՝ կանգնած անշարժ: Մօտեցայ արագ, եւ ան թեւերուս մէջ մարեցաւ: Անկից ետք ամիս մը մնաց անկողին, բժիշկին բժշակները խնամքին տակ...»:

«Առաւօտ մը արթնցայ եւ տեսայ թէ քովս չէր ան: Զօրաւոր նախազգացում մը դրդուած, փնտռեցի զինք ամէն անկիւն: Մտայ բաղնիք, եւ պտայ մայրդ լողարանին մէջ երկնցած, ձմեռային սառ ջուրը բաց թողած...: Անկից ետք դարձեալ զամուսնացաւ անկողին եւ դարձեալ բժիշկներու խնամքով միայն փրկեց իր կեանքը»:

«Ո՞ր մէկը պատմեմ, սիրելի զաւակըս: Քու մայրդ կը կասկածէր սիրոյս վրայ, զիս ոճրադործ կ'անուանէր, բայց ես կը սիրէի զինք, կը սիրէի կոյր եւ դօրաւոր սէրով, հաստատ՝ այս պնդումս, երբեք չէի դադարէր անկերպի մը նման կրկնելէ, թէ կը սիրեմ զինք եւ պատրաստ եմ ամէն ձեւով փաստելու սէրս»:

«Այո, եթէ մայրդ հակառակ այս իրականութեան կը կտակածէր տակաւին, պատճառը իր ծայրայեղ սէրն էր: Մայրայեղ էր մանաւանդ իր արտասովոր զգայնութիւնը: Թուշուի մը զեղզեղին մէջ իսկ ան երբեմն կը տեսնէր տիւր մեղեդի մը, եզրակացնելով որ դժբախտ մը ըլլալու է այդ կենդանին: Գերզգայուն հոգի մըն էր ան...»:

«Հետզհետէ կը դադարէի մայրդ ճանչնալէ: Փոխուած էր, դարձած մեղաբանէի տղեղ արձան մը. վերակը ծանր էր, վերակը՝ աւելի ուժ: Բարեկամ բըժիշկի մը թելադրանքին վրայ մեկնեցանք Զուրիգերիս: Զայն համոզեցի, թէ օդափոխութիւն մը կատարել էր նպատակս, բայց մտքիս մէջ զադտնի կը պահէի յանձնարարուած հոգեբուժական հաստատութեան մը հանդէն...»:

«Ես վերադարձայ՝ պատճառաբանելով աշխատանքներս: Երեք ամիս ետք, վերադարձաւ կազդուրուած: Յաջորդող քանի մը ամիսներուն մեր տան մէջ սահեցան երջանիկ ու զեղեցիկ ժամեր, եւ ես կրցայ տեսնել, թէ որքան կը սիրեմ զուսեւայիս մայրդ, տեսայ նաեւ, թէ որքան անկեղծ է ու մաքուր՝ անոր կորստեան հոգիին մէջ պահուած սէրը...»:

«Թրիկուն մը, երբ տուն դարձայ, վազեց ջովս, զրկեց պարանոցս եւ երեխայի մը ծայրայեղ ուրախութեամբ, հատ-հաս խօսեցաւ... Անակնկալ մը, շատ մեծ, մեծ անակնկալ մը սւնիմ քեզի յայտնելու: Անհամբեր պնդումներուս վրայ վերջապէս զիջող եղանակով մը ականջիս փսփսաց զադտնիքը. «Զաւակ մը», Պահ մը դիտեցի մայրդ եւ անոր աչքերուն մէջ գտայ այն արտայայտութիւնը, որ կ'ունենայ մայր մը

միայն, երբ կը յայտնէ իր ամուսնոյն՝ զաւակի մը զայտեսնելու լուրը: Զորս տարիները սահած էին մեր ամուսնութենէն ի վեր, չորս տարօրինակ տարիներ: Առի զայն թեւերուս մէջ եւ սենեակին շուրջ շուտ եկայ տասնեակ անգամներ, մինչև որ յոգնած՝ նետեցի զինք անկողնին վրայ: Կը խնդայի անիմաստ խնդուքով մը, կը խնդար ինքն ալ, բայց յանկարծ նկատեցի, թէ փոխուած էր անոր խնդուքը: Կ'արտասուէր: Մտածեցի, թէ ուրախութեան եւ երջանկութեան մթնոլորտին մէջ ամբողջութեամբ ապրողի մը լացն էր այդ, եւ մօտեցայ, առի զլուրը ձեռքերուս մէջ ու հարցական նայեցայ աչքերուն: Դէմքը չըլնց եւ հեկեկալով խօսեցաւ...»:

«Վերջապա... ալ ամէն բան վերջացաւ, ամէն բան փոխուելի պիտի: Այս պղծութիւնը, այս պղծութիւնը, որ պիտի ծնի՝ եւ փրձկեցաւ՝ պիտի ըլլայ մեր դժբախտութեան պատճառը, այո, այո, զիտէի ես, ան պիտի դժբախտացնէ մեզ, պիտի քանդէ ամէն բան...»:

Եւ ամուր սեղմուեցաւ ինծի, աղաչելով որ երբեք չլքեմ զինք, երբեք չհռանամ ջովէն, միշտ տէր կանգնիմ: Ինծի համար սովորական դարձած էր զըտնել զինք հանդարտեցնող խօսքեր, որոնց կը յաջորդէին իր մանկական, զեղեցիկ եւ երախտայորդ նայուածքն ու ժպիտը:

«Քանի մը օր եւս խաղաղ անցաւ մեր տունը, բայց այդ զէպքը եկաւ ինծի փաստելու, թէ ոչինչ փոխուած չէր իր մէջ: Այսուհանդերձ, կը զգուշանայի նոր միջադէպի մը տեղի տալէ: Կը զգուշանայի ջուր մասիդ խօսելէ, այլ, ուրախ լուրեր կը պատմէի անոր, շատ անգամ շինծու եւ յօրինուած, մինչև որ օր մը պոռթկաց անոպասելիօրէն»:

— Կը տեսնե՞ս, կը տեսնե՞ս, դուն կ'ուզես ձերբազատուիլ անկէ, դուն կ'ատես մեր պղծութիւնը, բնաւ չես հետաքրքրուիլ, չես խօսիլ անոր մասին: Կ'ատեմ, կ'ատեմ քեզ, հրէշ մըն ես դուն... — Զղային այդ պահերուն, մայրդ կը դառնար անճանաչելի եւ սարսափելի:

Այս գէպին ալ անցաւ, բայց արդէն մեր կեանքը կը թռնաւորուէր անդարմանելի ցաւերով:

«Ինչեւ մը՝ յոգնած մտայ տուն, ուղեղս մտածումներու ճախարակ դարձած, ճիշդ մը խնդալու՝ անյայտ եւ մեղկ, Գոսայ գինք սենեակին անկիւնը, լոյսերը մարած, ամբողջութեամբ սեւեր հալած: Իսկոյն արիւնը խուժեց գլուխս եւ կորսնցուցի ինքզինքս: ալ մոռցայ բոլոր նախադրուշութիւններս, եւ աւա՛ղ, սխալ եւ մեղքս այդ եղաւ, որ ալ չկըցայ տիրապետել ես ինծի, չկըցայ հանդուրժել, համբերել, և ուսերէն բռնած՝ ցնցեցի զինք, ցնցեցի խենթի մը նման եւ դռուացի:

— Յնորա՛ծ, ցնորա՛ծ կին, ի՞նչ է իմաստը այս սեւերուն... — Համոզած էր ինքզինք, որ այդ դուռակը պիտի իր հետ բերէր մահ եւ սուգ, եւ ուզած էր կանխաւ սզալ իր շար բախտը՝ պարզելով զիմացս դժոխային այդ տեսարանը»:

«Այնուհետեւ, տան մէջ կը տրեւէր միայն պալաքարը երկու ոսոխներու՝ դատան թնամիներու միջեւ: Ծիգերս անհրնար էին, «ցնորած» մակդէրը չէր կրնար մոռնալ եւ չէր կրնար ներել ինծի, միայն եւ հասաւ ծննդեանդ ժամանակը: Ժամանակը հասաւ, բայց ծննդաբերութիւնը տեղի չունեցաւ: Սպասման սենեակին մէջ միայն կը լսէի անոր աղետոսը ճիւղերը, որոնք սիրտս կը կըտորատէին մկրատի մը պէս: Ի վերջոյ մօտեցաւ բժիշկը եւ պարզեց պարագան շատ վայրագ ձեւով: — Անհնար է, կամ կի՞նդ կամ զաւակդ —: Նետուեցայ, դործողութեան սենեակը, տեսայ մայրդ քրտնաթոր, դէմքը, այդ սիրուն լայնաչեայ դէմքը, կորսնցուցած էր իր ամբողջ քնքշութիւնը եւ դարձած խորշոմած եւ դալուկ վարդ մը: Աչքերը բացաւ հանդարտ — ո՛հ, այդ պահը բնաւ չեմ կրնար վանել յիշողութենէս — նայեցաւ ինծի կրակներուն մէջէն, եւ ժըպիտ մը դծեց դէմքին, դառն, կծու եւ շար ժպիտ մը, ապա հարց տուաւ շընջալով: — Կի՞նդ թէ զաւակդ —: Պահ մը

սահմակեցայ, չէի սպասեր որ այդքան շուտով կըցած ըլլար թափանցել բժիշկին ինծի յայտնած իրականութեան, չէի գիտեր, իբրեւ հայր մը՝ տառջին անգամ հայր եղող, որ անվարան պէտք էր ըսէի «կի՛նդ», թէեւ ամբողջ էութեամբս այդ էր պահանջը, անկեղծօրէն: Այո, անճրկեցայ, եւ այդ վայրկեանի մը տատամտումս ինք արդէն ընդունած էր իբրեւ պատասխան մը, այդ վայրկեանի մը տատամտումս՝ պսակեց մայրդ զժնդակ մահով, այդ վայրկեանի մը տատամտումս՝ զիս վերածեց խեղճ ու միայնակ, դատապարտուած ամուսինի մը, որբուկի մը հայր: Հիւանդապահ հուշիկին անուշադիր մէկ վայրկեանին, ան, ան իր ձեռքով բարձին տակ դրած զլուխը, շնչահեղձ կ'ընէր ինքզինք, — իր անմիտ ոխին յագուրդ տալու համար»:

❖

Մանկիկ մըն էր, շատ սիրուն եւ համակրելի, բայց երբեմն անասնելի՝ շրջապատին համար: Կը փնտռէր մայրը, կ'ուզէր ճանչնալ մայրը, միայն խուսափող պատասխաններ ստանալու համար իր մեծերէն, անորոշ բացատրութիւններ:

— Մայրդ հոս չէ, ճանս, հիւանդանոցն է:

— Ի՞նչ է հիւանդանոցը, հարցուցած էր պարզութեամբ:

— Մօրդ ոտքերը կը ցաւին, հիմա ան բժիշկներուն քովն է, վաղը, երբ լուսանայ պիտի գայ իր պտուիկ ամուսին քով, սիրէ՛ սիրէ՛, աղուոր հագցնէ՛...:

Ահա մեծ-մօր խօսքերը: Այժմ կ'ըմբռնէր թէ որքան խաբուած մըն էր եղած: Արցունքները անզգալի ձեւով կը կաթկէին իր սեւաշեայ այտերն ի վար: Բացաւ թուղթերը՝ ալլելա զոց ըրած, ու դարձեալ կարդաց:

«Մեծ-մայրդ հակառակեցաւ եւ թոյլ չտուաւ որ պահեմ քեզ ինձ մօտ, չէր վստահեր ինծի, չէր կրնար հաշտուիլ այն գաղափարին հետ, թէ կրնաս դուն իմ մօտս ապրիլ»:

Եւ յիշեց իր տպաւորութիւնները ա-
մէն Կիրակիի, երբ հայրը կ'այցելէր ի-
րենց: Տան մէջ ընդհանուր շփոթ մը եւ
զսկածութիւն մը կը ստեղծուէր: Տա-
կաւին մօրաքրոջը մէկ արտայայտու-
թիւնը մտքէն չէր ելած, «Սուրճ մը ը-
րէք այդ մարդուն...»: Այն օրէն սկըս-
եալ ինքզինք օտար դպացած էր իր մեծ-
մօր տան մէջ, եւ դիւրեւեբ չէր քնա-
ցած շատ անգամ, իր պզտիկ ուղեւորին
մէջ փորձելով լուծել իր հարցերը:

Կիրակի մը, երբ դարձեալ հայրը ե-
կած էր զինք տեսնելու եւ պտոյտի տա-
նելու, պահուրած էր անկիւն մը եւ
մերժած՝ տեսնել «այդ մարդը», որ ար-
դէն սկսած էր օտարանալ իրեն համար,
ըլլալ թշնամի մը իրեն, ինչպէս ընդ-
հանրապէս՝ բոլորին համար: Գտած էին
զինք կծկտած, մերժած էր խօսիլ հօրը
հետ, մերժած եւ յամառած՝ հմայուելի
որեւէ լլացուցիչ խօստումէ:

«Այդ օր կը պայքարէիր դէմս: Բո-
լոր ճիւղերս համոզելու քեզ՝ ասպարէիւն
անցան. դէմս կը դռնէի յամառ, վըճ-
ոսական պզտիկ մը, որ զիջելու եւ են-
թարկուելու ոչ մէկ նշան ցոյց չէր աւար:
Պահ մը յիշեցի մայրդ եւ դառնութիւնս
վերաբերեցաւ մէջս, նուրբ թեւերէդ
բռնելով՝ ամուր ցնցեցի քեզ: Պիտի
զա՞ս, պիտի զա՞ս թէ՛ ոչ: — Եւ դուն
պրծնելով ձեռքերէս, հեռացար քանի մը
քայլ եւ պոռացիր բռնեցներդ սեղ-
մած, եօթ տարեկան մանուկի սուր ու
բարձր ձայնովդ, որուն մէջ կար մօրդ
ձայնին ահարկու շեշտը, երբ բարկա-
ճայի կը քննադատէր: Մամա՞ս, մամաս
կ'ուզեմ, ո՞ւր է ան, մամաս կ'ուզեմ,
մամայիս քով տարէք...»:

Անմիջապէս հայրը գրկած էր եւ
այնքան տրորած էր զինք իր մէջ ձու-
լելու ճիւղով: Տեսած էր հօր աչքերուն
մէջ կրակ եւ արցունք: Տունը վերած-
ուած էր սգարանի մը, իւրաքանչիւրը
քաշուած անկիւն մը՝ լուռ կ'արտա-
ուէր: Մեծ-մայրը ղէժը պարզած եր-
կեղեքին, արտաստաթոր կը խօսէր, —
Տէր իմ Աստուած, ի՞նչ է մեղքը այս
ձաղին... — Ապա հայրը խոստացած էր

զինք տանիլ այդ օր մօր քով: Ուրախու-
թիւնը անշաղի էր, բայց աւա՛ղ, այն-
քան պեղատեսիլ վայրեր այցելած էին,
այնքան ընդլողուն նորութիւններ չլա-
ցուցած էին իր մանուկի աչքերն ու հո-
գին, որ մոռցած էր իր բուռն պահանջ-
քը՝ տեսնել եւ ճաննալ մայրը...:

Իրիկուն մը, պտոյտէն դարձին,
հայրը վիճարանութեան բռնուած էր
մեծ-մօր եւ մօրաքոյրերուն հետ: Ծու-
տով տարած էին զինք անկողին, Հոն,
իր արթուն ականջներով լսած էր անոնց
երկար վէճը: Ծառ բան չէր հասկնար,
բայց կը զգար որ վատ բան մը կը դառ-
նար ներսը: Կը լսէր մեծ-մօր եւ մօրա-
քոյրերուն բացազանչութիւնները եւ
մէջ ընդ մէջ հօր գոռացող ձայնը: Բա-
ւական ետք, դրան ամուր բախումը ըզ-
գացնել տուած էր, որ հայրը կը մեկ-
նէր եւ անմիջապէս վազած էր ետեւէն՝
մոռցած իր ոխը — Պապա՛, պապա՛ —
բայց մեծ-մայրը կանգնեցուցած էր
զինք:

— Մտի՛ր ներս, ան քու հայրդ չէ
այլեւս, ոչ ալ եղած է, թող երթայ ու-
րիշներուն հայր ըլլայ...: Երբեք չէր
տեսած մեծ-մօր ղէժը, այդքան շարու-
թիւն արտայայտող:

«...Ձիս կը մեղադրէին, կը դատա-
պարտէին թէ եւրոպացի պարուհի մը
հետ կը կենակցիմ: Ինծի կ'արգելուէր
ապրիլ իրեւա մարդ, ինձմէ կը պահանջ-
ուէր զրկուել, զրկուել ամէն ինչէ եւ
ճգնել: Եւ երբ կ'աշխատէի համոզել զի-
րենք, որ ատիկա կարելի չէ, մեծ մայ-
րդ կը յանդգնէր վերջապէս տարիներու
պահած մաղձն ու լուտանքը պարսկել վը-
րաս:

— Դո՛ւն, դո՛ւն եղար իմ աղջկանս
մահուան պատճառը, դուն սպաննեցիր
իմ հրեշտակս, սրիկա՛յ մարդ, եւ այսօր
դուն ազատ համարձակ կը պտտի՞ս,
ո՞ւր է տանս պատիւը, ի՞նչ պիտի ըսեն
մարդիկ, չի՞ր բաւեր ամէնուն ծաղրն ու
ծանտկը ըրիր մեզ: Աստուած իմ, ո՞ւր
է քու պատիժդ, ո՞ւր է քու արդարու-
թիւնդ: — Սպասուած այս անակնկալին
առաջ կը հարկադրուէի դրսեւորել ամ-

բողջ դառնայնոյց ներաշխարհւոյ, որ ամբարուած էր մէջն ամուսնութեան օրէնքի վեր:

— ...Անօրէն կին, դուն չատ լաւ կը ճաննայիր աղջիկդ, բայց հակառակ ասոր՝ ամուսնացուցիր հետս: Այո, Աստուծոյ արդարութիւնը կ'աղերսէիր, արդարութիւնը պատժեց քու չար հոգիդ՝ բայց դո՛ւ առաւ զիս, լսի՛ր, լսի՛ր լարարած... — Ձէի ուղիք ցաւոտ սրտով մօր մը նոր ցաւ պատճառել, բայց արտայայտեցի անդապելին եւ անխուսափելին:

Այս դէպքէն ի վեր երկար ժամանակ հայրը չէր փրկեցած, իսկ ինք, հետեւհետէ աւելի կը ներփակուէր եւ կը դառնար լուակեաց, իր թունաւոր փուշերուն մէջ քաշուած՝ վտանգաւոր մասնակ մը:

— Հայրդ ամուսնացաւ, ուրիշ մամա մը առաւ — վերաւորուած կը զգար ինքզինք, չըմբռնելով հանդերձ ըսուածին իսկական իմաստը, մանաւանդ կարծեւ լով որ հայրը այդ ձեւով մեղանշած կ'ըլլար մօրը դէմ՝ կը դառնար դառնամոլ, վրէժխնդիր եւ բարդ հոգեբանութեան տէր մանուկ մը, այն ատիժան որ, անեցիները լրջօրէն կը մտահոգութիւն իր մասին: Առանձնացած՝ առանձին աշխարհ մը կ'ապրէր իր սենեակին մէջ, ոչ ոք կը յաջողէր զսպել զինք, խօսել հետը, եւ ինչպէս մեծ-մայրը կ'ըսէր, «Դժոխք, դժոխք դարձուց տունս այս սատանայի ձագը»:

«...Երբ ստացայ այդ լուրը, շտապեցի տեսնել քեզ: Կարօտս անզոպելի էր, կը սպասէի առիթի մը՝ վերադառնելու համար իմ սիրելի դաւալս: Երբ տեսար զիս, անմիջապէս դէմքդ շուռ տրուիւր, եւ հոն ես կարդացի քու մանուկի անկեղծ եւ վերաւորուած հոգիիդ դառնութիւնը: Յիշեցի մայրդ, նստած էիր ճիշդ անոր նման եւ կը վարուէիր հետս այնպէս, ինչպէս բազմաթիւ անգամներ ըսկայէն դարձին ընդունած էր զիս: Յիշատակներու ուժգնութիւնը պահ մը սահմակեցուց զիս եւ ես ընկճուեցայ: Մօտեցայ, փորձեցի թեւերու մէջ առ-

նել քեզ, բայց փախար սենեակդ եւ դուռը ամուր դռնեցիր...»:

Բաւական թարմ էր իր մէջ այդ օրուան յիշատակը. չէր մոռցած, եւ ի՞նչպէս կրնար մոռնալ իրենց վերջին հանդիպումը: Մտած էր սենեակ եւ ականջը դրած դրան, հետզհետէ ետ-ետ քաշուելով, երբ իր փոքր կատուն, զոր շատ կը սիրէր, ճշագած էր եւ ճանկոտած ոտքերը: Անուշադիր՝ կոխած էր կենդանիի պոչին: Ճանկոտուած ոտքին վրայ տեսնելով արին՝ զայրացած էր եւ վերցնելով մօտիկ բարձ մը, ծածկած էր կատուն անով եւ ամբողջ ուժովը ճղմած կենդանին:

«Երբ լսեցի ձայնդ, փութացի ներս, տեսայ երկու ձեռքերդ բարձի մը վրայ, ամբողջ մարմնովդ կը ճնշէիր եւ արցունքոտ աչքերով կ'աղաղակէիր — Մեռի՛ր, մեռի՛ր, մեռի՛ր —: Եփօթած էի և ոչինչ հասկեցայ, ապա տեսայ բարձին սակէն դժուարութեամբ սարկեցաւ փոքրիկ կատու մը եւ աղիոգորմ վայնա-սունով կորսուեցաւ պատուհանէն դուրս: Դուն տակաւին կը շարունակէիր ճնշել, դէմքիդ վրայ քրտինքը խոշոր կաթիլներ կ'աղմած էր, կը ճնշէիր, կը ճրչէիր եւ կը կրկնէիր ատամներուդ արանքէն — Մեռի՛ր, մեռի՛ր —: Ձարհուրանքով յիշեցի մայրդ, պատկերացի զինք հիւանդանոցին մէջ, ուր ցաւերու սաստկութեան տակ ամբողջութեամբ սպառած երեւոյթ մը ունէր, ինչպէս դուն այդ պահուն, դէմքը ծածկուած էր քրտինքով: Նոյն մագերու դոյնը, նոյն դիմագիծը, նոյն աչքերը, նոյն ձայնը, եւ կը ճնշէիր անվերջ բարձին վրայ, տրորելու համար անոր տակը պայքարող հոգին, եւ ան կը ճնշէր, կը ճնշէր բարձին վրայ, տրորելու, շնչահեղձ ընելու, սպաննելու անոր տակ շնչոգ եւ իր շունչով իմ կեանքս թունաւորող հոգին, կիներս, մայրդ, եւ դուք կը ճնշէիք, կը ճնշէիք միասին, իրար նման: Մօտեցայ ձեզի, մօտեցայ տեսնելու ձեռքերդ: Նոյն էիք, նոյն աչքերը ունէիք, խոստադատան դժոխքի երկու պատուհաններ, նոյն ձեռքերը նոյն բարձին վրայ,

նոյն ձայնը, այդ ձայնը, եւ դէմքիդ մէջ տեսայ մօրդ զէմքը՝ ինքզինք սպաննած պահուն տեսայ մայրդ, որ այնքան սիրած էի եւ կը սիրեմ, տեսայ մայրդ, որ այնքան ատած էի եւ կ'ատեմ, տեսայ քեզ, մօրդ հարազատ պատկերը, կը սիրէի քեզ ատոր համար, եւ կ'ատէի քեզ միայն ատոր համար: Խլեցի ձեռքիդ բարձր, դարձար, վայրագ նայեցար աչքերուս եւ ես տպտակեցի քեզ, ապտակեցի մայրըդ, պարպուելու համար իմ տարինեւոր դառնութենէս ու նողկանքէս: Կարծես հոն միայն կարող կ'ըլլայի վրայէս թօթափել հանրութեան լուս դատապարտումը ինծի - ոճրագործ, կենսապան...

Ժ

Այնուհետեւ հայրը վերադառնալու երբեք բախտը չէր ունեցած, միայն օր մը, անոր մահուան լուրին հետ ստացած էր նամակ մը, Ծանր եւ լեցուն, պատուիրելով կարգաւ միայն 16 տարեկանին՝ հօրը վերջին խնդրանքով: Արկղիկին մէջ մատուցել մը նման պահած էր հօր նամակը տարիներով, այսուհանդերձ ատած էր զայն, ատած՝ որովհետեւ ինչպէս տարտամ ձեւով հասկցած էր տնեցիներէն, ինքն էր մայրը սպաննողը, ատած էր, որովհետեւ երբեք չէր կըրցած ժողովուրդ եւ ներել անոր ապտակը: Իսկ այժմ, որքա՛ն կը գլջար, որքա՛ն կ'ափսոսար եւ կը կարեկցէր հօրը, որքա՛ն կարօտացած էր անոր, մանաւանդ որքա՛ն Եւրոպայի ունէր անոր ներկայութեան, կարօտը կը զգար դարձեալ անոր հետ ձեռք-ձեռքի բռնած հանրային պարտէզներուն մէջ իրենց կատարած պըտոյտներուն, մասնաւորաբար այժմ, երբ չունէր անկեղծ մէկը՝ ձեռքը ձեռքին մէջ առնող: Պէտքն ու պահանջը ունէր գուրգուրանքի, առնական գուրգուրանքի մը: Տնեցիներուն համար ար-

դէն երկար ու Ծանր բեռ մը եղած էր եւ ձանձրացած էին անոնք այս բեռէն, կը զգար այդ, կը հաւատար. արդէն յստակաբար վէճերը այդ կը փաստէին, «Տունը յիշաւի դժուր մը, դարձած էր...»:

Երկրորդական վարժարանը յաջողութեամբ կ'աւարտէր եւ տնեցիները արդէն անուղղակի ձեւով զինք կ'անհաստացնէին եւ կը ստիպէին «կապուել մէկու մը», օտան լուծը թեթեւեղելու համար:

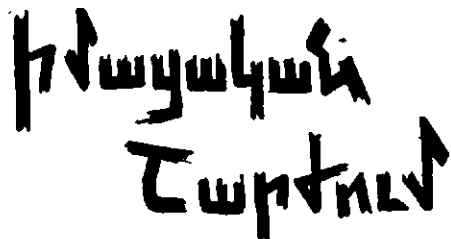
Մօրաբոլորը տղան, որուն մէջ ճանչցած էր եւ ատեսած միակ հարազատ այր մարդու մը գուրգուրանքը, այժմ կը պնդէր ամուսնանալ հետը: Ինքը ատկայն մերժած էր «եղբոր» մը ամուսնութեան առաջարկը:

Իր սիրտը այլ փոթորկումներ ունէր: Կը սիրէր խնթ պատանի մը, ամբողջ հոգիով կը սիրէր այդ անկայուն բնաւորութեան տէր զարթոցականը, հակառակ որ ան կ'անտեսէր իր գեղուն ապրումները մտերիմ մը ունենալու, եւ իրեն բաժին կը հանէր միայն կսկիծ, ցաւ, տառապանք ու մեղադրանք: Բայց ինք կը հանդուրժէր, կը սիրէր զայն, պիտի հանդուրժէր եւ համբերէր մանաւանդ հիմա, երբ կը կարգար հօրը՝ սածնեղը:

«...Կը մաղթեմ, սիրելի Աստղիկս, կը մաղթեմ կեանքիդ մէջ հանդիպիս մէկու մը, որ քեզի շնորհէ այն ինչ ես խոստացած էի եւ պատրաստ էի նուիրելու մօրդ: Եթէ հանդիպիս այդ մէկուն, սիրէ՛ ամբողջ հոգիովդ եւ մի՛ քանդեր ձեռքերովդ ինչպէս ըրաւ մայրդ...»:

Այո, կ'երգնուր, երբեք չհեռանալ այդ խնթ տղայէն:

Ձ. Վ.

Հայ միջնակարգ վարժարաններէն
երկուսասարդներու Հոծ բազմութիւն մը
սեւեռած է Հայ Համայնքին վրայ, Անոնց
մեծ մասն ալ կըրցած է Համալսարանա-
կան կրթութիւնն ստանալ, սակայն աշը-
քիւի Համալսարանութեամբ Հայ գործունե-
րու եւ մտաւարականներու զանգուածի

մը դոյութիւնը զգալի չէ: Իրապէս այդ պատրաստուած զանգուածը գոյութիւն ունի, բայց մատուցական եւ զրական ստեղծագործութիւններէն եւ ապրումնէն հրաժարած կը թուի: Որովհետեւ կեանքի կրկնսին մէջ նետուած այդ հաւաքականութիւնը կը գործէ ու կ'ապրի, առանց մատուցական եւ զրական անուն ունենալու: Քիչերուն վիճակուած է այդ միջնորդութիւնը գուրազալ եւ անվարձ թրիչը մը կատարել: Գէպի զրական երջանկութիւնը, որ հայ կեանքին մէջ տարիչ նշանակութիւն մը չունի, եթէ ոչ անհատին հոգեկան քաւարութիւնը:

Տխուր այս պատկերին միւս երեսը յոյսէն աւելի՜ լաւատեսութեան կը տանի մեզ:

Մեր ուշադրութիւնը երբ զպրոցական պատանիներուն կը դարձնենք, ոգեւորիչ երեւոյթ մը մեզ կը դնէ պողպարեւայգիներու առջեւ: Եւ իրօք, հայ պատանեկութիւնը խանդավառ նորածիլ սերունդ մըն է մեր բազմաթիւ նախակրթարաններուն եւ մանաւանդ միջնակարգ վարժարաններուն մէջ: Կ'ապրի հայ դժբաղանութեամբ եւ աղջային ողբով: Հըպարտ է հայ անուանի դրազէտներով եւ կայծկրտուն աչքերով վաղուան հորիզոնը կը չափէ՝ դրազէտներուն կրտսերազոյնը ըլլալու համար: Այս ներքին ապրումի ամէնէն փայլուն ապացոյցը աշակերտական այն թերթերն են, որոնք վերջին տարւոյն տարիներու ուշադրաւ խորոզութիւնը կը կազմեն:

Անցած հարիւր տարիներու ընթացքին հայկական ոչ մէկ միջավայրի մէջ այսօր աշակերտական (միջնակարգ) թերթեր լոյս տեսած չեն: Այսօր միայն Պէյրութի մէջ լոյս կը տեսնեն ՏԱՄՆ ԵՒ Մէկ պարբերութիւններ: Ասոնցմէ ամէնէն հինը Հայ շեմարանի Զանալիւրն է, որ մօտ 22 տարուան կեանք ունի: Յիշենք Պլանոքը (Անթիլիանի Դպրեմանք), Միլիք (Հալէպ, Քարէն Եփփէի ձեմարան), Վերելի (Միթրաբան վարժարան), Հորիզոն (Յովակիմեան վարժարան), Նաւասարդ (Հայկազեան Գոլէճ),

Կանքեղ, Նուիրում, Սիփամ, Հումմա, Խաչառ, եւ ձրագ թերթերը:

Այս պարբերականները կանոնաւորաբար լոյս կը տեսնեն տարիներէ իվեր: Անոնցմէ ոմանք մէկ-երկու տասնամեակի կեանք ունին: Այս երեւոյթը կրկնակի պահանջի մը արդիւնքն է: Եթէ առաջին պատճառը դատարարական մասնագործներէն եւ հայ լեզուի զարգացման անհրաժեշտութիւնէն կը բխի, վերջին՝ սուղջական կազմէն թելադրուած, երկրորդ պատճառը ատուապէս կրնանք ըսել թէ պատանի աշակերտութեան մը հոգեկան խանդավառութիւնէն կը պոռթկայ, զրականութեան այդքէն ներս ցատկելու, պողպարումի անհուն րազմանքով: Պատանի սերունդի այս խանդավառ ձգտումին շնորհիւ է որ այդ պարբերականները տեսաբար լոյս կը տեսնեն: Խմբադրական կազմերը երկու-երեք տարիներու կեանք ունին միայն: Ասոնք կ'անցնին ընթացիկ աշխարհին, բայց անոնց կը յաջորդեն նոր խմբակներ, նոր ոգեւորութեամբ, միշտ թարմ ծաղիկ մը կամ կանտիլ տերեւ մը ոռոգելու պատանեկան զրոյսն ածուին մէջ:

Ձարմանալին, ու նաեւ մտահոգիչը սակայն, այն իրողութիւնն է որ ընթացիկ աշխարհին անցած պատանիներն ու երիտասարդները, բացի քանի մը բացառիկներէն, լռութեան մշուշին մէջ կը կորսուին անծպտուն: Ո՛րք կը ժաշի առնոց պատանեկան խանդավառութիւնը. ի՞նչ զօրաւոր պատճառներ կան, դուրսը, կեանքին մէջ, որոնք հոգեկան, զրական եւ մտաւորական կրակը կը մարնեն ու մոխիր կը ցանեն ժամանակակից սերունդին վրայ:

Ահա հարցեր, դուք ըսէ՛ք՝ պատկերներ ու հակապատկերներ, որոնք լուսաբանութեան կը կարօտին:

Պատասխանները վերեւի հարցադրութեան շատերու համար պարզ են, բայց վերջին խօսքը չեն:

Աթոմական այս դարուն նորահաս երիտասարդութիւնը մասնագիտութեան կը ձգտի: Ու մասնագէտը դոնէ համարը

սարանական կրթութիւն մը ուսացած ըլլալու է։ Ապա, համալսարան մտնելու համար... պաշտօնական անցնելը անհրաժեշտութիւն մըն է։ Կամայ կամաց կը հասնին միջնակարգ վարժարանի վերջին երկու դասարաններուն, ուր պատանին կը թեւակոխէ երիտասարդական տաղիին տարիները։ Ու այդ փոխանցման տարիներուն փոթորիկի կը բռնուի։ Պաշտօնական մղձաւանջը կը սկսի։ Հայ դրականութեան իր եռանդը, ակամայ, կը կոտորակուի, կը նահանջէ։ Պաշտօնական ստացողը նոր վաղճի մը մէջ է, այլեւս դուրս չերելու ժամանակ չունի։ Անյարգութեան մատնուած աշակերտը մէկ երկու տարի կը կորսնցնէ՝ ճամբայ մը գտնելու։ Փոխանցման այս երկու երեք տարիներուն գրական եւ մտաւորական յատկութիւնները ծալլուած՝ մէկ կողմ դրուած են, լաւագոյն օրերուն սպասելով։

Սպասուած օրերը միշտ կ'ուշանան։ Մասնագէտներն ու համալսարանականները խոստերամ բաղմութիւն կը դառնան։ Բայց այս բաղմութիւնը զուրկ է գրական եւ մտաւորական գործոն կեանքէն։

Ներկայ աշխարհը ամողջովին բռնաբերած է մասնագիտութեան բաղձանքէն։ Կեանքի յոռաշիջմութեան անհրաժեշտութիւններէն բխած հրամայական պահանջն է որ ներգրտուած է նորահաս սերունդը։ Ներկայ դարու իրողութիւնն է որ կը հաստատենք։

Սակայն, կազմակերպուած աշխարհի եւ ցիրուցան հայութեան միջեւ մեծ տարբերութիւն մը կայ։ Կազմակերպուած աշխարհի մասնագէտները դիտական, գրական, մտաւորական եւ ուսումնասիրական ստեղծագործական աշխատանքներու նուիրուեալ հնարաւորութիւն եւ միջավայր ունին, որով նիւթակաշէն հետ՝ հոգեկան մեծ բաւարարութիւն կը ստանան։ Մինչդեռ հայ մասնագէտը միայն նիւթական բաւարարութիւն մը ունի։ Եստեղը աստեղմէ կըրնան իմֆորմալիզմը գոհանալ։ Սա-

կայն ժողովրդային տեսլականը արժէքի՝ հոգեկան պարտաւրդ պիտի տեսնէ՝ ու ձանձրոյթն է որ այդ պարտաւրդ պիտի լեցնէ։

Գրական յատկութեամբ օժտուածներու թիւը միշտ սահմանափակ եղած է։ Այդէ ազդանշուտ տարբերութիւններ կան, սակայն ընտրեալներու կամ ընդունակներու քանակը համարանքի ենթակայ է։

Փոքրագոյն տոկոսը որ գրականութեան պիտի նուիրուի մեծ ու կազմակերպուած ազդի մը ծոցին մէջ, ինքնին մեծ քանակ մըն է։ Ու այսօր, հակառակ մասնագիտական վաղճիին, գրական եւ մտաւորական կեանքը ճոխութեամբ կը թաւալի անհաշիւ հրատարակութիւններով։

Մենք, Հայերս, այս արշաւին մէջ կարծես թէ մեր ուղին կորսնցուցած ենք։

Հայութեան հիմնական յատկանիշներէն մէկը եղած է իր հոգեկան ուժը, որ արտայայտուած է գրականութեամբ, արուեստներով, ճարտարապետութեամբ եւ տոկուն հաւատքով։

Արդ, Հայ Նոր Սերունդին համար գրականութիւնն ու մտաւորական գործունէութիւնը հոգեկան ազատ ասպարէզ մըն են։ Այդպէս եղած է անցեալին մէջ, այդպէս պէտք է ըլլայ մանաւանդ այս ժամանակաշրջանին, երբ հայ մարդը իր սովորական կեանքէն դատ՝ հոգեղէն ուժի պէտք ունի, — համաշխարհային յորձանուաններուն մէջ շնչահեղձ ըլլալու համար։

Ազգայնականման պարտադիր գիտակցութիւնը չէ որ դիտ կը մղէ սթափման այս քանի մը խօսքերը ուղղելու նոր սերունդին, այլ գրականութեան առակ մարդու ներքին անսահման բաւարարութեան թելադրանքն է որ կ'ընեմ։ Գրական ստեղծագործութիւնը հոգեկան երջանկութիւն մըն է, իսկ գրականութիւնը անհրաժեշտ սնունդ մըն է ընթերցող հասարակութեան համար։ Անհատական եւ հաւաքական ազդուի հոգեկան այս հարստութիւնը վատնելու չենք մոլոր ուշադրուն ճամբաներու վրայ։

Քառորդ դար է ի վեր ուշադրութեամբ հետեւած եմ նորահաս սերունդի ծաղկումին եւ քայլերուն: Երբեմն ուրախութիւնն ունեցած եմ ցեղային հանձարի կայծերը նշմարել օտար ափերուն վրայ նետուած հայ պատանիներուն մէջ: Հոգեկան ապրումի արտայայտութիւնները, ծագիւնն պատանիներուն, շատ յաճախ զիս համոզած են թէ անոնք իրենց արիւնին մէջ կը կրեն բաբախումը մեր դարաւոր մշակոյթին եւ թէ հայ տաղանդի ժառանգական աւելն ունին:

Բայց առօրեայ պայմանները, դրական խանգալաւ մթնոլորտի մը եւ մը՝ շակութային ապրումներով առկայ միջավայրի մը պակասը ընդունակութիւնները կը խամրեցնեն: Մանաւանդ երբ միջավայրը գերազանցապէս նիւթական շահերու, շահաբեր մասնագիտութիւններու, ճոխ կեանքի մը ետեւէն վաղելու մրցադաշտ մը դարձած է, բոլորին գորաւոր մթնոլորտ մը, ամենօրեայ հազդէկցութիւններով:

Գրականութեան եւ արուեստի սիրահար որքա՞ն պատանիներ արեւահար եղած են այս հեւքոտ միջավայրերուն մէջ: Հաշիւը չկայ: Ըսենք նաեւ հաշուական ալ չկայ:

Տասը տարի առաջ տաղանդաւոր պատանիները, այսօր ճարպիկ մասնագէտներ են, արդէն տասը տարիներու եւրիտասարդութիւն մը մաշեցուցած: Բացառիկները միայն շարունակեցին ուխտեայը մնալ «Տիրոջ Այգի»ին:

Անտաղանդ շատերը միշտ թուղթ մրտեցին, հայ գրականութիւնը մաշած քուրջի վերածելու համար:

Քննութեան առնուած այս բոլոր պարագաները նկատի ունենալով, նորէն յոյսով կը վերադառնամ խանդավառ պատանեկութեան, կ'ապաւինիմ անոր թարմ երակին: Այդ պատանիներէն պիտի առաջանայ գրականութեան եւ արուեստի դրօշակիր սերունդը: Իրենցմէ

տասը տարիով հեռացած երիտասարդութիւնը ուրիշ տատուծոյ կը ծառայէ:

Բացառիկները թերեւս օր մը վերադարձ մը կատարեն, բայց անոնք յառաջագահ չեն կրնար ըլլալ: Անոնք կարուանի քովէն պիտի քայլեն առանց դրօշակի:

Նորահաս պատանեկութիւնն է որ կրնայ գալիք գրական սերունդին պատմական ճակատագիր մը տալ, պայմանաւ սակայն որ շարունակէ գրականութեան եւ արուեստին քացուիլ միջնակարգ վարժարանները անարտիւն ետքն ալ, առանց ընդհատումի:

Փոխանցման տարիներն են 16-20 տարեկան հասակը: Մասնագիտութեան տարիներ են միջնակարգ վարժարանի վերջին դասարանը եւ անոր յաջորդող տարիները: Եթէ տաղանդ եւ ընդունակութիւն ունեցող տղաներն ու աղջիկները շարունակեն այն դրական եւ մտաւորական աշխատանքները, որ կը կատարեն տասնեւմէկ տարեկանութեան թերթերը իմբազրելով, անկասկած անոնք այլեւս պիտի չհրաժարին գրական-հոգեկան ապրումներէն, եւ մեծ բաւարարութեամբ պիտի շարունակեն ստեղծագործել համաձայն իրենց ներքին դրօշակներուն:

Մտքի եւ գրչի տեւական վարժութիւնը հոգեկան պահանջ դառնալէն ետք, գրական եւ մտաւորական սերունդը ինքնին պատրաստ է:

Նոր եկող ամէն սերունդ ինքը կը կերտէ իր պատմական ճակատագիրը:

Հայ միջնակարգ վարժարանները գերազանցապէս այս նպատակին պիտի ձգտին:

Քառորդները լայն բացուած՝ կը սպասեն անոնց որ պիտի դան հայ գրական անդամատանը ծաղկեցնելու:

Կ. Ս.

1. ՄԿՐՏԻՉԵԱՆ

ԱԿՍԵԼ ԲԱԿՈՒՆՑ

**ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ՈՒՂԻՆ
ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ ԽՈՐՀՐԴԱՅՆԱՑՈՒՄԻՑ ՅԵՏՈՑ**

Թուռցիկ կերպով նշելով խորհրդային գրականության անցած ուղին խորհրդայինացումից յետոյ՝ մեր նպատակը չէր տալ այդ գրականության բուն պատմությունը, նրա ստեղծագործական արտադրանքի զննատուրքը։ Այդ ուղին պէտք է վերլուծել, որպէսզի տեսնուի, թէ ինչպիսի նշանախօսքեր էին ողողում հրապարակը այդ տարիներին եւ ինչպիսի բովանդակութիւն էր դրում եւ փրկում։ Գրական երկերի մէջ։ Այդ տարիներին հիմնական պահանջն էր ստեղծել չարիւտարական, դասակարգային պրակտիկութիւն։ Այլ խնդիր է դրան հասնելու ճանապարհների տարբերութիւնը։ Այն ժամանակ ոչինչ չէր խո-

ւում արուեստի ու գրականութեան ժողովրդայնութեան, խորհրդային միասնական գրականութեան մասին։

Մինչեւ 1930-ական թուականները գրական ասպարէզ մտան բազմաթիւ «պրոլետարոզներ», որոնք չօգտփելի հետք չթողեցին հայ գրականութեան մէջ, բայց այն ժամանակուայ երիտասարդ գրողներից մէկը՝ Ակսել Բակունցը, որը միայն լուեւայն ստեղծագործում էր, առանց հրապարակային աղամուկների խառնուելու, - այսօր հանդիսանում է խորհրդային եւ մանաւանդ սահմանային հայ գրականութեան պատմութեան պարծանքներից մէկը։

**ԽՈՐՀՐԴԱՀԱՅ ԳՐԱԿԱՆ ՍԵՐՆԴԻ ԵՐԿՈՒ ԿԱՐԿԱՌՈՒՆ
ԴԵՄՔԵՐԸ - ԵՂԻՏԷ ԶԱՐԵՆՑ ԵՒ ԱԿՍԵԼ ԲԱԿՈՒՆՑ**

Երբ փորձում ենք յետադարձ հայեացք նետել խորհրդահայ գրականութեան պատմութեան վրայ, վերծանել պանդպն գրական լմբոնումներ ունեցող դէմքերի ու խմբաւորումների պայքարի իմաստը, - տեսնում ենք, որ ոչինչ պատահական չէր, այլ ամէն բան պայմանաւորուած էր պայքարի մէջ ներդրաւունքների հասարակական-դադարական եւ անհատական-հոգեբանական նախադրութիւններով։

Եթէ գրական ասպարէզում գործող ղեկարարեւտական մտաւորականութիւնը փորձենք դասաւորել ըստ նրա մաս կադմոնանտների ստեղծագործական դիմադրի, - ապա կը ստացուեն երեք իրարից բաւական տարբերուող խմբաւոր-

րումներ։

Առաջին խմբաւորման մէջ կարելի է դասել այն գրողներին, որոնք իրենց գրական կազմաւորումն ստացել էին դեռեւս երկրի խորհրդայնացումից առաջ, ունէին անվիճելի ազգային-ժողովրդական աշխարհայեացք, գրական ստեղծագործութեանը մօտենում էին պատասխանատուութեան զգացումով, եւ իրենց ու ուրիշների կողմից համարուած էին «ուղեկիցներ»։ Դրանք էին, որ 1927 թվականին իրաւունք ստացան կազմելու Հայաստանի Աշխատաւորական Գրողների Միութիւնը, սակայն 1931 թվականի ստիպումը եղան «որոշելու», որպէսզի միութիւնը լուծարէի ենթարկուի։ Այնուհետեւ նրանք եւս մտան Վրացական ղե-

րողների միասնական ընտանիքի մէջ» եւ շարունակեցին իրենց բեղուն ստեղծագործական աշխատանքը:

Նրանցից աւելի շատ աչքի ընկան Դեմիրճեանը, Զօրեանը, Թոթովինցը եւ Մանուէլեանը: Փաստօրէն այդ խմբին կարելի է դասել նաեւ Թիֆլիսում ապրող Նուր-Դոսին եւ արտասահմանից վերադարձած Շիրաւնդազէին, որոնք, սակայն, խորհրդային օրօք որեւէ լուրջ գրական երկ չստեղծեցին: Մենք չենք վարանում այդ խմբին դասել աւելի ուշ Թիֆլիսից Երեւան տեղափոխուած Արազուն, որը թէեւ պաշտօնապէս համարուեմ է զայն պրոլետարական գրականութեան հիմնադիրներից մէկը, բայց իր առաջնությունը, բարեխղճութեամբ եւ հայ գրականութեանը տուած որակեալ երկերով խիստ տարբերուեմ է միւս պրոլետարական գրողներից: Արազուն մինչեւ այժմ էլ, իր ծերանազարդ հասակում, շարունակում է ստեղծագործել: Իր ժամանակ գրանց միացաւ նաեւ բանաստեղծ Աւետիք Իսահակեանը, իսկ նախքան մենք փառքի արժանացաւ, բայց զրեթէ ոչինչ չգրեց, որը արժանի լինէր իր տաղանդին: «Ուղեկիցները» մէկ ամենից երիտասարդը Թոթովինցն էր, որին, իր տարիքը նկատի առնելով, նորինակ կարելի էր լինէր խորհրդահայ սերնդի կարգը դասել, եթէ արդէն վաղուց կազմաւորուած չլինէր նրա ազգային աշխարհայնացքը, թէեւ աշխուհետեւ բաւական շատ գրողուեց պրոլետարական նիւթերով: «Ուղեկիցները» որպէս անհատներ եւ գրողներ, ունեցան տարբեր ճակատագիր եւ ստեղծագործական դիմագիծ, բայց նոխախորհրդային սերնդի պատկանելու տեսակէտից շատ բաներում նմանուեմ են եւ չեն կարող չգիտնել հետագայում ասպարէզ մտած գրողներին հետ:

Միւս երկու խմբերը ընդհանուր առմամբ պատկանում են խորհրդահայ գրական սերնդին՝ իրենց տարբեր եւ խորհրդայնացումից յետոյ լրջօրէն ասպարէզ մտնելու բերումով: Իրանք թէեւ խորհրդային սերունդ էին, բոլորն էլ «բնդունում» էին կոմ-կուսակցութեան

հեղինակութիւնը գրականութեան բնույթը որոշելու բնագաւառում, նրանցից շատերը կոմունիստներ էին, «պրոլետարական գրականութիւն» էր իրենց դասանալը, — բայց ունէին սկզբունքային տարակարծութիւններ ինչպէս նիւթերի ընտրութեան, այնպէս էլ այդ նիւթերը գրական մշակման ենթարկելու մեթոդների բնագաւառում: Նախորդ գլխում մենք յիշատակեցինք, 1922 թուին հիմնուած Հայաստանի պրոլետարացիների ասոցիացիան եւ 1925 թուին կազմուած Հայաստանի Գրողներական գրողների «Նոյնիքներ» միութիւնը: Ճիշդ է, շատ չանցած նրանք պաշտօնապէս հաշտուեցին եւ միացան, բայց դրանով ամէն ինչ չվերջացաւ: «Ասոցիացիայի» եւ «Նոյնիքների» շուրջը համախմբուած գրական ուժերը ունէին որոշ ըմբռնումներ, որոնք անհաշտելի էին: Այժմ, մի քանի տասնամակներ անցնելուց յետոյ, երբ մէկ հայացքով չափում ենք այդ խմբաւորումներին պատկանող գրողների գրական կենսագրութիւնը, նկատուեմ ենք մի շատ հետաքրքրական երեւոյթ: Դա «Ասոցիացիային» եւ «Նոյնիքներին» պատկանողների որակական տարբերութիւնն է:

«Ասոցիացիային» պատկանողները, չնչին բացառութեամբ, կոչումով գրողներ էին: Նրանց պակասում էր ստեղծագործական խոյանքն ու տարբերը: Նրանք, ինչ-ինչ պատճառներով, հաւատարմօրէն արձագանգել էին կոմ-կուսակցութեան նշանախօսքերին, աշխատում էին այդ նշանախօսքերի ազդուելով լցնել հրապարակը, բայց չէին մոտենում ուսած տալու այնպիսի գրական երկեր, որոնք ընթերցողներ ունենան: Բաւական մեծ թիւ էին կազմում հրապարակագիրներն ու գրաքննադատները, որոնք հիտնալով իրենց ուսուցիկ եւ շքեղ ձեւակերպումների փայլից, աւելի էին հեռանում իրականութիւնից: Գային պարզ գրասէրներ: Այդ խմբից ոմանք հետք չթողեցին, այնպէս էլ մոռացուեցին, իսկ մնացածները միջին մակարդակից աւելի բարձրանալու փորձ չարեցին:

Սակաւաթիւ տաղանդաւորները հետա-
զայում իրենց ստեղծագործութիւննե-
րում շարունակեցին քաղաքական ճառա-
խօսութեան եւ հրապարակախօսութեան
գիծը:

Ասոցիացիայից Գէորգ Արուստ Բա-
կրդրեանկան շրջանի գալթիակցութիւն
համարձակութիւնից յոգնած՝ այնուհե-
տեւ դերազանցապէս զբաղուեց գրական
ժողովածուներ կազմելով եւ վարչական
գործեր կատարելով: Վշտունին եւ Այա-
զանը աւելի յաղորդութեամբ պարբերա-
կաններ խմբագրեցին եղան, բայց նը-
րանց ստեղծագործութիւնը ինքն իրենից
չմեծացաւ: Միայն Նայիրի Չարեանը
անհամեմատ բեղուն դուրս եկաւ, բայց
նա էլ երբեք չհրաժարուեց ուղա-կոմու-
նիստական շրջագծից եւ հասարակայնո-
րէն անթոյլատրելի սայթաքումներ սենե-
ցաւ ողջ ժամանակ: «Ասոցիացիային»
պատկանողները ամենայն դիւրութեամբ
ընդօրինակում էին ռուսական իրակա-
նութեան մէջ փթթող «պրոլետարական»
տարօրինակութիւնները, որովհետեւ,
ըստ երեւոյթին, որեւէ բան կորցնելու
վախը չունէին: Իսկ հետագայում, գրա-
կան միջոցաւ որոշ չափով պարզուե-
լուց յետոյ, իրենց ճիգերով բարձրանա-
լու յոյսը կորցրին եւ մնացին Երկրորդ
գծի վրայ:

Միանգամայն այլ պատկեր էր ներ-
կայացնում «Նոյեմբեր» միութիւնը: Նը-
րա շուրջը համախմբուածները գերա-
զանցապէս զգում էին գրական ներքին
կոչում: Հետագան ցոյց տուեց, որ նոյն-
իսկ նրանք, ովքեր համեմատաբար նը-
ւազ էին օժտուած տաղանդով, երբեք
կանգ չառան տեղում, այլ տեւական ու-
րոնումների ճանապարհով ընթացան ա-
ռաջ: Այնպէս շաղկապում եւս, ընդհանուր
առմամբ, նրանք աչքի ընկան չափաւո-
րութեամբ, աւանդապահութեամբ, իրա-
կան պայմանները հաշուի առնելով: Մէկ
խօսքով՝ գտնում էին, որ գրականու-
թիւնն ունի իր օւրոյն օրինաչափութիւն-
ները, որոնք չի կարելի թեթեւամտու-
թեամբ անտեսել եւ կամայականօրէն ի-
րաք խառնել:

«Նոյեմբերականների» մէջ, անշուշտ,
բացառիկ տեղ է բռնում Չարենցը, որը
մի շարք դեպքերում եր գործելով հան-
դերձ, միշտ ընթանում էր գէպի ստեղ-
ծագործական բարձունքները: Բանաս-
տեղծութեան մէջ քնարական երկերով
ստալինական դիրք գրաւեց Գեղամ Սալ-
եանը, իսկ Գուրգէն Մահարին եւ Վա-
ղարշակ Նորենցը թէեւ չհասցրին լիտ-
ւին ամբողջանալու, որովհետեւ 1936
թուից մինչեւ 1950-ական թուականնե-
րը ճաշակեցին բանտերի ու Սիբիրի սառ-
նամանիքների ոչ-բանաստեղծական դառ-
նութիւնը, բայց եւ այնպէս իրենց կարե-
ւոր նպաստը մոցրին խորհրդահայ գը-
րականութեան մէջ: Արձագագրութեան
մէջ ինքնուրոյն ճանապարհով յառաջդի-
մեց Մկրտիչ Արմէնը, որի ստեղծագոր-
ծութեան մէջ թէեւ զգալի տեղ են բըռ-
նում երեւակայական յօրինումները եւ
ոճի քմայքները, բայց եւ այնպէս ծա-
ւալով ու որակով ուշագրաւ մի շարք եր-
կեր է ստեղծագործել: «Նոյեմբերի»
շրջանակին էր պատկանում նաեւ Ակսել
Բակունցը: Բակունցը Չարենցի հետ
միասին հանդիսանում է խորհրդահայ
գրականութեան երկու սոկուն սիւններից
մէկը: Այդ երկուսը իրենց բազմապիսի
յատկութիւններով առանձնանում են
միմեկից եւ խորհրդահայ գրական սե-
րնդի ամենից կարկառուն դէմքերն են,
մէկը արձակագրութեան, իսկ միւսը բա-
նաստեղծութեան քնազաւառում:

Բակունցին եւ Չարենցին այդքան
բացառիկ տեղ տալը մեր կողմից կամա-
յական չէ: Այդպէս են վարուել իր ժա-
մանակ գրչակից գրողներն ու գրակա-
նագէտները իրենք՝ նրանց ողջութեան օ-
րով: Այդ հաստատումը կիսապաշտօնա-
կան բնոյթ է կրել Հայկոմկուսի ղեկա-
վարութեան գնահատականների մէջ:
Բակունցն ու Չարենցը միշտ կողք-կող-
քի են յիշուել, երբ հարկաւոր էր նրանց
գրուատել, եւ հարկաւոր էր դատաւիե-
տել՝ կոմ-կուսակցութեան գծած ճանա-
պարհից հեռանալու համար: Նոյն կար-
ծիքն են յայտնում խորհրդահայ գրակա-
նութեանը ծանօթ օտար գրականագէտ-

ները: Այդ դրոյթը ընդունում է նաև արատաճմանի հայ ժողովրդականության իրադիկ խաւերի կողմից: Եւ վերջապէս, եթէ բոլորն էլ մի որեւէ թիւրիմացութեամբ անտեսէին այդ ճշմարտութիւնը, մենք չէինք կարող ուրանալ: Եւ ուրանալու ոչինչ չկայ: Քանի որ մեր առջեւ է խորհրդահայ գրականութեան պատմութիւնը եւ Բակունցի ու Ջարենցի գրական շօշափելի ժառանգութիւնը:

Ինչո՞ւ են բարձրանում Բակունցը և Ջարենցը միևնույնի: Առաջին հերթին իրենց տաղանդով եւ ստեղծագործութեան որակով: Դրանից զատ, նրանք աչքի են ընկնում իրենց բացառիկ անհատականութեամբ, համարձակութեամբ, միշտ կատարելագործուելու բռնուն ձգտումով եւ շրջապատի վրայ թողած խորունկ ազդեցութեամբ:

Բակունցը եւ Ջարենցը իրենց անհատական խառնուածքով եւ գրական ըմբռնումներով ոչ միայն տարբեր էին իրարից, այլեւ շատ խնդիրներում ուղղակի հակոտնեայ դիրքերի վրայ էին կանգնած: Սակայն տարիների ընթացքում նրանք աստիճանաբար մօտեցան, մէկը միևնույն աւելի լաւ հասկացաւ, եւ մի շարք առանցքային խնդիրներում իրար դռան ու փոխադարձաբար խանգաժուունցին: Բակունցը եւ Ջարենցը ոչ միայն իրենց ստեղծագործութեամբ արժանաւոր մեծութիւններ էին, այլեւ անհատական բարեկամներ: Այդ բարեկամութիւնը նոյնիսկ սրտառու է եւ օրինակելի էր: Ջարենցը պատեհ առթիւներով ցոյց էր տալիս այդ բարեկամութիւնը նաեւ չափածոյ նամակ-բանաստեղծութեամբ, իսկ Բակունցը, փոխադարձաբար իր երկերի համար բնաբան էր ընտրում Ջարենցի թեւաւոր արտայայտութիւնները: Դրանք, ի հարկէ, սովորական ալրոմային հաճոյարանութիւններ չէին, այլ առողջ ու խորունկ, գիտակից բարեկամութեան արտայայտութիւններ: Երկուսն էլ ապրումներ թովից անցած անհատականութիւններ էին, որոնք լաւ էին հասկանում խօսքի գինը եւ ժխտ էին դրանք բաշխելիս: Այդ առումով որոշ

պատկերացում կազմելու համար բաւական է յիշել 1927 եւ 1929 թւերին Ջարենցի գրած երկու բանաստեղծութիւնները: Առաջինում, որը կոչւում է «Ակսելին՝ «Մթնածորը» կարգալուց յետոյ», — Ջարենցը իւրովի բնութագրում է Բակունցի «Մթնածոր» ժողովածուն եւ բարեկամաբար զգուշացնում ենթադրապահ մոլութիւնից ու գրում —

«Քո «Մթնածորում» քախիծն է ծորում
Ու կարօտ՝ մանկութիւնը հարգաւոր ծորի, —
Աշխատիք սակայն, որ մութ այդ
ծորում

Քո պայծառ ուղին անդարձ չկորի»:

Իսկ երկրորդում, որը կոչւում է՝ «Թուզիք Ակսել Բակունցին, գրուած է նինգրադից», — Ջարենցը չափածոյ եղանակով ձեւակերպում է իր գրական հանգանակը մի անօրինակ սիրով, կրքով ու ներշնչմամբ՝ ի փառս լրջութեան եւ աշխատանքի — «Ինչպէս «Վերին» իմպերատրիսը սերունդներին»:

Փոխադարձ յարգանքը, գնահատանքը եւ ստեղծագործական մտերմութիւնը շարունակուեց մինչեւ նրանց ողբերգական մահը՝ 1937-38 թուականներին:

Ջարենցը հիմնականում բանաստեղծ էր, թէեւ գրել է նաեւ արձակ գործեր: Բակունցը արձակագիր է, որի արձակ թաթախուած էր թրթռուն բանաստեղծականութեամբ: Նրանք գրեթէ տարեկիցներ էին, բայց մինչդեռ Ջարենցը դրական առպարէզ էր մտել 1915 թուականին, Բակունցը շատ աւելի ուշ, 1924 թուականին, գրականութեան մէջ իր մուտքը գործեց լրագրական թղթակցութիւններով ու մանր պատմութեան ընթերցում, նախքան իր անուրանալի մեծութիւնը դրսևորելը: Բայց օրանք զուտ կենսադրական տարբերութիւններ են: Բուն տարբերութիւնը նրանց ստեղծագործութեան եւ խառնուածքի մէջ է:

Ջարենցի ուղին միակտուր չէ: Նա փորձել է գրական զանազան ձեւեր, միշտ ինքն իրեն հերքելով եւ նոր ձեւեր փնտռելով: Նա արձագանգել է այն ժա-

մանակուայ հասարակական-քաղաքական իրադարձութիւններին, իր ստեղծագործութեան նիւթ է դարձրել զէպներն ու մարդկանց, ապա մոռացել դրանք եւ իր ճանապարհը շարունակել: Նա երբեմն կիրառել է իր ոճին անյարբիր լեզուական խառնաշփոթութիւններ՝ «ժողովրդին հասկանալի լինելու» մտահոգութեամբ, բայց ապա զգաստացել է եւ ընթացել գոսական վեհմտութեան ուղիով: Չարենցը անհատապէս եւս հետեւողական չի եղել իր վարքագծի մէջ: Բայց զբանք բոլորն էլ որոնման ելեւէջներ էին:

Չարենցը իր բանաստեղծութիւններէ մէջ պատկերել է առաջին համաշխարհային պատերազմի աւերները, Հոկտեմբերեան յեղափոխութիւնը, քաղաքացիական պատերազմը, Լենինին եւ համաշխարհային կոմունիզմը: Բայց նրա անդադրաժամ որոնումները վերջ ի վերջոյ հասցրին փնտռուած հանգրուանին՝ հայ ժողովրդի անցեալը, ներկան ու ապագան բանաստեղծական մշակման նիւթ դարձնելուն եւ համամարդկային փրկիւստփայական խորքով հասուն երկեր աւտադրելուն: Չարենցը մեր մոլորակի բոլոր մասերում մտքով ու հոգիով թափառելուց յետոյ՝ հաստատապէս կանգ առաւ հայրենի հողի վրայ: Հոկտեմբերեան յեղափոխութեան խոստումներից մի պահ չլացած՝ նա տիեզերական կշռոյթ տուեց իր շփոթումային երգերին, բայց այդ բոլորից յետոյ անհրաժեշտ համարեց պատգամելու իր ծնող ժողովուրդին, թէ՛ «Ով հայ ժողովուրդ, քո միակ փրկութիւնը քո հաւաքական ուժի մէջ է»: Չարենցը աստիճանաբար մօտեցաւ երկրին, մարդուն եւ իսկութեանը:

Չարենցի հասունութեան վկայականն է 1930 թուին լույս տեսած նրա ԽՊԻՖԱԿԱՆ, ԼՈՒՍԱՐԱՅԹ ժողովածուն: Այնտեղ նա շփածոյով յայտարարում էր, թէ՛ «Ինչ դրել ենք մինչեւ հիմա՝ եղել է լուկ առաջարան մի վիթխարի երգի համար, որ գալու է, բայց դեռ չկայ»: Չարենցը անձամբ ճատաջարանից առաջ անցաւ եւ ուրիշ երկեր ստեղծեց, սակայն չհասցրեց իրեն ամբողջո-

վին պարպել: Այն ինչ որ իսկապէս առաւելութիւն եւ նւաճում էր Չարենցի համար, կոմունիստական քննադատները համարում են պակասութիւն եւ խոցելի կողմ: Մէջբերենք նման կարծիքներից մէկը՝

«ԽՊԻՖԱԿԱՆ, ԼՈՒՍԱՐԱՅԹ»-ը շրջադարձային բնույթ ունի Չարենցի ստեղծագործական կենսագրութեան մէջ մեծ իր խոցելի կողմերով: Ձգտելով այդ նոր գործում հասնել Պոլկինեան խորութեան ու պարզութեան՝ Չարենցը դեկլարատիւ կերպով յայտարարում էր մեծ, որ ինքը հրաժարում է «Լեֆեան քմբակից»: Սակայն ինչպէս 20-ական թուականների սկզբներին, նա յաճախ շփոթում էր Մալակովսկու մօր, առաջ ուղղութիւնը Լեֆեան, փուտարիստական ծանաճութիւնների հետ, մայնպէս եւ էիմա Լեֆեան միապաշտութիւնից հրաժարուելը նա դարձնում էր մեծ հրաժարում Մալակովսկուց, նրա ստեղծած դպրոցից, իսկ դա համազօր էր ազգայնական ուսուցիչից հեռանալուն: »

Մեր նպատակը չէ տալ Չարենցի դիմագիծը: Ուզեցինք միայն շեշտել, որ Չարենցը իր մեծութեանը հասել էր ներքին խաչմանուկների, իրարամերձ ձգտումների, անյաղ որոնումների, խառնաձայնութիւնների եւ ժխտումների, հոգեկան խորունկ պրկումների, ինքն իրենից առաջ անցնելու ճանապարհով: Նա թէեւ մի ժամանակ սիրում էր ինքն իրեն համարել զգառակարգի մէկ մասնիկը, նրա երգերը, բայց փաստօրէն մի սրունթաց եւ խիզախ ճամբորդ էր մտքի զաշտում: Նա ըզուտ եւ մտաւորական բանաստեղծ էր ու որեւէ ժողովրդայնութիւն չենք կարող անվերապահօրէն վերադրել նրան, որովհետեւ այնքան աւարդ էր նրա սլացքը, որ անկարող էր դանդաղել՝ ժողովրդի մակարդակին յարմարուելու համար: Բայց նա վերջ ի վերջոյ դարձաւ ազգային ընտիր եւ հզօր բանաստեղծ, ազգային ճակատագրով մտահոգուած հաւատարիմ քաղաքացի: Եթէ նրա ժողովրդայնութիւնը

միայն աշխարհայեացք էր եւ օնհաստանան վարքագիծ, բայց ոչ ստեղծագործութեան յատկանիշ, դա բացատրում է բանաստեղծական ստեղծագործութեան իւրայատուկ բնոյթով: Ամէն բանաստեղծ իր գործի հետ մենակ է քայլում: Իսկ ամէն մի գործ, անշուշտ, իր հերթին տարբեր նշանակութիւն է ստանում եւ հանրային դեր կատարում:

Ձարենցի թողած պատմական ժառանգութեան օգուտն պատկերաւոր վկայութիւն է տալիս, բազմաթիւ ուրիշ վեպայտուկների շարքում, նաեւ 1956 թուի Մայիսի 23-ին «ԳՐԱԿԱՆ ԹԵՐ»-ում տպուած՝ Վաղարշակ Նորենցի «Եղիշէ Չարենց» բանաստեղծութիւնը, որից մէջբերում ենք միայն աւարտական տեւերը:—

«...Ինքզ էլ երգիր Եղիշէ անհանգիստ,
անհիշի,
Անտվոր չափի եւ կամ կաշկանդման,
Փոքորիկի՛ն ցմամ Եկար, գնացիր,
Ալեկոծելով շուրջդ ամէն բան:
Հեղեղը անցաւ: Մնաց հայ երկրին
Քո երգի գետը լոյս ու լայնահուն:
Փոքորիկն անցաւ: Մնաց դարերին
Մեծերի շարքում մի մոր մեծ ամուսն»:

Բուրբուրին այլ ձեւով է ներկայանում Բակունցը: Նրա ուղին արտաքուստ միակտուր է: Բակունցը երբեք ինքն իրեն չի հերքել: Նա ոչ մի բանով չափազանցեալ կերպով չի յափշտակուել, ոչ ինչ էլ չի ծխել, արտի յուսախաբութիւնից թելադրուած: Դրա պատճառը միայն այն չէ, որ նա գրական ասպարէզ մտաւ աւելի հասունացած տարիքում: Հիմնական պատճառը թաքնուած է Բակունցի խառնուածքի մէջ: Նա հաստատակամ էր եւ լուրջ:

Բակունցը իր տեսակէտները ձեռք էր բերել սեփական փորձի, դատումների միջոցով: Գրեթէ արտաքին ուղղակի աղ-դեցութիւն չենք նկատում նրա աշխարհայեացքի կազմաւորման վրայ: Մի պահ թւում է, թէ այդ աշխարհայեացքը նա ժառանգել էր ի ծնէ, մանկութեան եւ երիտասարդութեան օրերին դուրսու-

րանքով պահել, ամէն անգամ տուել համոզուել նրա ճշմարտութեան մէջ եւ գարծրել իր վարքագծի ներքին փարոսը:

Այդ կայունութիւնը ցայտուն կերպով դրսեւորւում է նրա գրական ստեղծագործութիւններում, անհաստան կեանքում եւ հասարակական կողմնորոշման մէջ: Բակունցը կեանքում հրաշքներ փնտռողներից չէր: Նա չէր կարող ունենալ այն համոզումը, թէ որեւէ յիշատիւնութիւն, իշխանութիւն, ուժ կարող է արժատական փոփոխութիւններ մտցնել մարդկանց կեանքում, չէր չէր նրանց բընազդներն ու ըմբռնումները, երջանկացրել նրանց, եթէ այդ մարդիկ իրենք չձգտեն եւ առօրեայ ճիշդ չզործադրեն դրան հասնելու:

Բակունցը, անշուշտ, առաջին հերթին գրող էր եւ նրա աշխատանքը ենթակայ էր ստեղծագործութեան հոգեբանական օրէնքներին: Նա միշտ լուսից ձգտում էր լուսադոյնին, աշխատում էր լայնացնել իր երկերի ընդգրկման հորիզոնը, չահագրգռուած էր, օրպէսզէն իր վեպարուեստական գործերը գրուեն ներշնչումով, ճշակով, հաճութով, անկեղծութեամբ, ջերմութեամբ՝ այդ նոյն հոգեվիճակները ընթերցողներին փոխանցելու համար: Բայց եթէ Բակունցը գրութեան միայն այդ հոգեբանական կատարելագործման նեղ ճանապարհով ընթանար, կը լինէր պարզապէս լաւ եւ նոյնիսկ օրինակելի գրող: Բակունցը աւելին էր:

Նա լաւ եւ առաջաւոր հայ հայրենասէր քաղաքացի էր: Բակունցը, աւելի քան այլ ոք, գիտակցում էր մշակութի, մասնաւորապէս գրականութեան դաստիարակչական դերն ու նշանակութիւնը ժողովուրդ եւ սերունդներ դաստիարակելու, ինքնագիտակցութեան բերելու եւ նրա իրաւունքներին տէր դարձնելու բընադաւանում: Բայց նա չէր կարող միամբտօրէն կարծել, թէ մշակութի ու գրականութիւնը ի վիճակի են ոչնչից ժողովուրդ ստեղծելու: Ժողովուրդը ինքնագիտակցութեան գալու եւ մշակութապէս

յառաջդիմելու համար պէտք է որ նախապէս գոյութիւն ունենայ որպէս ֆիզիկական ներկայութիւն, հայրենի հողի վրայ ամրացած կենդանի հաւաքականութիւն։ Ուստի Բաղունցը զրականութեան բնագաւառում գործելով՝ ջանում էր նըպաստել նաեւ ընդհանուր հայրենաշինութեան գործին։

Այստեղից բխում է Բաղունցի աշխարհայեացքի ու ստեղծագործութեան ժողովրդայնութիւնը։ Այն ժամանակ, երբ շատերը ոգեւորել եւ տարուել էին պրոլետարիատի համաշխարհային պատմական առաքելութեամբ, մոռացել էին իրենց իսկ ծնող ժողովրդի հոգսերն ու ձգտումները, — Բաղունցը անսասան կանգնած մնաց հայրենի հողի վրայ եւ իր ամբողջ էութեամբ կապուած մնաց իր հարազատ հայրենաշէնների հետ։ Նա չմոռացաւ իր ժողովրդի կրած պատմական զժախտութիւնները, չուրացաւ նըրա ինքնուրոյնօրէն ապրելու իրաւունքը եւ չհնգնեց նըրա ձգտումների վսեմութիւնը։

Ժողովրդայնութիւնը Բաղունցի աշխարհայեացքի օրգանական յատկութիւնն էր։ Այդ աշխարհայեացքը նա ոչ ոքից չէր ստացել ռուլէս պատրաստի դոգմա, այլ մշակել էր ինքը՝ միակ աւստացիլ անհնալով բուն կեանքը իր բազմազանութեամբ ու խորութեամբ։ Բախտաւոր զուգադիպութիւն էր այդ երբ

գրողը տաղանդ ունէր իր կենսափորձը գեղարուեստօրէն մարմնաւորելու համար, առանց ընկնելու կեղծիքի ու արհեստականութեան մէջ, առանց ինքն իր վրայ ճնշում գործ դնելու, որպէսզի գեղարուեստական ճշմարտացի պատկերումը համապատասխանի իր աշխարհայեացքից բխող մտացի հրահանգներին։

Ընդ որում անհրաժեշտ է ընդգծել, որ Բաղունցը այդ ժողովրդայնութիւնը բնաւ չէր հասկանում սոսկ լայն զանդուածների ճաշակին յարմարուելու, նըրանց անպայմանօրէն սիրելի գառնալու եւ նըրանց բանահիւտական նախնական ձեւերը ընդօրինակելու իմաստով։ Բաղունցը ազնուական է իր արտայայտուելու եղանակով եւ իր գրելու ոճով։ Ազնուական է նաեւ իր երկերին բովանդակութիւն տալու մէջ։ Նա ճիշդ չի գործում ժողովրդին մօտ մնալու համար, այլ պարզապէս չի հեռանում կեանքից, հուստացած լինելով, որ ժողովուրդն ու կեանքը յաճախ նոյնանում են։

Բաղունցը հաւատում էր ժողովրդին, որն իր ընդերքում ոնում, անեցընում է անհատ-արժէքներին։ Իր ժողովրդայնութեամբ Բաղունցը իր երախտագիտութեան տուրքն է վճարում միանգամայն գիտակցօրէն, կամովին եւ հանձնելով։ Ինչպէս որդին իր ծնողներին, որքան էլ որ ինքը բարձրացած ու մեծութեան հասած լինի։

Լ. Մ -

ԹՈՒՂԹԵՐ՝ ԳՐՈՂԻ ՄԸ ՕՐԱԳԻՐԷՆ

« ՈՒՒԼԻԷՄ ՖՈՔԼՆՐԻ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ »

ՆԵՒՈՆ ԳԱՐՄԷՆ

Արտաքինէն չէնք մը — չորս պատեր, պատուհաններ: Կը մտնէք դռնէն ներս, դեռ սեմին կը համակուիք տարօրինակ շուարումի, փոխանակ չէնքի մը ներքին կառույցին մաս կազմող միջանցքին կամ սրահին, ինքզինքներդ, առաջին քայլին իսկ, կը գտնէք խոհանոցի մը մէջ: Կը յառաջանաք քանի մը քայլ, կը լանտք դուռ մը եւ ճիշդ խոհանոցին քով կը տեսնէք ննջասենեակ մը՝ անթերի կահաւորումով: Կը դառնաք աջ, նոր միայն կը հանդիպիք միջանցքին, որուն մէկ կողմը ինկած է հիւրասրահ, դիմացը ճաշասենեակը, մէջը բաղնիքը իր յարկից մասերով: Եթէ յաջողեցաք հասնիլ մինչեւ հոս, կը նշանակէ արդէն մեղմացած է ձեր սկզբնական շուարումը եւ մոտամբ համակերպած չէնքին այս խոռոչ ու աններդաշնակ դասաւորման, որովհետեւ իւրաքանչիւր բաժին առանձին ինքն իր մէջ կատարեալ է եւ հարադատ: Ձեր համակերպումը աստիճանաբար կը փոխուի ընտելացման, և կը հասնիք այն եզրակացութեան, թէ վերջ ի վերջոյ կը գտնուիք չէնքի մը մէջ՝ հաստատուն պատերով եւ լայն բացուած պատուհաններով, իսկ ինչ կը վերաբերի ներքին կառուցուածքին, ասպնդարար հետեւանքն է ճարտարագէտի մը յատուկապէս բացակայութեան:

Այս է Ֆոքլնրի դրականութեան ներքին կառույցը: փոխանակ աստիճան

նարար զարգացնելու նիւթ մը, ընդհանրապէս կը փչրէ դայն եւ չանկնկալուած անկիւնէ մը կը սկսի վերակազմել, փոխելով հիմնովին սկզբնական նիւթին երանգն ու էութիւնը: Այս գործողութեան ընթացքին իր աշխատանքը յաճախ կը քողարկուի մութ խորհրդապաշտութեամբ կամ կը խճողուի նիւթին հետ առնչութիւն չունեցող երկրորդական տարրերով եւ մանրավէպերով: անցեալին կ'անցնի ներկային, ապառնիւն կը վերադառնայ անցեալին եւ կը սկսի պատմութիւն մը այնտեղէն, ուր առաջին անգամ իսկ կարելի է վերջ մը նկատել: — Այս ներքին աններդաշնակութեան ակնյայտ խառնակութենէն կու գայ դժգոհանքը բոլոր անոնց, որոնք հազիւ մտած ֆոքլնրի գործերէն ներս, երբ կը նկատեն, իրենց առաջին քայլին իսկ, խոհանոցը փոխան միջանցքին, ցնցուած այս պատկերէն, փոխանակ շարունակելու իրենց շրջապոյսը, կը դառնան ետ՝ դուրս նետուելով այն դուռնէն ուրկէ մտած էին ներս: Ասկէ նսեւ յապաղած այն ճանաչումը, ուր արագաշարժ Ամերիկան, աննկարագրելի դանդաղութեամբ մը, տարիներ վերջ միայն ճանչցու իր այս գրողը եւ ծանօթանալէ վերջ անոր գործին, ամերիկեան հրատարակչական տուններուն եւ մամուլին յատուկ աղմկաբարութեամբ մը, դայն որակեց իր ժամանակամիջոցին մե-

ծագոյն դրադէտը:— Հանճարը ամերիկեան դրականութեան:

Հանճար:— Դժուար է մեր օրերուն, այս բառին արտականոն ուժականութեանէն մեկնելով՝ տարազել արուեստագէտ մը, որուն ժամանակակից ենք:

Հանճարի բնորոշումը կրնայ իր իրական ձեւաւորումը ստանալ ժամանակի ընթացքին տարբեր սերունդի մը կողմէ: Բոլոր հանճարներու կլաքարերը արժէքի նժարին մէջ դրուած են, ոչ միայն երբ բոլորած են անոնք, իրենց ժամանակաշրջանը, այլ, երբ անհետացած են այդ նոյն ժամանակաշրջանին մէջ ապրող մարդերն ու անոնց դատումները:

Հանճարին հանդէպ այս վերապահ ընդդժմէն ետք, անվարանքէն կրնանք ըսել, թէ Ֆոքլընը խոր արժանեւորէ ուրիշանալ ամուր տաղանդ մըն է, որուն արուեստը տիեզերազգայութեամբ հարուստ, բացած է իր ինքնուրոյն ակօսը ոչ միայն ամերիկեան, այլ միջազգային դրականութենէն ներս:

Անոր կեանքը մնաց զերծ, իր ժամանակակիցներէն Հէմինկուէյի կեանքին ճոխ, արկածախնդրական, հետաքրքրութիւն շարժող դրուագներէն եւ գունաւորումներէն, այլ ընդհակառակն, կարծէք հակադիր եզրով մը, ան ապրեցաւ իրեն բաժին ինկած՝ այս կեանքը՝ հանդարտութեամբ, հեռու բազմութիւններէ եւ մտաւորական մթնոլորտէ:

Ամերիկեան մամուլը, որ գիտէ խորացուցալին համեմատութիւններով ներկայացնել իր արուեստագէտներուն կեանքը, անոնց անառակ որդիի մեղքերը, սէրերն ու ամուսնալուծութեանց թիւը, արտառոց տարօրինակութիւնները, այս դրադէտին մահուան սուրբի, հակառակ իր թափած ճիգին, չկրցաւ յայտնաբերել որեւէ տարօրինակութիւն անոր ապրած կեանքէն, միայն բաւարարուեցաւ յիշատակել անոր անբաժան ընկերակցին՝ ծխամորճին ներկայութիւնը, չափազանցուած ալքոլամոլութիւնը, անոր վճռական խուսափումները լրագրողներէ, դրական խօսակցութիւններէ,

անոր ապրած ապամտաւորական մարդու կեանքը, նմանցնելով զայն հանդուտեան կոշուած հողատիրոջ մը: Խօսեցան նաեւ արծաթափայլ մոպեդուն, հասակի կարճութեան մասին, որուն պատճառաւ Ա. Խլխարհամարտին ամերիկեան օդուժը մերժած էր զայն ընդունել իր շարքերուն մէջ եւ Ֆոքլընը այս պատճառաւ գիմած է Գանատական օդուժին եւ մաս կազմած անոր, եւայլն, եւայլն:

Եթէ կան հաղուագիւտ գրողներ, որոնց ապրած կեանքը, իր արտաքին ձեւին տակ կը տարբերի հիմնովին իրենց ստեղծած դրականութենէն, այդ հաղուագիւտներէն մին է Ֆոքլընը: Հակապատկերը՝ Հէմինկուէյի, Լուս, Ինքնամփոփ այս մարդը, որ մինչեւ իր մահը կը խրտչէր մտաւորական բառէն եւ գրական գրոյցներէ, ստեղծեց դրականութիւն մը — ջառհ հատորներէ աւելի — վէպ եւ պատմուածք, ուր բարդ մօտեցումներով փորձեց քակել արտաքինապէս միապաղաղ, բայց ներքինապէս տուղծուած ային մարդ անհատին հոգիին հանդուցները:

1939-ին, Սթոքհոլմի մէջ, երբ կը տրուէր իրեն Նոպելի դրական մրցանակը, հոն, իր արտասանած ճառին մէջ անդրադառնալով իր գրականութեան, ամօթխածութեամբ կ'ըսէր. — «Գրագէտիմ գրագման միւթն ու մտահոգութիւնը պէտք է ըլլայ մարդկային հոգիին մաւթ եւ տալականոն պայշարը իմէմ իր մէջ»: —Այս էր առանցքը իր գրականութեան: Քսանէ աւելի իր վէպերն ու պատմուածքներու հատորները, ինչպէս «Տիւր Սառնա Էմտ տիւր Ֆիւրի», «Էգ ալ լէյ Տայիմ», «Սէմֆիլէրի», «Սոյնըս Բէյ», «Լայք իմ Օկըստ», «Տիւր Ուայլտ Բէմս», «Ինքիւսըր իմ տիւր Տըսք», «Նայքս Կէմպիք», «Տիւր Թիւրքիմ», «Բայլըն», «Կո Տառն Մագըս», «Տիւր Օլտ Մէն», եւ իր ամենավերջին գործը երգիծաւէպ մը «Տիւր Ռիվըրզ», որուն մարդկային հոգի կոշուած այդ առեղծուածին՝ առեղծուածային դալարումներուն տարականոն բախումներն ու պոռթկումները, գիտուած մեղքի, չյաղեցած տոգանքի, լը-

կուսակցություն, բռնություն, սեռականություն, բարոյականություն, ինքնակեղերոն սնանկացման և ուժի անկմանը:

Այլ բացատրություններ, փոքրիկ դժբախտություններ այն հոսանքն է, որ կուսակցության անհատական հանդարտ և միասնական մարդ անհատին կենքի գետնը պղծող տրեղումն է: անոր անհատականության աշխարհին յատկապես ծանրորեն նստած մոլորականություններում, քաղաքներում տիրող խառնելու, վերածելով խաղաղ այդ գետին հոսանքը՝ տղամուտ ջուրերում անկանի, արկածախնդրական և վտանգալից վազքի մը:

Ասկէ, իր արուեստին հիմնական այն գիծը, որ կը տիրապետէ անոր բոլոր գործերուն մէջ, ի մասնաւորի վէպերուն, ուր իր կերպարները չեն ներկայանար մեզի կազմուած հոգեբանութեամբ մը և ևս կատարողով — ինչպէս է ձեռնարկուէյի պարագան, — այլ հոգեբանութենէ կը կազմուին կամ նկարագրուին եղծանող հոգեբանութեան կ'ենթարկուին, զէպերում և կացութիւններում ստեղծած ազդեցութեանց անդրադարձումովը, իրենց անհատականության աշխարհէն ներս:

Մեկնելով այս անկեանքն, հետեւեալ մանրանկարը կարելի է նկատել ընդհանրացման ճամբով, անոր արուեստին հիմնական այս գիծը տարազոգ լաւագոյն օրինակը:

Ահա պատկերը: —

— Ընթերցող ֆէնթերի ներամփոփ և լռակեաց մարդ մը: Կ'ապրի իր ծերունի հօրը հետ — երկուքն ալ հոգադործ: — Իրենց կեանքը — ամբողջ օրը կենդանական յամառութեամբ ոչ թէ կ'աշխատին, այլ կը տընին, կը պայքարին: Իրենց նախնիքներէն ժառանգ թէ անէնք, դժուար է ճշդել տարբերութիւնը, մնացած ափ մը հողին հետ: Ընթերցող վաղամեծ մայրը՝ զոհն է անբերրի և դաժան այդ հողի աշխատանքին: Մեռած են նաեւ իր նախնիքները կանխահաւորէն՝ այդ ճամբուն վրայ, չգիտանալով աշխատանքի ծանր այդ լուծին: Տարիներում ընթաց-

քին բազմանգամ ընտանիքէն մնացած են միայն ջուրի մը ֆիզիքական սմբուլութեամբ ընթերցողն ու իր հայրը և հողը՝ միշտ դաժան, միշտ անբերրի:

Կը շարունակուի ժառանգի կամ անէնքի հարցականը, դրացի ազաբակապաններուն և ընթերցողին մտքերուն մէջ միայն: Ընթերցող ֆէնթերի ու իր հայրը գերծ են նման մտայնութեանը — անոնք արեան ժառանգականութեամբ կապուած են իրենց էութիւններուն մաս կազմող այդ հողին և զբաւառային յամառութեամբ կը տընին զէթ օրապահիկ մը տպահովել անկէ: Սակայն, վերջ ի վերջոյ ընթերցողն աւելի երիտասարդ, աւելի իրատես, կ'որոշէ իրենց թշուառութիւնը մասամբ մեղմելու գնով ձմեռները, որ հոգադործներու անգործութեան ընթացքն է, աշխատել մօտակայ գիւղացազաքի ջաղացքին մէջ: Կը գիտէ և կ'ապահովէ զորքը գառնալով ջաղացքին հսկիչն ու պահակը: Այսպէս, ամէն տարի ձմեռնամուտին կը ձգէ իր հայրը առանձին և կ'երթայ գիւղացազաք: Մընունդի տօնական օրերուն կը վերադառնայ իրենց հիւղակը, կը բերէ իր հետ ծրար մը պարէն, կը մնայ շաբաթ մը հօրը քով և Նոր Տարուան յաջորդ օրն իսկ կը վերադառնայ ջաղացք՝ մինչեւ պարնանամուտ, ուր կը տեսնենք գինքը կրկին իր հօրը կողքին լծուած հողի աշխատանքներուն:

Այսպէս ամէն տարի: Սակայն, օր մը ընթերցող երբ կու գայ Մեռնող անցընելու հօրը հետ, կը բերէ քուրձերու մէջ փաթեթուած մանուկ մը: Հօրը, դրացի երկրագործներու շփոթն ու հետաքրքրութիւնը կը գահացնէ քանի մը բառերով, — զաւակն է: — Իսկ ո՞ր է մայրը, ե՞րբ ամուսնացար հարցումներուն, դարձեալ կտրուկ: — Կինս, մայրը այս պզտիկին, քաղաքն է: Իսկ ե՞րբ ամուսնացար հարցումը կը ձգէ անպատասխան, թէ կարեւոր չէ նման խնդիրներով զբաղել և այսքան:

Կ'անցնին քանի մը տարիներ: Նորածինը դարձած է արդէն վաղվաղ և երկնոս մանչուկ մը: Ամբողջ գարունն

ու ամառը բովոտն կը խաղայ բաց դաշտերուն մէջ, ձմեռնամուտին, հօրը հետ կը վերադառնայ ջաղացք, մինչեւ որ օր մը ջաղացք կը ներկայանան օրէնքի մարդիկ — դատաւոր, դատախազ, օստիկանապետ, ընկերակցութեամբ, փայլուն ձօշկիներ հագած եւ փողկապ կապած քանի մը քաղաքացիներու: Կը խօսին ձէքսընի հետ, կը բացատրեն, պաշտօնաթուղթեր կը հանեն: Քաղաքացի պարտներէն երկուքը փողքիկին մօրեղբայրներն են իսկ երրորդը՝ զեղաղէմ եւ աշխուժ երիտասարդը, ձէքսընի բովոտն մանչուիին՝ հարազատ հայրը: Պաշտօնաթուղթերու ստորագրութիւններէն ետք, ջաղացք այցելող չքաւումը կ'առնէ մանուկը, տրցակ մը տղար զնկէ վերջ ձէքսընի զրպանին մէջ, կը հեռանայ: Պաշտօնական այս գործողութեան ընթացքին ձէքսըն կը պահէ քար յուսթիւն մը եւ անբացատրելի անտարբերութեամբ կը շարունակէ իր աշխատանքը մինչեւ գարնանամուտ: Գարնանամուտին անտանձին կը վերադառնայ հողի աշխատանքին... Ծերունի հօրը, զբացի ազարակազան կնոջ հարցումներուն, թէ ո՞ր է պղտիկը, կը պատասխանէ մէկ բառով՝ — քաղաքն է — եւ այսքան: Զրմեռնամուտին դարձեալ կը վերադառնայ ջաղացք, սակայն այս անգամ, որպէս նորութիւն կը տան իր հետ ընտանեկան հին ատրճանակը: Կը սկսի աշխատանքի: Քանի մը շարաթ անցնելէ ետք, օր մը կը մտնէ գիւղաքաղաքի հրապարակին վրայ դառնուող սրճարանը եւ հոն ամենայն հանդարտութեամբ, առանց ցուցական որեւէ յուզումի, վարժ ոճրագործի մը պաշարիւնութեամբ կը սպաննէ, ջաղացք այցելող չքաւումին՝ զեղաղէմ եւ աշխուժ երիտասարդը, պղտիկ տղուն հայրը: Ատրճանակը ձեռքին ինքնակամ կը յանձնուի օրէնքին: Ընդհանուր յուզում: Գործուած է ոճիր մը: Դատաւորը, օստիկանապետը, դատախազը՝ անբացատրելի կը դանեն պարագան: Ոչ մէկ կապ ոճրագործի մը եւ լուսկետց, աշխատանակ եւ պարկեշտ ձէքսընին միջեւ: Կը քակուի հանգուցը ձէքսընի

պտրդունակ յայտարարութեամբ, թէ ապրելու համար պէտք էր որ սպաննէր այդ գեղաղէմ տղան:

Պարզ է ձէքսըն Ֆէնթրի պատմութիւնը: Զմրան գիշեր մը, մէկը տկար հարուածներով կը բախէ ջաղացքին դուռը, ներս կ'իյնայ երիտասարդ աղջիկ մը՝ հիւանդ, դողդոջուն եւ տառապադին: Աղջիկը յղի է: Լքուած է իր ծնողքէն, լքուած է իր սիրահարէն եւ յուսահատ նետած ինքզինքը ջաղացք՝ ապաստան խնդրելու անծանօթ ձէքսընէն: ձէքսըն լուսթեամբ կը լսէ աղջկան պատմութիւնը: Ինչ եւս առանձին մարդ մըն է, կ'որոշէ իր մենակեաց մարդու կեանքով պաշտպանել լքուած աղջիկն ու անոր դեռ չծնած մանուկը: Աղջիկը կ'առարկէ, թէ ինչ նշանուած է եւ չի կըրնար կապել իր կեանքը ձէքսընի կեանքին: Կու գայ դայնակը կը քննէ հիւանդը... յուսահատ է դայնակը: ձէքսըն մեծ հոգածութեամբ կը խնամէ աղջիկը: Քանի մը շարաթ ետք կը ծնի մանուկը: Կ'անցնի ամիս մը: Առաւել եւս կը ծանրանայ աղջկան վիճակը: Դայնակը կը յայտնէ ձէքսընին, թէ հոգեվարքի մէջ է աղջիկը: Կու գայ երէցը... կ'աղօթէ... հոն ջաղացքի մեծութեան մէջ ձէքսըն ամբօրէն կը սեղմէ հիւանդ աղջկան ձեռքը... Աղօթքի բառերուն տակ կը նուիրագործուի ձեռքի այդ սեղմումը: Նոյն օրն իսկ կը մեռնի աղջիկը, կը թողնէ դայն: Երէցը դարձեալ կ'աղօթէ եւ այսպէս ձէքսըն Ֆէնթրի կը գործէ ոճիր մը, նախ իր անձին, ապա իր մեռած կնոջը համար: Երեսուցուտակուն աւարքով մը յաղթած է ընդհանուր յուսահատութեան, որովհետեւ դեռ կ'ուզէ ապրել եւ ապրելու համար պէտք էր որ գործէր ուղի ոճիրը:

Այս պատկերը ընդհանրացման ճամբով յստակօրէն կը քնորոշէ Ֆողքերի դրականութեան ամբողջական շրջագիծը: — Անոր արուեստը կը դառնայ ըստեղծուած կապութիւններու շուրջ, ուր տեղ մը կը յայտնաբերուի ոճրագործը, ուրիշ տեղ մը տեսնին ժուժկալութեան վարժուած մարդը, երբ գիպուածի բե-

բուժումը կը նոյնանայ կնոջ մը հետ, հոն մարդուն տարիներու ժուժկալուծի ենէն ծնունդ տաւած սեռային շքեղ երեւակայութիւնը չի տալի՝ դաւով լուսափելի իրականութեան հետ կը խորտակուի, խորտակելով իր հետ տէրը այդ երեւակայութեան։ Ուրիշ տեղ մը սեռային յափաքումէն ծնունդ տաւած ծանձրոյթն ու յուսահատութիւնը, այլ տեղ մը կրնն ուէ՞լ իրարմէ բաժնող մազէ կամուրջին հիւսքը կամ լուցկիի մը բոցով այդ հիւսքին անհետացումը։ Դեռ կայ մարդուն ունայնամիտ ինքնահաւանութիւնը, ներքին սնափառութիւնը, սեւամորթներու եւ սպիտակներու փոխադարձ բարդոյթները, որոնք կը կազմուին Պոքընրի եւ բուականութեան եւ արուեստին ճամբով։ Կեանքին ստեղծած դիպումներուն տուժած ազդեցութեամբը՝ մարդկային հոգիին վրայ։

Պոքընրի ստեղծած այս հոգեկան մթնոլորտին մէջ ապրող կերպարները ընդհանուր գծով մը գրեթէ բոլորն ալ կ'ապրին համակուած անբացատրելի վախի մը մէջ։ Այդ վախը արտաքին չէ, այլ կը բխի իրենց՝ կերպարներուն ներքին աշխարհէն։ Եւ որոնք կ'ապրին այս կեանքը՝ ցանցուած իրենց Եսին հիւսած երկրի դիպումներուն մէջ։ Պոքընրի կերպարներէն՝ Շէրիֆ կ'ըսէ։ «Գրիլն մէջ տեղ մը գրուած է՝ Մանիթ Զեք, — չկա՞յ արդեօք ուրիշ գիրք մը, ուր գրուած ըլլայ — Մարդ, վախցիր քու անձիդ, քու մեծամտութեանդ, ունայնամտութեանդ եւ հիւանդագին հպարտութեանդ»։ Այդ գիրքը, որուն կը սպասէ Շէրիֆ՝ Պոքընրի գրականութիւնն է, ուր մարդերը իրենց անձնին բարձրացող վախի մղձաւանջին մէջ ապրելով չանդերձ, կը սայթաքին, որովհետեւ չեն հասած դեռ «Մանիթ Զեքի» մարդկային կատարելութեան։

Ֆրանսական քննադատութիւնը՝ առաջին գնահատողը Պոքընրի արուեստին, ինքը ստեղծած գրական աշխարհը օգտկէջ Հին Կտակարանի՝ վայրագութեանց, լիկումներու, ոճերներու, ընչաքաղցութեանց եւ ցեղային հակա-

մարտութեամբ բեռնաւոր աշխարհին, ուր մեղքի տիպին մէջ միւրճուած ընտրեալ ցեղին զաւակները կը սպասէին՝ Մեսիայի գալտեան։ Նոյն հանգիստութեամբ Պոքընրի կերպարները եւս կը քած մեղքերու բեռն տակ, կարծէք կը սպասեն իրենց վերածնունդին կամ աւելի ճիշդ բացատրութեամբ, իրենց իսկ ճիշդութիւնը մոռնալ ճշտելու հաւանական յաղթանակին։ — Ասկէ, հիմնական այն սարքերութիւնը Պոքընրի եւ Հէմինկուէյի աշխարհներուն միջեւ։

Հէմինկուէյի մարդերը, գիտակից կամ անգիտակից, կ'ընթանան գէպի իրենց նախագծուած ճակատագիրը, որ կը յանգի Ոյինջին։ — Մինչ Պոքընրի մարդերը, իրենց մեղքերուն եւ սայթաքումներուն մէջ իսկ՝ կը հաւատան ապագային, կը հաւատան մարդուն ինքն իր վրայ շահուած յաղթանակին։ — Տե՛ղ Օլտ Մեյնի մէջ, 1927-ի Մայիսին Միսիսիպիի գետին կատաղի յորդումը պատճառ կը դառնայ, որ թիպապատ մը ազատուի դիպումին բերումով։ Անոր կորուստը, որպէս խեղդամահ արձանագրուի բանտային տոմարներուն մէջ, սակայն չըջնալ մը վերջ նոյն թիպապատը կը վերադառնայ կամովին իր բանտին, որովհետեւ հոն՝ կը կարծէ թէ միայն կրնայ վերադառնալ իր անձը, հետեւ նոր սայթաքումներէ եւ նոր մեղքերէ։

Ասկէ կը բխի Պոքընրի տեղեկագրագայութիւնն ու հաղորդականութիւնը։ Երբեք հետեւ մարդկային հոգին նոյնն է, իր մթնոլորտներու անկիւնէն դիտուած բոլոր երկինքներուն տակ, ըլլայ արեւելքի, ըլլայ արեւմուտքի մէջ։

Գալով իր գրականութեան ընդհանուր շրջագծին, Պոքընր ոչ թէ ամերիկացի գրող մըն է, այլ աւելի նեղ, աւելի սահմանափակ շրջանակի մը գրողն է։ Անոր գրականութեան շրջագիծը կու գայ Մ. Նահանգներու հարաւի շրջանէն։ Այսօր Ամերիկայի քաղաքացիական պատերազմէն հարիւր տարի վերջ, հաւանաբար տարօրինակ թուի այս հաստատումը, սակայն հոգեխառնութեանց

եւ ըմբռնումներու տարբերութիւնը դեռ զգալի է, ճարտարարուեստի յառաջդիմութեամբ հսկայական նուաճումներ տրամանադող հիւսիսի Ծամբիին եւ հարաւի դեռ հողին կապուած, սակայն ներքնապէս պարտուած, օր ըստ օրէ հողէն, հին աւանդական սովորոյթներէն դէպի մեքենային դացող ռմբերկայիին միջեւ:

Հիւսիսի հանդէպ հարաւի ունեցած այս բարդոյթը կու գայ նաեւ իր՝ հարաւի աւելի ճշմարիտ ըլլալու գերակայութեան զգացումէն: Վերջին հարիւրամեակին նոր գաղթականութեան ձուլիչ աւազանը դարձան Հիւսիսի ճարտարարուեստականացած նահանգները եւ ոչ թէ Հարաւի դասերը:

Կ'ընդգծեմ բաղդատական այս տարբերութիւնը՝ հիմք ունենալով միմիայն Յոջընրի դրականութիւնը եւ հոն յայտնարբերող աշխարհը:

Հարաւի ինքն իր մէջ պարտուած այս անջատական ոգին էր որ ստեղծեց Յոջընրի մէջ՝ գրագէտը: Դեռ Ա. Աշխարհամարտի օրերուն, երբ Յոջընր կը խօսէր այս տարբերութեան շուրջ Շէրվուտ Անտրըսընի հետ, այս վերջինը իրեն յատուկ պարզութեամբ կ'ըսէր. «Ես նաեւ փոխառեմ գրել... գրել՝ գիտցած ձեւովդ, մոռնալով բոլոր կարգացած գրքերդ»: Նոյն Անտրըսընն էր, որ նոյն պատգամով գրելու մղեց՝ Հէմինկուէյն ու Սքոթ Ֆիցճերարտը: Այսօր կէս դար ետք գրեթէ մոռցուած է վարպետին՝ Անտրըսընի գրականութիւնը, սակայն չէ մոռցուած դեռ իր գլխաւոր դերը՝ ամերիկեան ժամանակակից գրականութեան մէջ ստեղծած երեք ինքնակեդրոն տաղանդներուն՝ Յոջընր, Հէմինկուէյն եւ Ֆիցճերարտ:

Ինչպէս նշեցի վերը Յոջընրի կեանքը՝ պարզ եւ միօրինակ, միաց հեռու բազմութիւններէ եւ տարօրինակութիւններէ: Վերապահ այս մարդը իր ստեղծած գրականութեան հետ ապրեցաւ ամբողջ երեւոյն տարի Միսիսիպիի նահանգին փոքրիկ Օքսֆորտ քաղաքին մէջ: Սկիզբ խորտակուած հին ազնուականական եւ հոգատէր ընտանիքէ մը, պահեց

իր հողին մէջ դառնութիւնը պարտուած Հարաւին կորսնցուցած հպարտութեան եւ փոխանցեց այդ, իր ստեղծած կերպարներէն ներս: Քաղաքացիական պատերազմէն վեց տասնեակ տարիներ վերջ, երբ Յոջընր սկսաւ գրել, հարազատօրէն վերակենդանացնելու համար քաղաքացիական պատերազմի հոգեխառնութիւնը՝ ստեղծեց երեւակայական, միոթիք նահանգ մը՝ Եոքսթաթստիֆա Քաունթին, ուր տարտէ իր կերպարները, ապրեցուց հոն, կապուած հողին, հին աւանդութիւններուն՝ անհաղորդ ներկայի ճարտարարուեստին եւ մէքենային:

Հոյր Յոջընրի համար ապրող էակ մըն է, որ ունի պահանջը գուրգուրանքի եւ սիրոյ: — Հոյն ու մարդը ստեղծագործող նոյնութիւններ են: Ինչպէս մարդկային հոգին, հոյն ալ ունի իր հոգին՝ բարի նոյն ատեն եւ չար:

Յոջընր իր գործերէն՝ «Մուխին» մէջ կը խօսի հիւսիսէն հարաւ գաղթող իսպանի մը՝ Անսելմո Հոլանտի մօտին, որ կ'ամուսնանայ Միսիսիպիի մեծ հողատիրոջ մը միակ ժողովագործ աղջկան հետ: Հոլանտ կը փորձէ կոպուել հողին... այդ փորձը կը դառնայ տառապագին: Հոյն ու Հոլանտ կը մնան իրար անհաղորդ... Հոլանտ չէ ըմբռնած իրեն անծանօթ հողին հոգին կամ լեզուն: Այս անհաղորդ մթնոլորտին մէջ կը մաշի Հոլանտի երիտասարդութիւնը, ծերութեան նախասեմին, կը մեռնի հողին լեզուն հասկցող իր կիներ: Հոլանտ կը լուծէ տարիներու իր վրէժը՝ վերջնականապէս լքելով հողը... կը քաշուի իր ապարանքը՝ ապրելով մեկուսի եւ մարդաւեսց կեանք մը: Կը մերժէ նոյնիսկ հոյին տարեկան տուրքը վճարել իշխանութեան: — Այս լքումին ի տես կը զայրանայ նաեւ հողը... ան եւս կը լուծէ իր վրէժը... Հոլանտի երկու չափահաս զաւակները կը հեռանան տունէն: Անծանօթ մեռք մը՝ Հոլանտի կնոջ զարմիկներէն մին, ամէն տարի կանոնաւորաբար Հոլանտի անունով կը վճարէ հողին տուրքը... Կ'անցնին տարիներ, հոյր կը մնայ անմշակ: Հոյր կ'արձակէ իր վր-

ճիւղը — կը սպաննուի Հոլանտ, տուրքը վճարող զարմիկին ձեռքով: Գործուած է ոճի մը: Հողը գոհ է: Առարկայական մօտեցումով այս ոճիին դրգապատճառը կը նկատուի տուրք վճարող զարմիկին ընչաքաղցութիւնը՝ տիրանալու համար հողին, սակայն ենթադիտակցական կամ Ֆոքնըրեան մօտեցումով պէտք էր որ պատժուէր հողին հողւոյն եւ լեզուին անհաղորդ այդ եկուորը, զոր չէր սիրած հողը այնպէս ինչպէս կը սիրէ մէկը իր կիներն ու զաւակները:

Ինչպէս բոլոր մեծ գրագէտները Ֆոքնըրը եւս իր գրականութեամբ փորձեց ստեղծել մնայուն կերպար մը՝ խորհրդանշող իր մտայնարհը կամ մտասիւսարը: — Թոմէն Թոլան իր Ժան Քրիսթոֆ կերպարով, խորհրդանշեց պիղծարքեան Գերմանիոյ ռազմատուրք գիւն հակադրուող՝ գաղափարապաշտ եւ քրտասարդութիւնը: Տոստոյեւսկի իր Ստեփան Թրոֆիմովիչի անձին մէջ խրտացուց՝ ալաւ ոգիին համբերատարութիւնն ու բարութիւնը: Ճոյս իր ՍտէֆանՏէտալիւս կերպարով ներկայացուց 20-րդ դարուն անհանդարտ, ինքն իր հողին հարցականին առջեւ կեցած՝ զԺպահ եւ անծանօթին որոնումին մէջ շուարուն երիտասարդութիւնը իսկ Ֆոքը-

նըր իր ստեղծած՝ Կէվին Ստիվընս դատախազին մէջ ներկայացուց՝ մնայուն նկարագիրը մարդու մը, որ խորապէս ըմբռնած ըլլալով մարդուն հողին, անոր բոլոր մութ մեղքերն ու մեղանշումները, բնազանցական մօտեցումով կը նկատէ մարդկային, հակառակ դատախազի իր բիրտ պաշտօնին:

Հակառակ գրական ներկայ ընդհանուր տաղանային եւ յոգնածութեան, ամերիկեան գրականութիւնը այսօր — վէպի եւ թատրոնի ճամբով, — մեծ անակրկալներու հաւանականութեան զբրդիւղ կու տայ մեր մտքերուն: Տարուայ մը ընթացքին ան կորսնցուց իր երկու տիրապետող դէմքերը՝ Հէմինկուէյ եւ Ֆոքըրը, որոնք իրենց արուեստով, փիլիսոփայութեամբ, ոճով եւ մանաւանդ լեզուով՝ հակապատկեր տաղանդներ եւ խառնուածքներ էին, սակայն ամերիկեան գրական ներկայ սերունդը — Ըրուէիկ Շօ, Սթիւրն, Քէրուաք, Սարոյհան, Փերոմ Սայինկըր, Ճոնս, Թէնիսի Ուիլիէմս եւ ուրիշներ իրենց գործերով կարծէք թէ կ'օղակեն զիրար՝ ընդմիջտած գրական այդ երկու մեծութիւնները: — Հէմինկուէյն ու Ֆոքըրը:

ԼԵՒՈՆ ԳԱՐՄԷՆ

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ, ԳՐԱԳԵՏ ԵՒ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹԻՒՆ

(ՊԱՏԱՍԽԱՆ՝ «ԲԱԳԻՆ»-Ի ՀԱՐՑԱՐԱՆԻՆ)

«Բազմիմաստ» խմբագրությունը իր ամսաթիվերի Ծրագրերին մէջ լոյս ընծալած էր Հարցարան մը, որուն կու գանջ պատասխանել:

Պէտք է սկիզբէն իսկ խոստովանիլ թէ արծարծուած Հարցերը այժմէական են ու եթէ Հարցարանին պատասխանողները առարկայական մօտեցում ունենան, կրնան մեզ հետաքրքրական եզրակացութիւններու առջեւ դնել:

Հարցարանին կորիզը կը կազմեն մեր վերնագիրին երեք եզրերը — քաղաքականութիւն, գրագէտ եւ կուսակցութիւն: Որպէսզի կարենանք Հարցումներուն պատասխանել, կ'ուզենք դիմել դեռական դրութեան օժանդակութեան եւ սահմանել վերոյիշեալ եզրերը:

Առնենք քաղաքականութիւն բառը: Հայ լեզուին մէջ ան կը ներկայացնէ երկու գաղափար — քաղաքական կեանք (փոլիթիք) եւ քաղաքական ընդհ. կեցուածք (փալիտի): Արդ, ո՞ր իմաստով դործածուած է Հարցարանին մէջ: Խմբագրութիւնը չէ՞ ճշգրտ, բայց Հարցումներուն ընդհ. ուղղութիւնէն դատելով, հասկնալի է թէ դործածուած է քաղաքական կեանք առումով:

Քաղաքական կեանքը պայմանաւորուած է պետականութեան դոյութեան հետ: Պետութիւնը որ տեսականօրէն եւ գործնականօրէն կը ղեկավարէ իր սահմաններուն մէջ գտնուող ժողովուրդը: Ան արթուն կը հսկէ իր ժողովուրդին քաղաքական, տնտեսական, կրթական եւ այլ մարզերուն վրայ, եւ կը հողայ տնոր բազմապիսի պէտքերը: Պարտքի եւ իրաւունքի սկզբունք մը գոյութիւն ու-

նի պետութեան եւ ժողովուրդին միջեւ: Գոյութիւն ունէր ասիկա անցեալին, բայց մեր օրերուն այդ կապը աւելի գիտակից եւ զօրեղ դարձած է: Այդ սկզբունքը ստեղծած է շահի եւ վնասի զգացում մը, ինչ որ սրած է պետութեան եւ ժողովուրդին փոխադարձ հետաքրքրութիւնը:

Ազատ աշխարհի մէջ այս փոխյարաբերութեան Հարցերով կամ քաղաքական կեանքով զբաղիլը սեփականութիւնը չէ՞ ընտրեալ դասակարգի մը: Ոնե՞ն անհատ կրնայ քաղաքական կեանքին մասնակցիլ — ընտրել, ընտրուիլ, ազատազրական շարժումի մաս կազմել, բայց դործնականին մէջ ասիկա վերապահուած է քաղաքական կեանքին ծանօթ, կարող եւ փորձառու մարդոց: Այսօր՝ կրթուած ժողովուրդի մը մեծամասնութիւնը կը հետաքրքրուի իր պետութեան կեանքով, նոյնիսկ թումրերը տապալելով դործօն հետաքրքրութիւն կը ցուցաբերէ գէպի աշխարհի միւս մասերը: Բայց այս հետաքրքրութիւնը ընդհանուրին սեփականութիւնը չէ՞ կան անհատներ, եւ անոնց թիւը փոքր չէ, որոնք նման լայն հետաքրքրութիւններէ զուրկ են: Երբ այս է պարագան անհատ քաղաքացիին, ի՞նչ է պարագան դրա՞դէս քաղաքացիին:

Նախ ո՞վ է դրադէսը: Գրագէտը զանգուածին մէջէն ընտրուած այն մարդն է, որ իր ժամանակաշրջանի տագնապները կ'ապրի եւ գիրի մամբով զանազ գեղեցկօրէն կը դիմելուի ու կը քաշի: Երկու տա՛հաց՝ գեղեցիկիմ տըլայտամբը ռմեցող ըմբերցող հասարա-

կուրքեան:

Գրադէտին եւ քաղաքականութեան հանդիպումը երկու ձեւով տեղի կ'ունենայ — քաղաքական հարցերը զեղարուեստական գրականութեան նիւթ դարձնել կամ գործօն մասնակցութիւն ունենալ քաղաքական թատերաբեմի վրայ. օրինակ, Լ. Շանթի եւ Ա. Ահարոնեանի պարզային:

Գրադէտին ընտրութեան սահմանին մէջն է հետաքրքրուել կամ ոչ քաղաքական կենսերով, ու հետաքրքրուելէ ետք զայն գրականութեան նիւթ դարձնել կամ ոչ: Որովհետեւ քաղաքական կենսեր, որքան ալ զօրեղ եւ համայնակուլ, կեանք կոչուած բազմաբնուէրութեան մէկ եւ լինէն է եւ ուրեմն չի կրնար ամբողջապէս ստիպել որ գրադէտը միայն իրմով գրադի: Բայց թէ գրադէտը, որ անպաշտօն ընկերային քարեկարգիչի հանգամանք մը ունի, կեանքի գնդակախառնութիւններն ու տգեղութիւնները ցուցադրելու կոչումն ունի, ու մանաւազանք ինքնակազմ ապաստարան է, կրնայ հետաքրքրուել քաղաքական կենսերով եւ գրականութեան նիւթ դարձնել զայն, այդ իր դիտելիքն է:

Այս հարցով գրադիւր կամքի ազատ ընտրութիւն մըն է եւ ոչ թէ պարտադրութիւն մը: Այդ ընտրութեան մէջ անշուշտ որ մեծ դեր ունին գրադէտին միջավայրը եւ անոր պահանջները: Հայրենագութեւ ժողովուրդի մը դաւադրեանական ճամբով պիտի մղուի ազատագրութեան երդիւր ըլլալու — օրինակ՝ Ռաֆֆի, Վարդապետ, Սիմոն Թոմարձ, եւն.:

Եթէ քաղաքականութիւն բառին տանք շատ լայն առում մը, որ ընդգրկէ Հայ եկեղեցւոյ պաշտպանութիւնը, Հայ մանուկին հայեցի դաստիարակութիւնը, Հայ լիզուի պաշտպանութիւնը, ընկերային անարդարութեանց դէմ պայքարը, այդ պարագային ամէն Հայ գրադէտ կամայ թէ ակամայ քաղաքականութեան հետ գործ ունի:

Հարցարանին առաջին շրջան հարցումները կը շօշափեն գրադէտին եւ քաղաքականութեան փոխադարձութեան

հարցը: Կ'ենթադրենք թէ պատասխանեցինք այս հարցին, եւ ամփոփելով կու տանք մեր հզրակացութիւնը — գրադէտին ձգուած է քաղաքականութեամբ ըզրադիլ կամ ոչ: Ասկայն ներկայ մարդկութեան կեանքը այնքան քաղաքականութեամբ տիրապետուած է որ, գրադէտը կամայ թէ ակամայ իր տարբեր պիտի տայ անոր:

✽

Հարցարանին Ե. հարցումը կը շօշափէ Հայ եւ օտար գրադէտին տարբերութիւնը (խմբագրութիւնը գործածած է եւրոպացի գրադէտ բացատրութիւնը, իսկ մենք կը նախընտրենք օտար գրադէտ բացատրութիւնը): Հայ գրադէտը բացառիկ զեր մը ունի Սփիւտքի մէջ, որովհետեւ բացառիկ է Հայ ժողովուրդին վիճակը — գաղթականի վիճակ: Հայ գրադէտը պիտի գիտնայ Սփիւտքի Հայուն մէջ վառ պահել Հայրենիքի ազատութեան եւ Հայրենադարձի դաշտափարները: Մինչեւ այդ երջանիկ օրերու ժամանակը, ան դիտակից պայքար պիտի մղէ որպէսզի Հայութեան բարոյական բարձր ըմբռնումները չաղարտուին Սփիւտքի տարածքին վրայ: Ասիկա կը ներկայացնէ հրատապ հարց մը, որուն որոշած ենք առանձնապէս անդրադառնալ:

✽

Հարցարանին վերջին հարցումը կը շօշափէ նուրբ խնդիր մը — գրադէտին եւ կուսակցութեան փոխ-յարաբերութիւնը: Գրադէտին սահմանումը տրուած է. տնային տնային տնային կուսակցութիւնը բառին իմաստը: Կուսակցութիւնը կը ներկայացնէ քաղաքական մտայնականութիւն մէկտեղուած մարդոց հաւաքականութիւն մը, ընդհանրապէս ազգային խառնիւրդով կազմուած, որ քաղաքական որոշ եռանկարներով մտայնականութիւն է եւ կարելի բոլոր միջոցներով (սահմանադրականօրէն ընդունուած) կ'ուզէ զանազան իրագործել: Ընկերային միւս կազմակերպութիւններէ, որոնք մշակութայն

յին նպատակներ կը հետապնդեն, միութիւններ կամ ընկերակցութիւններ են:

Հայ թէ օտար կուսակցութիւններէն չատերը ազատագրական պայքարի ծրարունք են: Անոնք հիմնուած են դաշխատիրական լուծէն փրկելու համար իրենց հայրենիքը: Հայրենիքի ազատագրութեանէն ետք անոնք չեն լուծուած, այլ ընդելուզուած են իրենց հայրենիքի պետական մեքենային մէջ եւ դարձած անոր անհրաժեշտ եւ ամէնէն գործունեայ մասը:

Կուսակցութեան մը ծնունդին գըլթաւոր պատճառը տեսնելէ ետք, տեսնենք անոր գործելակերպը: Կուսակցութիւն մը որպէսզի կարենայ պատկառելի ոյժ դառնալ եւ գոյատևել, անկախ մեծ նպատակներ հետապնդելէ, (Ժողովուրդին մեծամասնութեան իրաւ բողոքները ցուցնող*), պէտք է ունենայ ներքին զինուորական կարգապահութիւն, միակամութիւն եւ անդամներու անշա՛հախօքի գոհողութիւն:

Տեսարան նիկոլ Աղբալեան այս հարցին շուրջ արտայայտուելով կը գըրէ. «Զի կարող գոյութիւն պահել մի կազմակերպութիւն, ուր ամէն ոք ինքն է որոշում իր անելիքն ու իր կախումը: Սա կը լինէր անիշխանութիւն եւ անկարողութիւն. ամբոխ եւ ոչ թէ կազմակերպութիւն՝ եւ այդ իսկ պատճառով ենթակայ ամէն տեսակ քայքայման եւ անասակ որեւէ նպատակ հետապնդելու» (Մտածումներ Է. Յ. Դաշնակցութեան մասին):

Կրնա՞ն կուսակցութիւն եւ գրագէտ խնամութիւն հաստատել: Հայ ազգին պայմանները այնպէս դասաւորուած են որ կուսակցութիւն եւ գրագէտ գիրար կը

գտնեն: Կուսակցութիւնը կ'ուզէ օգտուել որո՞ծել գրագէտին խօսքին զորութիւնը, իսկ գրագէտը տնտեսական ամուր յեւարաններ լուսննալով, կը փարի կուսակցութեան մը (այլ դրդապատճառներ կրնան ըլլալ, սակայն ասիկա մէկն է անոնցմէ, ըստ մեզի):

Կուսակցութիւն եւ գրագէտ կը նոյնանան իրենց հեռաւոր նպատակներով — երկուքն ալ կը նկրտին տուեալ հաւաքականութեան մը բարօրութիւնը ապահովել (նկատի ունինք գրագէտը ազգային սահմաններուն մէջ), բայց կը դասուին իրենց միջոցներու գործածութեամբ: Մինչ կուսակցութեան մը գորութիւնը կը կայանայ կամքերու նոյնացման եւ անհատական նսիւն հաւաքական նսիւն ընդելուզումով, ընդհակառակն, գրագէտին իսկութիւնը կ'իրագործուի իր անհատականութեան իրագործումով:

Գրագէտը կը ներկայացնէ ժողովուրդի մը խիղճը, եւ այդ խիղճը պէտք չէ որ կապանքի սակ դրուի: Բայց գրագէտը արթուն պէտք է որ ըլլայ, որպէսզի իր խիղճը չզնուի:

Ինչպէս տեսնե՞ք, գրագէտին իսկութիւնը իր խօսքին հարադատութեան եւ ազատութեան մէջն է: Բայց պէտք է բացատրել այս տարապը: Գրագէտը պէտք է որ ազատ ըլլայ իր ներքին համոզումը առանց ծածմելու տալու: Պէտք է որ հեռու ըլլայ գինք կաշկանդող արտաքին ազդակներէն. բայց գրագէտը բացարձակապէս ազատ մարդը չէ: Ան պարտաւոր է իր առպարէզին ներքին կանոններուն — գրականութեան ներքին պահանջներուն եւ տուեալ հաւաքականութեան բարոյական հասկացողութիւններուն ենթարկուելու: Գրագէտը ազատ չէ ապուռով գրականութիւն մը մշակելու:

Գրագէտը կուսակցական մը չէ, բայց անոր շարքի եւ երբեմն նոյնիսկ աւելի, հանրային հարցերով գրադող եւ լուծում առաջարկող մարդն է:

ԱՐՏԱՇԵՍ ՏԻՐ ԽԱՉԱՏՈՐԻԱՆ

(*) Պոլշեիկ կուսակցութիւնը 1917-ին Ռուսիոյ քաղաքական կեանքին մէջ որպէս Թիւ մեծ արժէք չէր նեքրկայացներ, բայց գիտցաւ օգտուել ռուս ժողովուրդին ճիմական պահանջները-պատերազմի դադարում եւ թացի քաշիւում եւ Դաւանալ քաղաքական կեանքին տէրը:

ԴՈԿՏ. ԵՐ. ԽԱԹԱՆԱՍԵԱՆ

ՄԱՐՔՍԻՍՏ ԴԻԱԼԵԿՏԻԿԱՆ

Ե Ի

ՆՐԱ ՔՆՆԱԴԱՏՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Հենինը հետեւեալ հակիրճ բնորոշումով սահմանում է Մարքս-էնգելսեան դիալեկտիկը.

— Կարճ ասելով, դիալեկտիկը կարելի է բնորոշել որպէս ուսմանը հակասութիւնների միասնութեան: Եւ սա դիալեկտիկը կորիզն է:

Ֆ. Էնգելսը, բնութեան դիալեկտիկը իմաստասիրաբար ձեւակերպում է եւ գրում.

— Դիալեկտիկը այն դիտութիւնն է, որ ուսումնասիրում է բնութեան, մարդկային մասնագիտութեան եւ բնկերութեան շարժման, նաեւ զարգացման օրէնքները:

Ստալինը, աւելի մանրամասնելով և պարզաբանելով, յայտարարում է.

— Դիալեկտիկը, որպէս յարասեւ եւ անընդհատ շարժում, հակադրութիւնների միասնութեան մի ընթացակերպ է՝ միշտ վերինժառ թուիչով: Որպէս յեղափոխական անցում՝ ստեղծագործութիւնն է նորանոր բարձրորակ իրադրութեան, եւ որպէս զարգացում՝ փոխանցումն է պարզից դէպի բարդը, ասորից դէպի բարձրը:

Որո՞նք են այն սկզբունքները եւ օրէնքները, որոնք մղում եւ վարում են դիալեկտիկի ընթացակերպերը:

Դրանք երեք հաս են.

Ա.— Հակադրութիւնների նոյնութիւնը կամ միասնութիւնը:

Բ.— Բանալից դէպի սրակ փոխանցումը:

Գ.— Բացուման բացասումը, համադրոյթը, որ այժմ կոչւում է դիալեկտիկ բացասում:

Մարքսիստ արժանատիները ի՞նչպէս են բացատրում հիմնական այս օրէնքները:

Ա.— ՀԱԿԱԴՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԻ

ՆՈՅՆՈՒԹԻՒՆԸ ԿԱՄ ՄԻԱՍՆՈՒԹԻՒՆԸ

Այս օրէնքը, որ կոչւում է նաեւ հակադրութիւնների պայքարի օրէնք որ, ուսուցում է, թէ ամէն գոյ, աշխարհում գոյութիւն ունեցող ամէն բան, կազմւած է ներհակ կամ հակամարտ տարրերից կամ ուժերից: Գոյի բաղկացուցիչ մասերը իրարից տարրեր գործ, գեր են կառարում: Նրա ուժերը մէկ ուղղութեամբ չեն գործում, այլ իրար հակընդդէմ լինելով, մշտական կռուի մէջ են եւ իրար հակադրում:

Օրինակ. աթոռը այն չէ, ինչ որ երեւում է: Նա ներկայացնում է մի աւարկայ, որ ներքին հակադրութիւնների միասնութիւն է: Իր քառասունի կառուցուածքով, ընդդիմանում է աբսալուտ մի ազդեցութեան, երկրի ձգողութեան ուժի դէմ: Այդ պայքարի շնորհիւ նա չի

տապալում, կանգնում է մնում: Նրա հիւնքները անդադար շարժման մէջ են եւ վարում են աթոռի ճակատագիրը: Նրա ֆիզիքական եւ քիմիական ուժերը իրենթարկւած են հակադրեցութիւններով, ձեւափոխում են աթոռի կերպարանքը, մաշումի, փտութեան եւ տոկունութեան ճամբով: Աթոռում յայտնարեցուած փոփոխութիւնները արդիւնքն են ոչ միայն դրսեկ ուժերի ներգործութեան, այլեւ ներքին հակադրութիւնների պայքարին: Աթոռը իրողապէս ներկայացնում է ներքին հակադիր տարրերի եւ ուժերի միասնութիւնը: Էնդեյլը ընդգծում է այն անսոսանալի իրողութիւնը, թէ որեւէ իրի ներքին միասնութիւնը կայուն, մնայուն եւ քարացած չէ: Եթէ կայուն լինէր, իբրեւ ոչ մի փոփոխութեան պիտի չենթարկուէր: Միասնութիւնը ժամանակակից, անցողիկ է, պայքարն է մշտական: Տըւեայ միասնութիւնը հաւասարակշռութիւն է հակադրութիւնների, որին պիտի փոխարինի մի ուրիշը եւ այսպէս շարունակաբար:

Նոյն եղելութիւնն է տիրում կենդանական աշխարհում: Մարդը մեծանում եւ ծերանում է, սակայն մնում է նոյն մարդը, թէեւ տարիների բազում եւ բազմազան ելեւէջները, բնաստական եւ կենսաբանական ներքին հակադրութիւնների բերումով, թէ մարմնական եւ թէ հոգեկան ակնառու փոփոխութիւնների ենթարկուած է: Թէեւ մարդը, իբրեւ երիտասարդ եւ ծերունի, նոյն մարդու է, սակայն իբրեւ մարդ նոյնն է:

Բնութեան դիալեկտիկի օրէնքներին հպատակում է նաեւ մարդկային մտածողութիւնը, որովհետեւ, պնդում է Էնդեյլը, դիտակցութիւնը մարդկային ուղեղի արդիւնքն է, իսկ մարդը՝ բնութեան արդիւնքը:

Էնդեյլը յոյժ խանդավառ է դիալեկտիկի գիւտով, չի հասնում ձեւական տրամաբանութեան եւ յարձակում է նրա օրէնքների վրայ, իբրեւ թերի, սահմանափակ եւ դիւրազայն: Քննադատելով ձեւական, արիստոտելեան տրամա-

բանութեան նոյնութեան օրէնքը, մատնանշում է.

— Հին բնագիտական իմաստով, նոյնութեան սկզբունքը հին աշխարհայեացքի հիմնական սկզբունքն է. Ա.ը Ա. է: Այսինքն ամէն ինչ հասարակ է ինքն իրեն: Ամէն ինչ համարում էր մշտական, արեւակնային համակարգը, աստղերը, կազմուածքները: Բնագիտութիւնը հերքեց այս սկզբունքը իւրաքանչիւր առանձին դէպքում, քայլ առ քայլ, բայց տեսական մարդում այն դեռ զոյստեւում է, եւ հնի պաշտպանները դեռ շարունակում են այն հակադրել նորին: (Փ. Էնդեյլ. Բնութեան Դիալեկտիկա. էջ 21, 1932):

Մարդ ոչ միայն կարող է զարմանալ, այլ ապահար լինել Թ. Էնդեյլի ազդեցութեան եւ թեթեւամտութեան վերայ: Ի՞նչ հակասութիւն է տեսնում Էնդեյլը, երբ ժողովում ենք եւ ասում, թէ մարդը մարդ է եւ ոչ ձի: Ի՞նչ հնարոյր միտք կայ Արիստոտելի այն արամբանութեան մէջ, որ պնդում է, թէ զիբը չի կարող միաժամանակ լինել նոյն ինքը եւ ուրիշը: Վեւ Էնդեյլը դեռ աւելացնում է.— Ինքնին հասկանալի է, որ նոյնութիւնը իբրեւ հետ, արդէն սկզբից իսկ, զերբեւ անհրաժեշտ լրացում ամի տարբերութիւն մնացած ամէն ուրիշից: Լեւինն էլ ձայն բռնելով իր վարպետի՝ Էնդեյլի հետ, դրում է.— Դրա համար էլ Հեգելը ծաղրում է նոյնութեան օրէնքը.— Ա.ը Ա. է—ի միակողմանիութիւնը, անճշդութիւնը:

Էնդեյլի քննադատութիւնից պէտք է եզրակացնել, թէ տրամաբանութեան օրէնքը, ճշգրիտ մարդ է եւ ոչ ուրիշ բան, նշանակում է յայտարարել, թէ ո՞ւր է կարգացել եւ ուսկի՞ց է հնարել ո՞ւր է կարգացել եւ ուսկի՞ց է հնարել այս սոփիստութիւնը: Միթէ՞ Արիստոտելը, տրամաբանութեան հիմնադիրը, չէր իմանում, որ ամէն ինչ բնութեան մէջ փոխում է: Նա նոյնութեան օրէնքը բանաձեւելիս, ղեկավարուել է զարդացման տիեզերական ընթացակերպից: Էնդեյլը լիովին պէտք էր իրազեկ լինել, որ

Հին քննադատական գլխերից ոչ մէկը, բացի որոշ չափով Պարմանիտից եւ յատկապէս Զենոնից, պաշտպանել է իրերի անշարժութիւնն ու անփոփոխելիութիւնը։ Նրանք բոլորն էլ, սկսած Պրատինից, Արիստոտելից մինչեւ Լէբնից, Կանտ եւ Բերկսոն, իրենց իմաստասիրական երկասիրութիւններում, նշել են լինելութիւնը, փոփոխութիւնը եւ զարգացումը՝ համաձայն տրամաբանութեան նոյնութեան եւ հակասութեան օրէնքների։ Էնդեն ու Լենինը անգիտում են, որ իրը կրելով հանգերձ բազմաթիւ տարբերութիւններ եւ ակնհեւ բազմազանութիւններ, երբեք չի կորցնում իր նոյնութիւնը։ Տրամաբանութեան նոյնութեան օրէնքով, ծաղր միշտ ծաղ է յարածամ եւ ամէնուր։ Մառի արժատի, ճիշդերի, տեղեւների, ծաղիկների եւ պտուղների տարբերութիւնն ու բազմազանութիւնը քննել են հակասում ծառի ծառ լինելուն։ Ի՞նչպէս թէ քննադատութիւնը հերքել է նոյնութեան օրէնքը եւ ի՞նչպէս հերքել է։ Բնագիտութեան կէտ նպատակն է եղել ճշգրտել նոյնութիւնը տարբերութիւնների մէջ եւ հանդէս բերել տարբերութիւնները նոյնութեան մէջ։

Հեղելի դիալեկտիկում միահիւս յարակցութիւն զոյգութիւն ունի, որովհետեւ նրա աշխարհայեացքը կառուցուած է հարանական հիմքով։ Հեղելի ըմբռնումով, Գաղափարը, որ բացարձակ բանականութիւն է եւ զուտ մտածողութիւն, իրականութեան էութիւնն է կազմում։ Այս հասկացողութիւնով, իրականութեան մէջ պարփակուող ամէն ինչ հպատակուում է այն օրէնքներին, որոնցով Գաղափարն է վարում։ Հեղելը ապացուցում է, որ Գաղափարը հասնում է կատարեալ ինքնադիտակցութեան դիալեկտիկ զարգացումով, զաղափարի ներքին հակասութիւնների պայքարով, որոնք հաշտում են բարձրորակ մի մակարդակի վրայ։ Զարգացման այս ընթացակարգը տեղի ունենում է համաձայն տրամաբանութեան։ Եւ սա հասկանալի է, որովհետեւ Գաղափարը և իրա-

կանութիւնը նոյնացել են։ Հեղելը երբեք չմերժեց տրամաբանութեան հակասութեան Օրէնքը, որովհետեւ երկու ներհակ տեսակէտների լուծումը գտնելու համար, անհրաժեշտ է, որ ճշմարտութիւնը հակասութիւնների բախումից դուրս գայ։

Մարքսիստ դիալեկտիկի հիմնական սխալանքը նրանումն էր, որ նիւթը նոյնացրեց իրականութեան հետ եւ հակադիր ուժերի պայքարի եւ զարգացման ընթացքը հնթարկեց այն օրէնքներին, որոնց զաղափարն է վարում։

Զեւական տրամաբանութիւնը չի ճշնում բացատրել իրականութեան բընոյթը, այլ մտածողութեան, զաղափարների փաստարկման ուղին։ Զեւական տրամաբանութիւնը պահանջում է, որ սրեւէ բանի մասին մտածելիս, վիճարանելիս, քննադատելիս, հետեւողական լինենք եւ երբեք նոյն բառը, զաղափարի խորհրդանիշը չզործածենք տարբեր իմաստով։ Տրամաբանութեան նոյնութեան օրէնքը պահանջում է իմաստի ճշգրտութիւն, իսկ հակասութեան օրէնքը, թէ մարդը մարդ է եւ ոչ ձի», արգիլում է հակադէմ եւ հակասական դատողութիւնների հնարաւորութիւնը։ Նոյնութեան օրէնքով է, որ մարքսիստ դիալեկտիկան իր տեսակէտն է հիմնաւորում, պատճառաբանում եւ քարոզում։ Հենց տրամաբանութեան հակասութեան օրէնքով է, որ քննադատը հաստատում եւ ընդունում է, թէ «փոփոխութիւնը փոփոխութիւն է եւ ոչ անշարժութիւն»։

Եթէ մի պահ ընդունենք ինդելսի եւ Լենինի քննադատութիւնը տրամաբանութեան նոյնութեան օրէնքի դէմ, «Իրական կտրական դիալեկտիկա է, եւ ոչ ուրիշ բան», այս հաստատումը պէտք է նկատենք քննադատական մտածողութեան սընանկ մէկ արտայայտութիւնը։ Հարց ենք տալիս թրուչուին, որ թէ դիալեկտիկի ախտանշանն է եւ թէ տեսաբանը։ Եթէ աշխարհում ամէն բան զարգանում է հակասութիւնների եւ հակադրութիւնների մղումով, ո՞րն է դիալեկտիկի հակա-

դրոյթը, Ո՞րն է մարքսիստ դիալեկտիկի դիալեկտիկը: Մարքսիզմի հենց այն պնդումը, թէ դիալեկտիկը յաւէտ անփոփոխ է, յայտնօրէն դրժում է առարկայական իրականութեան փոփոխելիութեան անխախտ օրէնքը եւ ինքն իրեն ժխտում:

Բ. — ՔԱՆԱԿԻՑ ԴԵՊԻ ՈՐԱԿ
ՓՈՆԱՆՑՈՒՄԸ

Մարքսիստ դիալեկտիկի երկրորդ եւ կարեւոր սկզբունքը, որ օրէնքի զօրութիւն ունի, քանակի փոխանցումն է կամ փոխակերպումն է որակի:

Ֆ. — Էնգելսը ընդգծում է այս սկզբունքը հետեւեալ կերպով.

— Բնութեան մէջ կարող են տեղի ունենալ որակական փոփոխութիւններ — իւրաքանչիւր առանձին պարագայ՝ ճշգրտօրէն որոշելի է իւրապատու կերպով — նիւթի կամ շարժումի (էներգիայի) քանակական յաւելումով կամ նուազումով: (Ֆ. Էնգելս. Բնութեան դիալեկտիկը. էջ 125):

Էնգելսը չի նշում, թէ որոշ մի որակ ստանալու կամ դոյացնելու համար, կարելի՞ է ճշգրտօրէն քանակի չափը, եւ իւրաքանչիւր պարագային՝ ո՞րքան:

Աւանք, իրրեւ օրինակ, մարդկային մարմնի ապրող բջիջը, որ անշունչ իրերի նման կազմուած է հիւլէներից եւ մոլեկուլներից: Ի՞նչ պէտք է լինի թիւը, քանակը այն հիւլէների, որոնք ապրող, կենդանի բջիջ կարող են դոյացնել, վերոյիշեալ սկզբունքով: Արդի գիտութիւնը, իր նուրբ եւ բարձր ճարտարութիւնով կարողացել է համրել եւ հաշուել որեւէ կենդանի, ապրող բջիջի քաղկացուցիչ հիւլէները, սակայն բնու, նուազագոյն չափով իսկ ատակ չի եղել քաջատրել կենսէի էութիւնը, նրա գոյութեան եւ առկայութեան սկզբունքը:

Նոյնն է պարագան հոգեբանութեան ոլորտում: Բնախօսութիւնը անխոնջ եւ յարատեւ գիտական հետազոտութիւնով, պրպտել եւ ուսումնասիրել է ուղեղային բջիջների շարժումները, անդրադարձները եւ պաշտօնարարութիւնը, սակայն չափազանց չափով իսկ ճշգրտ

դելու հոգեմտային երեւոյթների կապակցական էութիւնը: Գիտունները իրենց արգիական շխտերովն ու իրազործումներովն անգամ, անկարող են եղել մի նշանախցի իսկ դուրս գալու բնախօսութեան սահմաններից: Տեղափոխուել եւ կծկուել են գիտութեան այդ իւրայատուկ մարզում: Որովհետեւ հոգեկան իրադրութիւնը կախում ունի ոչ թէ քանակից կամ համբանքից, այլ հիւլէների առանձնայատուկ փոխարարութիւններից, որոնք անմեկնելի եւ անմատչելի են մեզ՝ ելեկտրամագնիսական եւ քիմիական տուեալներով:

Հոգեմտային երեւոյթների էութիւնը փակ եւ անբացատրելի դադանիք է այն պատճառով, որ մինչ բնախօսական բոլոր իրադարձութիւնները ուղեղում, նրա շղերի մէջ տեղի ունեցող քիմիական պոքոզութիւնները եւ հոսող ելեկտրական ուժերը, նրա բջիջների շարժումները եւ փոփոխութիւնները թաւալում են տարածութեան մէջ, հոգեմտային ընթացակերպերը ոչ միայն տարածութիւն չունեն, այլ ստեղծագործում եւ յայտնակերպում են ժամանակի տեւողութեան մէջ: Գարձ խօսքով արտաքին աշխարհից ծնուած գրգիռը ուղեղին հասնում է տարածութիւն կտրելով: Դա բերորոշում է տարածականութեան յատկանիշով: Իսկ մարդու ներաշխարհի ապրումները, խոհ, յոյզ, զգացում, կամէութիւն, կազմաւորում եւ ցուցաբերում են ժամանակի տեւողութեան մէջ: Հետեւաբար այս դէպքում քանակական յաւելումով եւ նուազումով դիալեկտիկ փոխանցման եւ զարգացման օրէնքը բունաւ կիրառելի չէ:

Այս մեր առարկութիւնը տեղի եւս հասկնալի է արուեստի բնագաւառում: Բառերի թիւն ու քանակը չեն, որ քերթութեան, քանատեղծութեան գեղարուեստական որակ են հաղորդում: Ներկերի թիւն ու քանակը չեն, որ նկարը հասցնում են արուեստի արժէքին: Քարերի եւ աղիւնների քանակը, չափը եւ մեծութիւնը չեն, որ ճարտարապետական հրաշալիքներ են ստեղծում: Քանա

կը նպաստում է, յաւելումով կամ յաւազումով, որակին, բայց չէ որակի բաւականութիւնը:

Քանակի գէղի որակ փոփոխութիւնը, էնդէլը համարում է զարգացում՝ նիւթապաշտական գիւղերի ըմբռնումով: Այս ուղի կառարարում է սոսու-մով:

Էնդէլը այդ զարգացումը բնութագրում է իր գրքում, ճիշտութեան Դիալեկտիկայով:

— Այսպէս, օրինակ, ջուրի ջերմաստիճանը սկզբում ոչ մի նշանակութիւն չունի նրա կաթիլ-հալուկային վիճակի համար: Բայց հեղուկ ջուրի ջերմաստիճանը աւելանալիս կամ պակսելիս, հասնում է մի պահ, երբ յարակցութեան այդ վիճակը փոխւում է, և ջուրը մէկ զէպում փոխարկւում է գալորու, իսկ միւս զէպում սոսուցի: Սոսուցման և սոսուցման կէտերը այն հանգիստներն են, որոնց մէջ սոսում է կատարւում գէղի նոր վիճակ, ու քանակը որակի է վերածւում:

Մարքսիստ գիտելակերի հակացուցակութիւնով, զարգացումը անընդհատ, յարասեւ և անխառնութիւն ընթացակերպ է: Իւրաքանչիւր նորակում համարւում վերադարձի և առաջընթացի մի իրար դարձում է: Հակասութիւնների պայքարով և պատահական օրէնքի հիմունքով, զարգացումը անցումն է մի պարզ փուլից գէղի բարդ, ստորինից գէղի բարձր:

Վիտելակերի զարգացումը, որն-դում է Լենինը մի քանի անգամ, չի նախնի չէ, այլ պատահական է: Այսինքն ժամացոյցի ուղիքի նման չի շար-ժում, որ 24 ժամ չի կապուած յետոյ, գալիս ու կանգ է առնում այն կէտում, որտեղից սկսել էր: Պատահական է, որովհետեւ իւրաքանչիւր պատահքը նախորդից բարձր և վեր է: Արդ, ջուրի սոսուց և գալորչի դառնալը ի՞նչպէս կարելի է պատահական շարժում նկա-տել: Գալորչին միշտ ջուրի, իսկ ջուրը՝ սոսուցի, սոսուցը՝ ջուրի, իսկ ջուրը՝ գալորչու է փոխարկւում: Այս շարժումը

չի կապուած է, որ վերադառնում է միշտ մեկնակէտին: Մինչ համարւում զար-գացումը վերելքաց է և երբեք վերա-դարձ չունի գէղի իր մեկնակէտը: Զար-գացումը չի վերելք չէ, այսինքն, նա պար-զից գէղի բարդն է ընթանում, սակայն բարդը պարզին չի վերադառնում:

Այս զարգացումը սոսում է, սոսում են իւրար մարքսիստ արտադրանքներ: Ի՞նչ նշանակում է սոսում: Ոսումը անհասումն է զարգացման յաջողակտան փուլերի ու աստիճանների, և ցատկումն է գէղի վերջին աստիճանը, Ուրիշ խոս-քով բնահասումն է զարգացման սկզբ-բունքի, որովհետեւ երբ սոսում կայ, ընթացակերպ չկայ: Ոսումը կատար-նում է զարգացման ընթացքը:

Ոսումի սկզբունքը հակասում է գիտելակերի բանական բնոյթին: Դիալեկտիկը դաւանում է, թէ աշխարհում անխառնութիւն բան չկայ: Ուսումը սոսումը անխառնութիւնը վաղը ծանօթ և գի-տելիք պիտի դառնայ՝ բանականութեան միջոցով: Շարժումը, փոփոխութիւնը անդի է ունենում օրինաւորէն, պատ-ճառականութեան օրէնքի գծով, որից շե-ղում չի կարող լինել: Ոսումը ժխտում և հերքում է օրինաւորութիւնը, որով-հետեւ նա պատահականութիւն է՝ չի հղատակում պատահականութեան: Սա բանախոսութեան համար անըմբռնելի, իրրէլընը սկզբունք է: Իսկ մարք-սիստը նիւթապաշտութիւնը ժխտում է ոչ բանական, իրրէլընը իրադարձու-թեան պատահականութիւնը:

Լենինը որտեւ պատահականում է.

— Դիալեկտիկ զարգացումը ինչո՞վ է աստիճանում ոչ-գիտելակերից. սոսու-մով, ևսկասութիւնով, աստիճանակա-նութեան ընդհանրումով, էութեան և շեղութեան միասնութիւնով:

Ուրիշն սոսումը, աստիճանակա-նութեան ընդհանրումը ՀԱՅԱՍՏԱՆԻՆ Ե՛ և ոչ թէ հակասութեան լուծում, որ գի-տելակերի ծուծն է: Ոսումի սկզբունքը հիմքից խախտում է թէ մարքսիստ գի-տելակեր և թէ նիւթապաշտութիւնը:

Հերթը բացատրան բացատրան է, որ կը վերլուծենք յաջորդել:

ԹԱՏՐՈՆ ՈՒ ԲԵՄԿԵՆ ԿԵՆՆՔ

ԱՆԽՈՍ ՈՒ ԱՆՁԱՅՆ ԱՐՈՒՇՍՏՔ ԴԻՄԱՅԱՂԻ

Բառը որ կը գործածենք՝ դիմախաղ, թարգմանելու համար փանքումիմ բառը, չի պարունակեր իր մէջ իրականութիւնը, ամբողջութեամբ. ունի մաս մը միայն գործածուած միջոցներէն, — դէմքին խաղերը միայն. մինչ շատ աւելին է փանքումիմը:

Անոնք որոնք ներկայ եղան Մարտիկ Մարտիկի տուած ներկայացումներուն, 12 եւ 13 Հոկտեմբերին, Քաղինո Տիւ Լիւպանի թատերասրահին մէջ, անմիջապէս պիտի անդրադառնան բառին անբուժական րարութեան:

Բեմին վրայ, մէկ հոգի միայն, առանց բառերուն բերելիք օժանդակութեան՝ Մէկ հոգի միայն, որ իրբեւ աբտայայտութեան միջոց, իրբեւ վրձին արուեստագէտի, կամ գրիչ գրագէտի, կը գործածէ իր մարմինը:

Բեմի խաւարէն անշատուող լոյսի կտոր մը, լուսարձակին բացած ճեղքը, ու լոյսի պատառիկին վրայ կանգնած արուեստագէտը. իր կարգին ինքն ալ լոյսի ճեղք մը, բացուող մարդկային ապրումներու, զգացումներու, մտածումներու խոր ու մթին աշխարհին վրայ:

Դէմքը չէ միայն, անշուշտ. ամբողջ մարմինն է որ կ'արտայայտէ գործողութիւնն ու ապրումը, ուսումնասիրուած, պարզացուած, կատարելութեան հասցըւած կեցուածքովը, բռնուածքովը մարմնի զանազան մասերուն, ու արտայայտութիւններովը աչքերուն ու դէմքի զանազան գիծերուն:

Անոնք որոնք չաեսան ներկայացումները, դժուար թէ կարենան բմունել ուժղնութիւնը՝ բեմէն արահ փոխանցուած ապրումներուն, ու թանձրութիւնը, շօշափելիութիւնը այն «իրերուն»:

«Նախներուն» որոնց հետ «խօսելու», «գործելու», «ապրելու» վրայ է դերասանը, իր շարժումներով ու կեցուածքներով:

Կրկնենք. — ոչ մէկ առարկայ, ոչ մէկ բառ: Լոյսի պատու մը, ու կեդրոնը կանգնած Մարտիկ Մարտիկ, հապտի մը ծպտումով ու պալէի կօշիկներով: Ինքն է ահա, որ կը սկսի քալել հովուն դէմ: Հովը չկայ, սակայն իր գեղեցւումներով, կուրծք տալու շարժումներով, ընկրկումներով, կը քալէ անտեսանելի, սակայն զգալի հովի մը դէմ: Քիչ ետք, դառապելի մը մէջ ինկած մարդն է, որ ելք մը կը փնտռէ, որուն ձեռքերը կը շօշափեն անտեսանելի պատը, վանդակը, որուն ներկայութիւնը կը զգաք այլեւս, որուն ճնշումը մարդուն վրայ կը սկսի նեղել նաեւ ձեզ, ազատադրումը կ'ուզէք մինչ զառազեղը երթա-

լով կը նեղնայ, կը պղտիկնայ, խեղդամահ կ'ընէ մարդը...

Հիմա, լարախաղաց մըն է Մարոս, կը քալէ անդոյ, եւ անուշտ անտեսանելի չուանի մը վրայէն. որա՛նք հափայն չուանի մը վրայէն կը հետեւի իր յառաջխաղացքին, իր տատանումներուն, վարանքներուն, վախերուն. սրա՛նք կը վախնայ որ լարախաղացը ինչայ պիտի. հոն, դիմացի են սխները, բարձրէն պրկուած պարանր, ու կեանքը վտանգած լարախաղացը. «ի՞նչայ պիտի, անցիք, քալէ, քալէ մըն ալ, հասար, քիչ մնաց» ու երբ «չուանի» ինչ միւս ծայրը հասնելով չուան կը քալէ լարախաղացը՝ չուան կը քալէ նաեւ սրա՛նք:

Հապա արձանագործը, իր փնտրտուքներով, յղացումներով, կաթին ու մարմարին տուած ձեւաւորումներով. միշտ օդին մէջ, առանց մարմարի կամ կաթի... Կամ հանրային պարտէզին մէջ պտտող տառնակ մը տարբեր անձնաւորութիւնները, կամ դատարանի մը ամբողջ կազմը՝ նախագահով, դատախազով, բարապանով, պաշտպան փոստաբանով...

Յայտագրի առաջին մասին մէջ, անմոռանալի պիտի մնայ, կարճ ժամանակի մը մէջ պատանեկութիւնէն չափահասութիւն, ապա ծերութիւն ու մահուան անցքը մարդուն: Հոն, հանդիսատեսին գիմաց, բեմին վրայ, մեծցաւ պատանի մը, խանդավառուցաւ, ուժգնութեամբ դէպի առաջ քայլեց. յետոյ հասունցաւ, հանդարտեցաւ, լրջացաւ, ծանրացաւ. հղաւ աւելի հաստատուն, աւելի ինքնավարուհ, հետզհետէ դառնալու համար նուազ ուժեղ, աւելի կքած, դէմքով քիչ մը աւելի խորշոմած, հետզհետէ աւելի ու աւելի մարդոջ նայուածքով, սպառնալու համար քիչ վերջ ամբողջովին, փչեւալու համար վերջին շունչը, դառնալու համար անկենդան մկաններու կոշտ մը:

Յայտագրի երկրորդ մասով, Մարսել Մարոս կը ներկայացնէր իր ստեղծագործած տիպարը, Պիփը, կեանքին զանազան պայմաններուն մէջ, զանազան

արհեստներու հետ յարաբերութեան մէջ: Փոխն ի փոխ ան եղաւ զազանագուսպ մը, սրուն կը մերժէ ենթարկուիլ զազանը, ու չի ցատկեր իր գիմաց երկարած օդակին մէջէն, ստիպելով ի վերջոյ, որ ծունկի գոյ ան ու աղաչէ զաղանէն՝ հընազանդիլ իրեն. թիթեռնիկ որսացող մը՝ թիթեռնիկի մը մահէն յուզուած ու խղճահար, իր ծոցի թիթեռնիկին չուան ու կեանք տալու ճիղին մէջ վերացած. փողոցի երաժշտ մը՝ որուն տաղանդը, նուազած հոյակապ ջութակը չեն բաւեր սրտերն ու պատուհանները բանալ տալու, ու դրուշներ նետել տալու համար, ու անցնող նուազախումբի մը ծնծղանքը զարնելու կը ստիպուի, ահամայ, հացը հանելու համար, լքելով բեմին վրայ իր ջութակը, վարդը, արուեստը, հոգին...:

Յայտագրի վերջին կտորով «Իմականներ շինողը» խոր յուզումին հետ, խորունկ մտածումներ կը պարտադրուին հանդիսատեսին, կեանքի, տարիակերպի, կեանքի մէջ մեր հազած դիմանքներուն ու անոնց մեր վարուելակերպին վրայ ունեցած ազդեցութեանց կապակցութեամբ. ու տառապանքը մարդուն, որուն դէմքին յանկարծ կը փակի ժրպտուն դիմակ մը, հտպիտի մը ժպտուն գիմակը, ու երկար մաքառումներու ընթացքին, չի կրնար քաշել ու հանել զայն դէմքէն: Հոն է մարդը, ժպտուն, մշտաժրպիտ, այլեւս ատելի դարձած ժպտով մը, որուն հոտին կը զգաս ցաւը, ընդ վրդուժը, զայրոյթը, պահանջը՝ ազատուելու այդ ժպիտէն, այդ ժպտուն դիմակէն, վերադառնելու ինքզինք, իր գէժքը, հոգ չէ թէ տրտում... Ու երբ, երկար մաքառումներէ հտք, մուրճի ու քերիչի օժանդակութեամբ կը յաղորդի ճեղք մը բանալ ստուած ժպտով դիմաւորին վրայ, ու քաշել, փրցնել իր գէժքէն՝ արուեստագետին դէմքը... յոգնած, տառապազին, մարդկային... անմոռանալի պիտի մնայ:

Արուեստը միջոց է արտայայտութեան: Ամէն արուեստ ունի արտայայ-

տուրքեան իր զործիքը — զրէլ, վրձին, մատիտ, Մարսել Մարսո յաջողած է իր մարմինը վերածել վրձինի, ապրումի արտայայտութեան լաւագոյն զործիքի:

Այդ զործիքը, իր ճարտար մատեն-րուն մէջ, եթէ կարելի է այդպէս ըսել, զարձած է բազմալար, բազմերանգ, ճը-կուն, խօսուն. շատ աւելի խօսուն քան բառերը, եւ ազատուած բառերուն բերե-լիք կեղծիքէն, ազաւաղումներէն:

Արտայայտութեան արուեստը ա-ռանց արտաքին օժանդակներու, առանց ձայնի, առանց խօսքի, առանց իրերու-զուտ, ամբողջական, ներքին, միայն մարդկային. մարմինը՝ հոգիին, զգա-ցումներուն արամազրութեան տակ, զա-նոնք բացատրելու, ցուցանանելու հա-մար համամարդկային, բոլորէն ըմբռնե-լի լեզուով մը, մարմնի, գէմքի, աչքե-րու լեզուն. ահա Փանքումիւնը:

Փանքումիւնը ու զայն կատարելու-թեան հասցուցած արուեստագէտը՝ Մարսել Մարսո. անմոռանալի պիտի մնան, մտքին ու հոգիին մէջ անոնց, ո-րոնք առիթը ունեցան ըմբռնելու մա-տուցուած վայելքը արուեստի: Բ. Փ.

ԶՐՈՅՑ՝ ՄԱՐՍԵԼ ՄԱՐՍՈՅԻ ՆԵՏ

Նախօրօք, ԲԱԳԻՆԻ համար առնը-ւած ժամադրութեամբ մը, կը հանդի-պինք Մարսել Մարսոյին, Սէն Ժորժի մէջ: Մարդամօռ է: 38 տարեկան:

Կը խօսակցինք ամբողջ ժամ մը:

Ոգեւորուած է՝ սկիզբէն իսկ, առա-ջին իսկ հարցումէն, որ մտածել կու տայ քիչ մը իրեն, ապա կը մղէ պար-պելու ինքզինք, յորդառատ հոսումովը բառերուն, բեմին վրայ լուռ՝ կեանքի մէջ խօսուն է Մարսո, հաւանաբար ճիշդ այդ լուռութեան մէջ իրագործուող ար-ուեստին իսկ պատճառով:

— Ո՞վ, կամ ի՞նչը մղեց ձեզ ինքնա-արտայայտութեամբ այս հազուագիւտ ան-ւիճ, արուեստի այս դժուարիմ միջոցը զործածելու:

— Ոչ ոք, ոչինչ: Մանկութենէս ի

վեր ունեցած եմ այդ մղումը, կոչումը՝ եթէ կ'ուզէք: Ինծի համար, ԱՊՐԵԼԼԱ-ԿԵՐՊ ՄԸՆ է ԲԵՄԸ, դերասանութիւնը, փանքումիւնը:

Ըսել չ'ուզեք անշուշտ, թէ ապրուս-տի միջոց մըն է մեմը իրեն համար. այլ որ իր զոյութեան ձեւն է ատիկա, երաշ-խիքը իր ըլլալուն, ինքզինքը իրականա-ցննելու, ամբողջութեամբ ապրելու միակ ձեւը, միակ ճամբան՝ բեմի, փանքումիւմի արուեստին դժուարին, տա-ժանագին ճամբան:

«Հետադային, կը շարունակէ Մար-սո, ուղեցի նկարիչ ըլլալ. կը հետեւէի Ար ՏԷԲՐԱՅԻՓԻ, երբ զգացի մէջս կո-չումը Փանքումիւմի:

«Այսպէս փնտռուք: Կար Շարլ Տիւլէնը, որ սակայն աւելի կը սիրէր սիրէր: Եթէն Տիւլէնն է, որ ամուս-հիմերու վրայ գրաւ Փանքումիւմը. կա-րելի է ըսել զրեց անոր քերականութիւ-նը: Ինքն էր Ժան Լուի Պարոյի վարպե-տը: Ժան Լուի Պարոն ալ տունն մը կը հետեւէր Փանքումիւմի, յետոյ սակայն լքեց զայն ու նուիրուեցաւ խօսուն թա-րսին: Ընթերցանութիւններս, փնտրո-տուքներս առաջնորդեցին զիս Շարլի Շափլէնի:

«Միւլտոտրամներ կը ներկայացը-նէինք, որոնց մէջ պատմութեան կողքին կար նաեւ դուրսէն, քույրսներէն, բարձ-րախօսով տրուած երաժշտութիւնը, կամ խօսքը, մինչ բեմին վրայ միմիայն դե-մախաղը կը ներկայացնէինք:

«Աստիճանաբար սակայն, հասայ այն եպրակացութեան, որ անհրաժեշտ էր սեփական ոճ մը ստեղծել, Փանքումիւմի յատուկ ոճ մը: Մէկդի նետեցի խօսքի, բառի ամէն հետք, նոյնիսկ քույրսներէն եկող բառերը: Կոկոյի «Վերաբկուն» վե-րածեցի Փանքումիւմի, Պիփի տիպարը ստեղծեցի, ու սկսայ աշխարհի շրջանը ընել, մղուած քիչ մըն ալ անտեսական պատճառներէ, քանի որ պետութիւնէն նպաստ չէի ստանար (ինչպէս չեմ ստա-նար նաեւ այսօր):

«Այդ տարիներուն է որ հետզհետէ

բիւրեղացաւ ինծի համար փանքովմի արուեստը: Տիւրքէօ գրած էր արդէն քերականութիւնը արուեստին: Հիմնական կանոնները գտած էր, ընդգծած, պարզացուցած. մարմինը ամբօրէն տեղաւորած էր հողին վրայ. չօշափելի, երկրային, հաստատուն ծանրութեամբ մը երեւան կու գար մարմինը, աւելի եւս շեշտաւորելով պատրանքը: Փանքովմի մէջ, հարցը կը կայանայ տեսանելիով ստեղծել անտեսանելին, եւ անտեսանելիով ստեղծադրծել տեսանելին:

«Տիւրքէօ», ուսական պալէմիքին, Բիւլիզմէն, արեւելեան (Ճափոնական, Չինական) թատրոններէն առնելով իր տարրերը, համադրուած, համաչափ սիստեմ մը կառուցած էր փանքովմի համար:

«Հետեւելով հանդերձ իր կանոններուն, եւ շեղեցայ անոնցմէ. դարձայ աւելի խտացահանող՝ թատերական կողմին մէջ, նուազ խտացահանող՝ միմի օրէնքներու կապակցութեամբ:

«Փոքր սրահներու մէջ, կանոնաւորաբար կու տայինք մեր ներկայացումները, Փարիզի հասարակութեան: Սա-նէյն լայն ժողովրդականութիւն շու-նէյն մինչեւ 1959: 1956-ի և 1958-ի Ամերիկայի իմ շրջապոստներս, ու այնտեղ չահած համբաւ է, որ աւելի լայն հասարակութեան մը ուշադրութիւնը դարձուցին դէպի փանքովմը, դէպք մեր ներկայացումները:

«Փարիզի մէջ, 1959-իմ, վեց ամիս շարունակ խաղալէ ետք, նոր շրջապոստութիւն մը ելայ, խումբով, ամբողջ տարի մը, ապա առանձինս:

«Տասներկու տարուայ միատեղ աշխատանքէ ետք, խումբը քայքայուեցաւ: Բնական երեւոյթ է ատկա, բեմի կեանքին մէջ: Կ'ուզէին իրենց իրենց հաշուին, իրենց համար աշխատիլ, բեմագրել, բարձրանալ: Ձեռն գանգատիր. ինչպէս ըսի բնական կը համարեմ նման մղումները: Պէտք է աւելցնեմ, որ չտու-ծեցի:

«Երեւակայեցէք, որ Լեհաստանի

մէջ հանդիպեցայ փանքովմի խումբի մը: Իրենց ղեկավարը կու գար պալէմի-րէն, պալէի լեզուն անբարար կը թը-ւէր իրեն արտայայտուելու համար, լը-սած էր փանքովմի մասին, իմ մասին. կարողացած էր գրեթէ մին, ու իր կար-գին նուիրուած էր փանքովմի արուես-տին:

«Ունին իրենց յատուկ ոճ մը՝ աւելի մօտ պալէիմ:

«Չեխօւլաւաքիս եւս ունի փանքովմի խումբ մը: Ինչպէս կը տեսնէք, հետզհետէ տարածուելու վրայ է միմի արուեստը, ու իր ազդեցութիւնը ունի արդի թատրոնին վրայ:

Մարսել Մարսօ խանգաժառուած է հիմա, ու տարուած իր մտածումներով: Կը բացատրէ, կ'ընդգծէ, կը շեշտէ իր ու իր խումբին ունեցած ազդեցութիւնը, արդի թատրոնին վրայ: Փաշ Նոէլը կը բերէ որպէս օրինակ. կը յիշեցնէ թէ մեծարժէք ու արուեստագէտ այդ տէֆօրա-թէօրը, առաջին անգամ փանքովմի իր խումբին մէջ է որ երեւան եկաւ, եւ փանքովմի յարմար տէֆօրմեր պատ-րաստելով է որ իր սեփական ու նոր ու-նը զարգացուց. որմէ ետք սկսաւ ձեռքէ ձեռք խլուիլ, այս անգամ խօսուած թատ-րոնին ծառայելու համար, հոն տասնելու համար իր ազդեցութիւնը, որ արդէն կը տարածուի արդի հեղինակներու ալ վը-րայ:

Կը զգաս, որ համոզում մը ու ձգ-տում մըն է նոյն ատեն իր մէջ:

տում մըն է նոյն ատեն իր մէջ: Փանքովմը թատերական արուեստի մէկ մասը համարելը, անոր միմիայն անհատական արտայայտութեան միջոց մը չլլալը, խմբական արտայայտու-թեանց կարելիութիւն ընծայելը շեշտե-լը՝ Այդ ուղղութեամբ կ'ընթանան իր մտածումները, եւ այդ ուղղութեամբ ալ կ'ազմած է իր ծրագրերները:

«...Պիտի վերադառնամ Փարիզ, ուր առաջին անգամ ըլլալով միւս միւսա-կըս պիտի ներկայանամ հասարակու-թեան (Փարիզի հասարակութիւնը ցարդ

իմ առանձին ներկայացումներս տեսած չէ. միշտ խուսրով եղած եմ հոն)։ Ապա պիտի կազմեմ իմ Փանքումիմի նոր խուսրոս. Փանքումիմի պիտի վերածեմ ֆուսուսթը, Տօն Գիւթը, Տօն Ժուանը։

«Չմոռնամ. կ'ուզեմ անպայման Փիլի-մի առնել իմ բոլոր խաղցած կտորներս, քանի որ միակ միջոցն է ատիկա աւելի լայն հասարակութեան մատչելի ընելու համար միմի արուեստը, ու նաեւ՝ կենդանի պահելու արուեստին արտայայտութիւնը։

«Խօսեցայ իմ ծրագիրներէս, մտածումներէս, ու ձեռք հարցումները մնացին։ Դառնանք անոնց»։

— Հարցումներուն մէկ մասին պատասխանած եղաք արդէն այս ձեւով. որով պէտք չունիք մտահոգուելու անոնց կարգով։

Ուրիշ՝ կ'առնէք ձեռք միւրքերը. կեանքէ՞ն, վէպերէ՞, հեքիաթներէ՞, բերքերէ՞ն, նարներէ՞։

«Պատասխանը կու գայ կարճ, վըճառական՝ — «Կենսաբան»։

— Ի՞նչը կը սպաւորէ ձեզ ամէնէն շատ. զգացումը թէ մտածումը։

«Գործողութիւնը, Բառերու Թատրոնը խորհրդանշաններ կը դարձանք, կամ՝ բախումներ. մինչ Փանքումիմը իր տրամադրութեան տակ ունի միմիայն դրութիւններ. դրութեանց արուեստն է, ու պէտք է ըլլայ պարզ, յստակ, տեսանելի։ Այս բոլորը կը պահանջեն թէքնիք։ Պէտք է դտնել ձեւը, պէտք է ընտրել շարժումը, նիւթը, ենթական, ու պէտք է վերածել տօրեան՝ սքանչելիին, այնպէս ինչպէս անդի կ'ունենայ հէքիաթներուն մէջ։

— Բիւմի վրայ կ'արտայայտէք աստիճաններու շարան մը, բազմապիսի, նըրքերանգներով հարուստ։ Սակայն նոյն աստիճան մտածելու կը մզէք հանդիսականները։

Երբ կը ստեղծէք ձեր պոսիկ պատմութիւնները, ռաբ մարդը կը շրջի, բարի, անկեղծ, պարզամակ, զգացումներէն զատ աս ուր այնքան յաջողութեամբ կը

փոխանցէք հանդիսականներուն, ունի՞ք այդպիսի մտածում մը, պատգամ մը փոխանցելիք, զոր զգացնել կը քանաք։

«Մարդը ինքզինք կ'իրականացնէ արհեստին միջոցով, անոր մէջ (եւ կամ չի յաջողիր իրականացնել ինքզինք, իր արհեստով, ու կ'ըլլայ դժբախտ, դառնացած)։ Պիփլը մարդն է, արհեստի մը հետ պայքարի մէջ. ու պատգամը, եթէ կ'ուզէք որ պատգամ մը ըլլայ, այն է, որ մարդը իր արհեստով կը կոտուցէ աշխարհը. փիլիսոփաներուն միայն տրուած չէ աշխարհի կազմաւորումը։

«Ինչի համար սակայն, մտածումի կամ պատգամի հարց չկայ. կայ բունաստեղծութիւնը միայն։ Փանքումիմը, ամէն բանէ առաջ, բանաստեղծական արուեստ մըն է»։

— Անպայման որ կապակցութիւն մը գոյութիւն ունի, պայէսով, սիրքի զըլլաւումով, եւ փանթումիմով արտայայտութեանց ձեւերուն միջեւ. կը համի՞ք տարբերութիւնները օտարմանի։

«Սիրիի ճշտումը կը դիմէ դերին միջոցներու, որոշ եւ միօրինակ տպաւորութիւններ առաջացնելու համար, դրեթէ միշտ նոյնը. տեսակ մը շրջանակի պտոյտ է, ինչն իր վրայ, առանց նորոգուելու կարելիութեան։

«Փանքումիմը թատրոնն է, ան պէտք չէ երթայ սիրէին։ Ան կ'ընթանայ պալէին նման։ Պալէն սակայն պէտք ունի պետէն կտրուելու, բարձրանալու վեր. իսկ Փանքումիմը պէտք է անպայման ամբօրէն գետնին կպած ըլլայ, հաստատուն զանգուած մը մնայ։ Երկուքն ալ իսկական ամբողջական հեռաւորացում մը կը գործածեն (Տիսթանգիստիսիմ), ոչ Պրէիսթի գործածած իմաստով, այլ բուն տեղծելով պատկեր մը, որ կարելի է տեսնել, որուն կարելի է չէ դպչիլ սուկայն, որ կարելի է իսկոյն կապկել, շօշափելի դարձնել։ Փանքումիմը կարելի է թանկանալ, զգալ, սակայն հեռաւորութիւն մը կը մնայ միշտ»։

— Ինչպէ՞ս կը սորվիք ձեր գիմնաս-

զերը. հայելիի ընկերակցութեամբ:

«Տեսողութեան յիշողութեամբ մը: Թուղթի վրայ այլ պէտք է նշանակեմ ամէն ինչ: Մասնաւոր լեզու մը կայ, որ Փանքոսմիմի Հետեւողը միայն կրնայ բարձրել: Խաղցած ժամանակս գիտեմ թէ ինչ կ'ընեմ, եւ ի՞նչը չեմ ըրած:

— Կը ներքէ եթէ երկար եղաւ այս տեսակցութիւնը, կրնամ ընդմիջել եթէ կ'ուզեմ:

«Ո՛հ, ընդհակառակը: Ես է որ կը պնդատեմ այս տեսակցութիւնը: Երեւակայեցէք որ թղթակիցներ կան, որոնք հետոս տեսակցութեան կու գան, եւ երբ բերանս կը բանամ ու կը խօսիմ, յանկարծ կը բացազանչեն՝ «Ա՛հ, միմ մը որ կը խօսի...»։ Համբ կ'երեւակայեն զիս, մինչդեռ չեն անդրադարձար, որ եթէ իրօք համբ ըլլայի, երբեք պիտի չկարենայի արտայայտել այն ինչ որ հիմա կրնամ»:

— Դերասանը ունի հեղինակին քառերը, զգացումներու քրտնառնում, ըսկզբնաւորութիւն: Դուք ի՞նչ կ'ըսեմք արդեօք թեմ մտած ժամանակ, մտքէն ըսուած բաներով կը շարժիք:

«Բեմին վրայ եթէ ես ապրումէ տարուիմ, կամ ապրում արտայայտեմ, կ'որոտեմ եմ, չեմ կրնար իրականացունել ամբողջական արտայայտութիւնը: Բեմին վրայ ձեր տեսածը արդիւնք է թէքնիքի, միայն թէքնիք կայ հոն: Ստեղծագործութիւնը զուրար տեղի կ'ունենայ, կառուցած ժամանակ տիպը, շարժումները, կեցուածքներն ու դէմքի խաղերը:

— Փանքոսմիմի արուեստին, թէքնիքին, կարելիութեանց մտքին գրքեր ունինք գրած:

«Անա՛ղ... երբ մարդ երիտասարդ է, գրելու հետեւէ չ'ըլլար: Երեք գիրք ունիմ, այո. սակայն երկուքը՝ միայն նկարներ են, երրորդը «Մարտո եւ Փանքոսմիմի արուեստը» տպուած է արեւելահան Գերմանիոյ:

Ուրիշներ գրած են այդ մասին: Ժան Տորսի վերլուծած է Փանքոսմիմը,

իւր «Պարբո եւ Մարտո» գիրքին մէջ: Ինչքան կը ծրագրեմ գրել «Փանքոսմիմ եւ միմիօտրամ» անունով գիրք մը:

— Լեզուէս գտաք լիբանանեան հասարակութիւնը, ձեր ներկայացման ընթացքին:

«Սկիզբը լաւ չէր. չեն արտայայտեր իրենց զգացումը, գնահատանքը: Երբ վերջացաւ սակայն, տեսայ որ խանդավառուած են, կը գնահատեն: Թերեւս արեւելեան խորհրդածութեանց արդիւնք է ծափերու պակասը. կը մտածեն, կը վերլուծեն եւ ապա կը գնահատեն: Ամերիկեան ինքնաբերութիւնը կը բացակայի:

— Որեւէ ըսելիք ունի՞ք քառերակամ, բեմական արուեստը սիրողներուն, մասնաւորապէս երիտասարդներուն, աւրոմէ մեր ճամբայ կ'ելլեն:

«Այո. բեմին չկապուիլ, բեմ չելլել եթէ իրենց մէջ չեն զգար իրար Ներօճէնձնիմ, սէրը. ըսել կ'ուզեմ գերտեսակցութեան չհրթալ սնունդով:

«Գաճախ սիրողներու մէջ է որ կը գտնուին ամբողջական սէրով մը թատրոնին նուիրուողները:

«Իսկ անոնք, որոնք իրօք կը սիրեն թատրոնը, անոնց պէտք է հասկցնել, թէ բեմը, գերտեսակցութիւնը, կեանքի մէկ ձեւ է, ԱՆՀՐԱԺԵՇՏ ՄԱՐԿԵԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԱՐԱԿԵՆՈՒԹԵԱՆ ՀԱՄԱՐ:

«Այս ըմբռնողութիւնը թերեւս առաջնորդէ զիրենք դժուարութեանց, թերեւս նոյնիսկ մթութեան տանի գիրենք, սակայն ԱՆՀՐԱԺԵՇՏ Է, ԱՐՏԱՅԱՅՏՈՒԹԻՒՆ ԿԱՐԵՆԱԼՈՒ ՀԱՄԱՐ:

— Իսկ ԲԱԳԻՆԻ հայ ընթերցողներուն ըսելիք մը ունի՞ք արդեօք:

«Կը ճանչնամ Հայերը. ծանօթներ, բարեկամներ ունիմ հայ, հետաքրքրուած եմ հայ ժողովուրդի կեանքով, դոյալիճակով: Միշտ համարած եմ հայ ժողովուրդը բանաստեղծ ժողովուրդ մը: Շատ մօտ կը զգամ ինքզինքս անոնց, միշտ մօտ կը զգամ ինքզինքս մանաւանդ բանաստեղծներուն:

Բ. Փ.

«ԱՐԳԱՐՈՒԹԵԱՆ ՀԱՆԱԳԱՐՀՈՎ»

Վ. Բ. ՊԱՆԿ

ԱՐԱՄ ԳԱՌՕՆԻ

Բանաստեղծ Արամ Գառնի, 126 էջ- նոց եւ «Արդարութեան շանապարհով» խորագիրը կրող վիպակ մը լոյս ընծա- յած է Թեհրան, 1962, տպարան «Ալիք»:

Քսան ենթախորագիրներով ու պատ- մրածքի ձևով, իւրաքանչիւրը երեքէն- ինը էջ եւ հետաքրքրութեամբ կարդաց- ուող այս վիպակը, գրաւիչ ջերմութիւն մը ունի, գրական արժէքի մը գնահա- տանքը տալով գրքին:

Յաջական տիրապետութեան վերջին տարիներու բռնատիրութեան եւ եկեղե- ցական կալուածներու գրաւման հետ կապ ունեցող դէպքեր ու դէմքեր, պատ- մական ճշդութեամբ, խտացուած են այս վիպակին մէջ:

Վիպագրելու շունչ պէտք է ունենայ, Բաֆֆիի գործերը յիշեցնող վէպեր կա- րենայ գրելու համար այս նիւթով: Թէեւ, արդի գրականութեան մէջ, իբրեւ բա- նաստեղծ գնահատուած Արամ Գառնի, պահանջուած հիմնական կառոյցով, յա- ջողած է կերտել իր վիպակը:

Յաջողած է մանաւանդ, Հայ ժողո- վուրդի եւ ոռւս ժողովուրդի ամբողջա- կան նկարագիրը տալու իր յղացումին մէջ: Կարճ նախադասութիւններ, յաջոր- դական կապով վիպակի կառոյցին, կը բացայայտեն թէ՛ հայուն եւ թէ՛ ոռւսին նկարագիրը:

Սարգիսը՝ ըմբոստ ու անզուպ հայ- բնասէր Հայը, Վահանը՝ արտմաքա- նող, բայց յանդուգն, Հրանդիկը՝ զգա- յուն, գիտակից ու առաւելագոյնը տա- լու ներապրումով, Արշակ Ղուկասեանը՝ փորձառու, կշիռ ունեցող յեղափոխա- կանը, Մերունի Նեոսը՝ ամբողջութեամբ հայ, ապրում ու նուիրում, Տէր Մարութը՝ կարգապահ ու խառապահանջ գոր- ծիչը, Աստղիկն ու Փանուշը՝ նուիրումի

եւ անճնադոճութեան սքանչելի օրինակ- ներ, Խրիմիան Հայրիկը՝ անխառն հայ- բնասիրութեան մարմնացումը:

Ու Իվան Պալիչը, Ռուսին Հաւա- տարիմ, զգոյշ ու խոհեմ Հայը, որ 30 տարուան իր ծառայութեան իբրեւ վար- ձատրութիւն կը հեռացուի պաշտօնէն, դառնալու համար ամէնէն ոռւսատիպը, որովհետեւ «Հայի արիւմը... էսպէս է րա, հայի արիւմը որ շարժում է...»:

Ու Սարգիս Փոթոյեանը, մատնիչը, հայու անբաժան նկարագիրը, որ նոյն ինքն հայու գնդակով իր արժանի պատի- ծը կը ստանայ:

Ու «Գիւնանադէտը», Խաղ եպիսկո- պոսը, իր գործունէութեամբ զժողաբու- թիւները պատճառող խոչընդոտը:

Ու առկաւին ուրիշներ, յեղափոխա- կան կազմակերպութեանց ու Հայ ժողո- վուրդը իր բոլոր խաւերովը ըմբոստ, ոտքի ելած, կազմելու համար ամբողջա- կան նկարագիրը ցեղի մը, Արամ Գառն- նի գեղեցիկ ու պատկերաւոր արձակով:

Իսկ Ռուսը, իշխող ու հզօր, նենդա- միտ ժողովուրդն է իր նկարագրի հիմ- նական գիծով:

Պաշտպանութեան ատեն ինքիքը բա- րեկամ ցոյց տուող, իսկ նեղ օրերուն՝ «հաշիւ էին փորձել տրուած հրամանը գործադրելու, երբ Կազնիցովը եւ միւս ռուս տղանքը փախան...», տղաներ՝ որոնք լաւութիւն միայն տեսած էին ի- րենց հայ ընկերներէն: Այսպէս են Ռու- սերը, Մերունի Նեոսը իրաւունք ունի, երբ կ'ըսէ. «Թէեւ ռուսներին լաւութիւ- նը իսկապէս...»:

Ինչ օգուտ, որքան ալ հաւատարիմ ըլլաս, արդիւնքը եւ նկատի առնուողը՝ ոռուսի շահն է:

«Արդարութեան շանապարհով» վի- պակը, բանաստեղծ Արամ Գառնիի գե- ցիկ ու պատկերաւոր ոճով եւ սահուն հայերէնով գրուած, մէկ շունչով կար- վայտուող հետաքրքրական գործ մըն է, օրինակելի հայրենասիրութեան սքանչե- լի նմոյշ մը, ուր հեղինակը հարազատ ներապրումով, յաջողած է տալ իր ու- ղած յղացումը:

Հ.

ՄԵՐ ՅԱԶՈՐԴԻ ԹԻԻԸ

ՆՈՒԻՐՈՒԱԾ ՊԻՏԻ ԸՆԼՍՑ

ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՈՒՐԴԻ ԵՒ ԲՈԼՈՐ ԺԱՄԱՆԱԿՆԵՐՈՒ ՄԵԾԱԳՈՅՆ ԴԵՄՔԵՐԷՆ

Ս. ՄԵՍՐՈՊ ՄԱՇՏՈՅԻ
ԾՆՆԴԵԱՆ 1600-ԱՄԵԱԿԻՆ

ՀԻՆ
ԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԻ՝ ՈՒ ԲԱԶՄԱԹԻԻ ԳՐԱՂՆԵՐԷ
ՆՈՐ

Կողմիմ վրայ՝ Ս. ՄԵՍՐՈՊԻ գումատուր ճկարը

« ԲԱԳԻՆ » ԿԸ ՆՈՒԻՐԵՆ

1. Պր. Հայկազ Թաշնեան, Գուլէյքէն
Հայկունի Թաշնեանի, Ֆրանսա :
2. Պր. Յակոբ Արքիմեան, Պէյրութէն
Վերդին Պիլեմճեանի, Պէյրութ :
3. Պր. Վահան Ասատուրեան, Ֆրանսայէն
Արժ. Քհնյ. Ասատուրեանի, Ֆրանսա :
4. Դերասան Թրագոշ, Ֆրանսայէն
Տեսինի Կապույտ Խաչի զոյրոցին, Ֆրանսա :
5. Պր. Յարութիւն Մարկարոսեան, Պէյրութէն
« Հայ Տուն »-ի, Միլանո, (Իտալիա) :

ԼՈՅՍ ՏԵՍԱԻ

ԱՐԱՄ ՀԱՅԿԱԶԻ

ԶՈՐ Ս ԱՇԽԱՐՀ
ՊԱՏՄՈՒԱԾՔՆԵՐՈՒ ՍՏՈՒԱՐ ՀԱՏՈՐԸ

416 էջ, ընտիր քուլք, մաքուր տպագրութիւն
Լաքակազմ եւ քղքակազմ

ԿՈՉ ՀԱՅ ՀԱՍՏԱՐԱԿՈՒԹԵԱՆ

«Բագին»-ի երկրորդ տարեշրջանի սեմին, խմբագրությունը կը փափաքի յարգոյ հասարակութեամբ ուշադրութեամբ յանձնել հետեւեալները.

1) Անցնող տարուան ընթացքին, բազմաթիւ կլիփական, մշակութային, բարեսիրական հաստատութիւններէ, միութիւններէ եւ ակումբներէ ստացանք խնդրանքներ՝ ձրիօրէն իրենց տրամագրելու մեր ամսագիրը:

Ցաւ ի տիրտ կը յայտնենք, թէ մասնաւորապէս ժողովուրդին մատչելի գիւտեր նշանակած ըլլալով իբրեւ բաժնեգին, «Բագին» ի վիճակի չէր ու չէ՝ ընթացք տալու հարկաւոր աշդ խնդրանքներուն: Որով՝ աշդ հաստատութիւնները մնացին զրկուած:

Առաջիկայ տարեշրջանին, կրթութեան եւ հայ մշակոյթի աշդ օճախները օժտել կարենալու համար «Բագին»-ով, կոչ կ'ուղղենք Ձեզի նուիրելու Ձեր նախասիրած հաստատութեան (կամ՝ մեզի ձեզելով ընտրութիւնը) մէկ, երկու կամ երեք տարուան «Բագին»:

2) Մի մոռնաք նաեւ, որ Կողանդի լուագոյն նուէրը կրնայ ըլլալ «Բագին» Ձեր հետաւոր եւ մօտաւոր բարեկամներուն՝ տեսարար ձեր բարեկամութիւնը յիշեցնելու համար:

ՆՈՒԻՐԵՑԻՔ ՆԱԵՒ ԶԵՐ ԱՆՀԱՏ ԲԱՐԵԿԱՄՆԵՐՈՒՆ

3) Նուիրատութեան համար, հաճեցէք վարի կտրօնը լեցնել եւ զրկել վարչութեան հասցէին (DIKRAN KOUYOUMDJIAN, B. P. 587, Beyrouth Liban)

4) Մէկէ աւելի նուիրատութեանց պարագային, հաճեցէք ընդօրինակել կտրօնը:

5) Հաճ՝ ուր կարելիութիւն չկայ ուղղակի վարչութեան զրկելու կանխիկ բաժնեգինը, կը խնդրուի դիմել մեր գործակալներուն:

ՆՈՒԻՐԱՏՈՒԻՆ ԵՒ ՍՏԱՑՈՂԻՆ ԱՆՈՒՆԵՐԸ ՊԻՏԻ ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԻՆ «ԲԱԳԻՆ»-Ի ՄԷՋ

Յարգելի խմբագրութիւն «Բագին»-ի

Ստորագրեալս

Հասցէ

Մէկ, երկու, երեք (նշել տեղութիւնը) տարուան «Բագին» կը նուիրեմ

ին, հետեւեալ հասցէով: (Կամ հաստատութեան մը, որուն

ընտրութիւնը ձեզի կը քողում):

ԾԱՆՈԹ. — 1) Հաճեցէք չնշել աւելորդ տղերքը, 2) Յստակ գրեցէք Ձեր եւ ստացողի հասցէները, 3) Եթէ ստացող հաստատութեան մամրամասն հասցէն չէ՛ գիտեք, յիշեցէք միայն առնուն ու վայրը (քաղ, գաղաք, երկիր), 4) Կանխիկ չվճարուող նուիրատութիւնները նկատի չեն առնուիր:

« Բ Ա Գ Ի Ն » Ի

ԲԱՐԵԿԱՄՆԵՐՈՒՆ

ԲԱԺԱՆՈՐԴՆԵՐՈՒՆ

ԸՆԹԵՐՑՈՂՆԵՐՈՒՆ

Ցաջորդ թիւով - որ բացառիկ բովանդակութիւն պիտի ունենայ եւ նուիրուած պիտի ըլլայ Մետրոպ Մշտոցի 1600-ամեակին - կը լրանայ «Բագին»ի ԱՌԱՋԻՆ ՏԱՐԻՆ:

Դեկտեմբերի կէսերում, կը հրատարակուի ԵՐԿՐՈՐԴ ՏԱՐՈՒԱՆ առաջին թիւը, որ մեր բոլոր ընթերցողներուն հասած պիտի ըլլայ Նոր Տարին, իբրեւ լաւագոյն նուէրը, տօնական օրերու առթիւ:

Տարի մը առաջ, երբ կը ձեռնարկէինք այս բազմաթիւ հրատարակութեան, անոր շուրջ բոլորուած երիտասարդ մտատրականութեան խանդավառութենէն փայլերուած, ունէինք այն ապահովութիւնը, թէ մեր գրաւէր հասարակութիւնը կ'էս նամբան պիտի չթողու մեզ: «Բագին» հրապարակ կ'իջնէր իբրեւ համագաղութային ձեռնարկ, հաստատ փայլերով, իր շուրջ համախմբելու համար հին ու նոր տերուոյի լաւագոյն ներկայացուցիչները:

Տարի մը ետք, այդ վստահութիւնը ստացած է դրական ու շօշափելի արժէք՝ աւելի քան երբեք ամրապնդելով մեզ՝ հայ ժողովուրդի ստեղծագործ ուժին հանդէպ մեր ունեցած անխախտ հաւատքին մէջ:

Հիմնական նպատակ ունենալով «Բագին»ի տարածումը մեր բոլոր գաղութներու ժողովրդային լայն խաւերուն մէջ, աշխատեցանք նուազագոյնի իջեցնել անոր բաժնեգինը, - 20 լ. ոսկի - այդպէս ալ պիտի մընայ այսուհետեւ, հսկառակ այն բոլոր աննախատեսելի ծախսերուն, որոնք նման հրատարակութեան մը համար անխուսափելի են:

Այսօր, հպարտութեամբ կը հաստատենք, որ հայ ժողովուրդը յուսալից չըբաւ մեզ մեր ակնկալութիւններուն մէջ: Առաջին իսկ օրէն փնտռեց գրական այս ամսագիրը, որուն ծարուն ունէր: Այն աստիճան, որ առաջին երեք թիւերը բոլորովին սպառած ըլլալով, խմբագրութիւնս ստիպուեցաւ աւելցնել տպագրանակը՝ կարենալ գոհացում տայաւ համար բոլոր գաղութներէն եկող պահանջներուն:

Առաջիկայ տարեշրջանէն սկսեալ, «Բագին»ի տպագրանակը 2000-էն պիտի բարձրանայ 2500-ի: Առ այդ, մեր բոլոր բարեկամներն ու ընթերցողները, գիտակից իրենց պարտականութեան, պէտք է աշխատին աւելի եւս տարածել գայն, իրենց անմիջական շրջանակին մէջ բաժանորդներ արձանագրելով, այն վստահութեամբ, թէ իրաւանչիւր նոր բաժանորդ յաւելելով գրաւական մըն է «Բագին»ի յարատեւման ու փայլ մը աւելի կը մօտեցնէ մեզ մեր հիմնական նպատակին, - գրական նոր սերունդի մը յայտնաբերման:

Վստահ ենք որ պիտի յաջողինք նաեւ այս նիւզին մէջ, ապաւինելով հայ ժողովուրդի ընթերցասիրութեան եւ մեր բարեկամներու անվերապահ փայլերանմանին:

Բ.Ա.Գ.Ի.Ն.

«ԲԱԳԻՆ»

ՏԱՐԵԿԱՆ ԲԱԺՆԵՐԻՆ

ԼԻԲԱՆԱՆ 20 Լ. ՈՍԿԻ

ԱՐՏԱՍՍՀՄԱՆ 7 ՏՈԼԱՐ

ՀԱՏԱՎԱՅԱՌ 2 Լ. ՈՍԿԻ

Վարչութեան հասցէ. —

DIKRAN KOUYOUMDJIAN

P. B. 587, Beyrouth — Liban